

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA MUSTAFA KEMAL ve VAHDETTİN

AYRAÇ

Engin BERBER

2. BASKI

Ayraç Yayınevi

ENGİN BERBER

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA
MUSTAFA KEMAL VE VAHDETTİN

İDDİALAR - YANITLAR

Araştırma - İnceleme: 05

AYRAÇ YAYINEVİ

Birinci Baskı

Ayraç Yayınevi, Mart 1997, Ankara

ENGİN BERBER

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA
MUSTAFA KEMAL VE VAHDETTİN

İDDİALAR - YANITLAR

**Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında
"gerçekten" emeği bulunanların
aziz hatırasına...**

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Kısaltmalar

Giriş

I. Gerçeği Yakalamak

II. Mondros'tan Samsun'a

III. Samsun'dan Zafer'e

IV. Zafer'den Sonra

V. Vahdettin'in Kişiliği Üzerine

Sonuç

Bibliyografya

Sözlük

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitapçık gerçekte, 1989 yılı başında bir makale olarak kaleme alınmıştı. Mustafa Kemal aleyhindeki bazı iddiaları yanıtlayan içeriğinden ötürü çalışmanın, Atatürk Dil, Tarih ve Kültür Yüksek Kurumu'na bağlı, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığının, üç ayda bir düzenli olarak çıkarmakta olduğu dergisinde (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi) yayımlanabileceğim düşünen yazarı, yanıldığını anlamakta gecikmedi. Adı geçen merkeze, birkaç kez iadeli taahhütlü olarak postalamış olmamıza rağmen, telefonla aradığımızda ısrarla, makalenin ellerine geçmemiş olduğunu söylüyordu. Bunun üzerine, Hocam Prof. Dr. Ergün Aybars tarafından elden götürüldüğünden olsa gerek, teslim alınmak zorunda kalınan makalenin, dergide neden yer bulamadığını, bir yıl sonra tesadüfen karşılaştığım merkezin gerçekte tarihçi olmayan sayın müdürü, "Biz bunları her gün söylüyoruz" diyerek açıklayıvermişti. Bu yaklaşım, Atatürk'ün adını taşıyanlarda dahil olmak üzere tüm kurumların, politik tercihleriyle insanlar tarafından yönetildiği gerçeğini bize bir kez daha hatırlatmıştı.

Yakın geçmişte yaptığımız bir sohbet esnasında söz ettiğim çalışmayla, Ayraç Yayınevi'nin ilgilenmesi, yıllardır dosyasında tozlanan metni yeniden elime almama vesile oldu. Bazı düzeltmeler ve eklemelerle makaleyi kitaba dönüştürdüm.

Ayraç Yayınevi'ne, bilgisayar yazımına yardımcı olan arkadaşım Mehmet Ali Demirbaş'a ve basılmasında emeği geçenlere teşekkürü borç bilirim.

Engin BERBER

İzmir, 7.Temmuz. 1996

Kısaltmalar

ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
bkz.	Bakınız.
B.y.y.	Basıldığı yer yok.
Çev.	Çeviren.
Ds.	Dosya.
Fhr.	Fihrist.
H.T.V.D.	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.
K.	Klasör.
Y.t.y.	Yayın tarihi yok.
Yay .haz.	Yayına hazırlayan.

GİRİŞ

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında asker, ağa, eşraf, din adamı, aydın, köylü ve memurların katkılarının olduğu bilinmektedir. Ancak, birey olarak düşünüldüğünde, bu insanlar içinde onur payının, savaşın lideri Mustafa Kemal'e ait olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ne var ki, saltanat ve hilafete yakınlık duyan bazı kalemlerin ileri sürdükleri; ulusal kurtuluş savaşı başlatmak için Mustafa Kemal Paşa'yı, Vahdettin'in Anadolu'ya gönderdiği, bu amaçla kendisine çok geniş yetkileri içeren bir hatt-ı hümayun verdiği ve savaşın kazanılması için O'na büyük miktarda para sağladığı vb. iddialarla bu gerçek görmezlikten gelinmekte, "Sultan Vahdettin olmasaydı, ulusal kurtuluş savaşının da olamayacağı" havası yaratılmak istenmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez, Kadir Mısıroğlu tarafından inceleme eser düzeyinde ortaya atılan bu iddialar ¹, bir süre sonra Necip Fazıl Kısakürek tarafından da desteklenmiştir ². Amacımız; bu iddiaları kronoloji içinde yanıtlarken, Vahdettin'in Anadolu'da yeşermeye başlayan ulusal hareketi Mustafa Kemal Paşa'dan yoksun bırakarak, çökertmeyi planlayan bir girişimini de açıklamaktır.

1. GERÇEĞİ YAKALAMAK

Yerli ve yabancı birçok sosyalbilimci ve tarihçi, tarihin ne olduğu konusundaki düşüncelerini açıklamakta ve tanımlar yapmaktadır. Bu tanımların, tanımlayıcıların dünya görüşü, yaşadıkları tarihi dönem vb. etkenlere bağlı olarak değişiklikler göstermesi doğaldır. Amacımız, ne bu değişik tanımları ne de bizce tarihin ne olduğunu açıklamaktır. Bizi bu aşamada ilgilendiren, "tarih nasıl yazılmalı" sorusuna verilecek yanıttır.

Özbaran'ın *"gerçek kaynak (ana kaynak/ilk elden kaynak) işlenmemiş materyaldir... ve tarih araştırmacısı gözünde çok daha fazla değeri olanıdır. İkinci elden kaynak ise, bir veya birkaç aracı ile ulaştığından haliyle ikinci sıradadır-"*³ cümlesinden anlaşılabacağı üzere, tarih yazımında belge kullanımı, geçmişî daha doğru kurgulamamıza yardım ettiği için son derece önemlidir. Mustafa Kemal 1931 yılında, Türk Tarih Kurumu Başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu'na yazdığı bir mektupta, *"Tarih yazmak için tutulan yolun mantıklı ve bilhassa ilmi olması şarttır. Bu münasebetle yüksek heyetinizin reisi bulunan zat-ı alinize hatırlatırım ki yeni dünya ufuklarına açacağımız yeni tarih semasında dikkatli olunuz. Summe-i-tedarik bir eser vücuda getirerek ferdasında nadim olmaktansa hiçbir eser vücuda getirmemek, aczini itiraf etmek evladır. İlim sahasında vesveseli olmak, miskin müesseselerin mezunlarına inanmaktan evladır."*⁴ derken, tarih yazıcılığında bilimsel yöntemlerin kullanılmasına verdiği önemi dile getirmekteydi.

Vahdettin'in "vatan haini" olmadığını vurgulayan Mısıroğlu ve Kısakürek'in çalışmalarında⁵ bilimsel kriterlere uymadıkları, bazılarını ele alıp yanıtlayacağımız iddialarının, onlar'ı ulaşmak istedikleri sonuçlara götürecek sağlam kanıtlara dayanmadığı görülmektedir.

Belgeleyebildikleri tek iddia, Mustafa Kemal'e Anadolu'ya gelişi sırasında verilen 25.000 liraya ait bir makbuzdur. Bu belgeyi suyunu", çıkarırcasına kullanan Kısakürek'in, tarih yazıcılığında belgelerin taşıdığı önemi en az bizim kadar iyi bildiği

düşüncesindeyiz. Kitabında söz konusu paranın 1967 yılındaki karşılığını bulmak için uzun uzadıya hesaplamalara girişmekten kendini alıkoyamaması ve iddiasını belgeye dayandırmanın verdiği doyumdan olsa gerek, bu paraya sanki görmüşçesine Vahdettin'in özel kasasından çıkardığı *"en az 30 bin lirayı"* da ekleyivermesi, düşüncemizin haklılığını kanıtlarken, bu belgesiz atılganlık Kısakürek'i Uzunçarşılı'nın *"...tek ve zayıf vesikalar ve ihtimaller üzerinde kat'i hükümler vermek sureti ile vakayı tespit etmeğe çalışmak da çok zararlıdır bu son tarzda güya vesikalar göstererek yürütülen bir sürü mütalaaların ve bu tarzda yazılan eserlerin ne kadar çürük olduğu görülmüştür. Bu tek ve zayıf vesika ve ihtimalli mütalaalarla tarih yazmak eski tarihlerde yazılmış olan tarihlerden daha ziyade vakayı içinden çıkılmaz bir hale getiren sakim bir usûldür..."*⁶ şeklinde ifade ettiği hataya düşmektedir.

İddialarını belgelerle destekleyemediklerinin farkında olan Mısıroğlu-Kısakürek ikilisinin anı kullanımına yöneldikleri görülmektedir. Bir kimsenin kendi başından geçen ya da kendi döneminde ortaya çıkan olay ve olguları gözlemlerine, bilgilerine dayanarak anlattığı bir yazı türü olan anı, tarih yazıcılığında sık sık başvurulmuş bir kaynaktır. Ancak, anılarını yazan kişilerin gördüklerini ve bildiklerini tüm açıklığı ile yazması gerekirken, genellikle bu kurala uymadıkları, sadece kendi hoşlarına gidenleri anlattıkları da bir gerçektir. Üstelik bu; günlüğe, belgelere dayanmayan ve yaşamları olayın üzerinden uzun bir zaman dilimi geçtikten sonra kaleme alınmış anıların kaynak olarak değerleri de azalmaktadır.⁷ Bu nedenle çağdaşları ile karşılaştırmadan anıları kullanmak veya belgelerle desteklemeksizin sadece onlara dayanarak tarih yazmanın son derece sakıncalı olduğu ortada iken, Mısıroğlu ve Kısakürek'in yalnız iddialarını destekler nitelikteki anıları kullandıkları, karşılaştırma yapma gereği duymadıkları görülmektedir.⁸

Kitabına, içindekiler, dipnot, bibliyografya ve dizin gibi bilimsel yazıcılığın gerektirdiklerini koyma gereği duymayan Kısakürek, Mustafa Kemal ile anlaşmazlıkları olduğu içindir ki, sadece Kazım Karabekir'in anılarını kullanmış, üstelik sonraki bölümlerde örnekleyeceğimiz üzere, çarpıtmaktan da geri kalmamıştır. Mısıroğlu'nun ise, Akşin'in *"...gazetecilerin yaşlı başlı kimseleri konuşturarak ortaya çıkardıkları anıların kaynak değeri*

nispeten zayıftır" dedikten sonra özellikle belirttiği, Hüsamettin Ertürk'ün, İki Devrin Perde Arkası kitabını⁹ sık sık kullanırken, Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay'ın anılarını, vd. çağdaşlarını görmezlikten gelişi açıklanır gibi değildir.

Aynı yazar *"Kurtuluş Savaşının gerçek yüzünü örten şal, aradan elli yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ bir türlü kaldırılamamıştır"*¹⁰ demektedir ama, Vahdettin'e vatan haini damgasının vurulmasına neden olan ve bazılarının üzerinde imzasının da bulunduğu sözünü edeceğimiz belgeleri reddetmekte, Kısakürek'in yapacağı gibi *"İngilizler yüzünden"*, *"Damat Ferit'in oyunu"*, *"Anadolu hareketine zaman kazandırmak için"* vb. gerekçeler arkasına sığınmaktadır. Tarihsel gerçeği ancak bilimsel yöntem ve yaklaşımları kullanarak yakalamanın gereğine yürekten inanarak, Mustafa Kemal'in tarih yazımı konusundaki sözlerini anımsatmak istiyoruz *"Tarih yazmak tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan, yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanı şaşırtacak bir hal alır."*

II. MONDROS'TAN SAMSUN'A

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın oluşturduğu İttifak Bloku yanında katılan Osmanlı Devleti'nin durumu, 1918 yılına gelindiğinde pek iç açıcı değildi. 1911 yılından beri sürekli savaşmakta olan Osmanlı Devleti son büyük savaşta insan ve malzeme kaynaklarının çoğunu tüketmek zorunda kalmış, devletin temel dayanağı olan Anadolu, sosyal ve ekonomik açıdan çökmüştü. Aktif işgücünün askerlik hizmetine koşulması nedeniyle üretim düşmüş, fiyatlar alabildiğine yükselmiş, yoksulluk artmıştı. Ekonomik çöküntü, sosyal çöküntüyü de beraberinde getirmiş, ordudan kaçan askerlerin gruplar halinde soygun, talan vb. suçları işlemesi nedeniyle devlet otoritesi kalmamıştı.

Bu kısa değerlendirmeyi yaptıktan sonra, öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelişinden Anadolu'ya geçişine kadar yaptığı çalışmaları, iddiaları yanıtlarken açacağız.

İddia 1.

"İzzet Paşa tarafından... Harbiye Nazırlığı 'ndan uzak tutulan Mustafa Kemal Paşa, o tarihten ve sultanla kısa ve neticesiz bir konuşmadan sonra, evvela annesinin Beşiktaş'ta ve Akaretler'deki evinde, sonra da Şişli'deki köşkünde tam altı ay vazife sahibi olmayarak kalmış, bütün çöküş felaketlerini merkezden takip etmiş, Anadolu'da milli bir ayaklandırmayı teşkilatlandırmaya dair hiçbir alamet göstermemiş, bir aralık Padişah 'ın ve Saray'ın en güzel kızı Sabiha Sultan 'a talip olmuşsa da, bu sultanın Şehzade Ömer Faruk Efendi'yi sevmesi yüzünden O'nu alamamış ve taşıdığı Fahr-i Yaver-i Hazret-i Şehriyari unvanı altında ve çöküş devresinin sonunda hadiseleri kollamaktan başka bir şey düşünmemiş ve yapmamıştır." ¹²

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mütefikleri olan devletlerin, 1918 Ekimi'nden başlayarak ateşkes yapmak için çeşitli kanallardan İtilaf Devletlerine başvurmaları üzerine, Talat Paşa

Hükümeti, 8 Ekim 1918'de istifa etmişti. 4 Temmuz 1918'de Osmanlı tahtına oturmuş olan Sultan Vahdettin, yeni hükümeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya vermişti. Paşa'nın hükümeti kurmakta zorluk çektiğini öğrenen Suriye'deki 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Saray Başyaveri Naci Bey'e çektiği bir telgrafta; Osmanlı ordularının savaşacak durumda olmadığını, zaman geçirilmeden barışa gidilmesini, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında kurulmasının uygun olacağını düşündüğü hükümette Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canbolat, Hayri Efendi ve kendisinin de bulunmasının gerekli olduğunu bildirmişti.¹³ Tevfik Paşa hükümeti kurmayı başaramayınca, Padişah aynı görevi bu kez Ayan üyesi Ahmet İzzet Paşa'ya verdi. 14 Ekim'de kurulan ve Mondros Ateşkesini de imzalayacak olan İzzet Paşa Hükümeti'nde Mustafa Kemal Paşa bulunmamakla birlikte, O'nun önerdiği Rauf, Fethi ve Hayri Beyler bulunmaktaydı. Ahmet İzzet Paşa'nın, Sadrazamlık yanında Harbiye Nazırlığı görevini de yürüteceği yeni hükümet için en önemli konu, ateşkesin bir an önce yapılmasıydı.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı içinde, Osmanlı Devleti'ne tutsak düşmüş bulunan İngiliz Generali Townshend'in aracılığı ile, İngiltere'nin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe ile ilişki kurulmuş, 27 Ekim sabahı başlayan görüşmeler, Osmanlı delegelerinin 30 Ekim 1918'de ateşkesi imzalaması ile sona ermişti. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordu Grubu Komutanlığı'na tayin edildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey'e gönderdiği telgrafta; İzzet Paşa başkanlığında kurulmasını gerekli gördüğü hükümette görev almayı istediğinin Padişah'a bildirilmesini rica ettiği¹⁵ ve Ahmet İzzet Paşa'ya açıkça O'nun hükümetinde Harbiye Nazırı olmak istediğini bildirdiği halde¹⁶, kendisine görev verilmeyişini, Vahdettin-İzzet Paşa işbirliği ile açıklamak mümkündür. *"Talat- Enver-Cemal üçlüsü iktidardan uzaklaşmak zorunda kalınca ulusal siyaset izlenecekse Kemal-Fethi-Rauf üçlüsünün yerine gelmesi gerekiyordu. Çünkü İttihat ve Terakki'nin o güne kadar egemen olan takımına alması olanlar bu hizipti. Vahdettin ve İzzet, Fethi ve Rauf'u hükümete almakla göiya Kemalcileri avutmuş oluyorlar, fakat Mustafa Kemal'i almayıp sınırda tutarak ve Harbiye ve Başkumandanlık Kurmay Başkanlığını İzzet'e vermekle, bir bakıma O'na karşı darbe yapmış oluyorlardı."*¹¹

İzzet Paşa'nın kurduğu hükümette Harbiye Nezareti'ni vekâleten üzerine alıp boş tutması, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalışmak düşüncesinde olduğu şeklinde yorumlanabilirse de¹⁸, bizce bu zayıf bir ihtimaldir. Gerçi İzzet Paşa O'na gönderdiği bir telgrafta, yakında yapılması ümit edilen işbirliğinden söz eder ama, aynı günlerde Mersinli Cemal Paşa'ya yazdığı bir telgrafta; Mustafa Kemal Paşa'nın sonu gelmez isteklerinden, ihtiraslarından ve diğer durumlarından yakınlıkla söz etmesi pek samimi olmadığını göstermektedir.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın, Harbiye Nazırlığı'na getirilirse. Padişah ve hükümeti alıp Anadolu'ya götürmeğe niyetlendiği anlaşılmaktadır.²⁰

¹⁵ Zürcher, s. 193'te, bu telgrafi kastederek "Bu önerinin padişaha iletilip iletilmediği, iletiliyse tepkisinin ne olduğu bilinmemektedir" denilmektedir. Salahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar. Cilt 1, Ankara (1973), s. 22-23'te, Mustafa Kemal Paşa'nın bu ricası yerine getirilmiş, hatta Padişah bu telgrafi İzzet Paşa'ya da göstermişti. Bu niyetin, İtilaf Devletlerine düşmanlık ve İstanbul'un kaybedileceği anlamına geleceği düşünüleceğinden reddedileceği ortadadır. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa *"Mebusan ve ordudan alacağı güçle İzzet Paşa ve Vahdettin'i avucunun içine alır, bırakışmadan sonra İngilizlerin işgal etmeye kalkıştıkları İskenderun ve Musul için direnirdi."*²¹ Oysa Vahdettin-İzzet Paşa ikilisi, ateşkesin imzalanmak üzere olduğu bu günlerde ulusçu bir politikanın izlenmesi sonucu, İngilizlerle karşı karşıya gelmek istemiyorlardı. Bu yüzden bir taraftan Mustafa Kemal Paşa'yı ateşkesin imzalandığı gün Suriye'deki Yıldırım Ordu Grubu Komutanlığı'na tayin ederek²² O'nu politika dışında tutarken, öbür taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarından İsmet Bey'i Harbiye Nezareti Müsteşarlığına getirerek, Kemalcilere tamamen cephe almaktan çekinmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Kasım ayı başından itibaren İskenderun ve civarını ateşkes hükümlerine aykırı olarak işgal etmek istemeleri üzerine İzzet Paşa'ya çektiği telgraflarda, gerekirse İngilizlere silahla karşılık verileceğini bildirerek, O'nu durumdan haberdar etmiş ve kaygılarını dile getirmişti.²⁴ Ancak İzzet Paşa'nın, İngilizleri gücendir-memeye yönelik tavizkâr bir tutum takınması karşısında,²⁵ Mustafa Kemal Paşa, yerine başka bir

komutanın tayin edilmesini istemişti.²⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye'de izlediği ulusçu politikanın Osmanlı-İngiliz anlaşmazlığına neden olacağı kaygısına düşen İzzet Paşa, 7 Kasım 1918'de Yıldırım Ordu Grup Komutanlığı ve 7. Ordu Karargahı'nı lağvederek Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nezareti emrine almak zorunda kaldı. Böylece, Vahdettin'le birlikte planladıkları, 30 Ekim'de yaptıkları tayinle Mustafa Kemal Paşa'yı Suriye'de bırakarak, İstanbul ve politika dışında tutma komplosu, bir hafta sonra iflas etmiş oluyordu.

Aynı günlerde Vahdettin-İzzet Paşa ortaklığı da bozulmak üzereydi. Bünyesinde bulundurduğu bazı İttihatçı nazırlardan ötürü, İttihat ve Terakki Partisi'nin ardılı saydığı İzzet Paşa hükümeti, Vahdettin'i rahatsız ediyordu. 1/2 Kasım gecesi Enver, Talat, Cemal üçlüsünün ülkeden kaçışıyla birlikte liderlerini yitiren partiden eskisi gibi çekinmeye gerek görmeyen Vahdettin, aynı günlerde İstanbul'a gelen İtilaf subaylarını İttihat ve Terakki'den arınmış bir şekilde karşılamının özlemi içinde harekete geçti. 6 Kasım'da Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'i İzzet Paşa'nın konağına gönderen Vahdettin, hükümetteki bazı nazırlarının kamuoyunu tatmin etmediğini ve hükümetin bir İttihat Hükümeti olarak görüldüğünü belirterek, Adliye Nazırı Hayri, Maliye Nazırı Cavit ile Dahiliye Nazırı Fethi Beylerin değiştirilmesini istedi. Buna karşılık İzzet Paşa, Hayri Efendi ve Cavit Bey'in zaten istifa etmekte olduklarını, ancak mecliste bir partinin başkanlığını yapan -Hürriyetperver Avam Partisi- Fethi Bey'in değiştirilmesinin uygun olmayacağı yanıtını verdi. Vahdettin bu kez Ayan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey'i göndererek, Fethi Bey'in bir dakika bile hükümette kalmasının mümkün olmadığını bildirince, İzzet Paşa iki gün sonra saraya gelip kendisiyle görüşeceğini söylemişse de, 7 Kasım'da İstanbul'a gelen ve dört İngiliz subayından oluşan komisyona yaranmak sabırsızlığından olsa gerek,²⁷ Vahdettin, gece geç saatlerde Ahmet Rıza Bey'i bir kez daha İzzet Paşa'ya göndererek, Fethi Bey konusunda ısrar edince, hükümet, 8 Kasım'da istifa etmişti.²⁸ İzzet Paşa ne ulusçu ne de ittihatçıydı. Ancak Vahdettin, kendisine sadık olduğu halde, iradesi zayıf olan bu mektepli paşanın her an ulusçulardan veya ittihatçılardan etkilenebileceği tehlikesini göz önünde bulundurarak, işbirliğini sona erdirmeyi uygun bulmuştu. Vahdettin yeni hükümeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya vermişti.

Mustafa Kemal Paşa İtilaf Donanmasının İstanbul'a demirlediği 13 Kasım 1918 günü şehre geldiğinde, Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuş, ancak meclisten henüz güvenoyu almamıştı. Ahmet İzzet Paşa'nın kuracağı yeni bir hükümetle çok işler yapılabileceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, hemen Sadaret Konağı'na giderek, İzzet Paşa ile görüşmüştü.²⁹ Bu görüşmede; yeni Sadrazam Tevfik Paşa'nın meclisten güvenoyu almaması için çalışılması ve Ahmet İzzet Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu kararın alındığı günlerde, 15 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin ile ilk görüşmesini yapmıştı.³⁰ Selek bu görüşmenin sadece bağlılık ifade eden bir ziyaret olduğunu düşünüyorsa da³¹, İzzet Paşa'nın yeni hükümeti kurmaya razı edilmesinden sonra ve gazetelerin meclisin kapatılacağına ilişkin peşpeşe makaleler yayımladığı bir sırada yapılan görüşmenin, sadece bir bağlılık ziyareti olduğunu düşünmek çok zordur. Ateşkes hükümlerinin İtilaf Devletleri'nce açıkça çiğnendiği o günlerde, İzzet Paşa Hükümeti'nin yeniden işbaşına gelmesinin gerekli olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, bu düşüncesini Vahdettin'e açmış olmalıdır.³³ Nitekim, henüz meclisten güvenoyu almamış olan Tevfik Paşa Hükümeti'nden bir nazırın, Fethi Bey'i güvenoylamasından önce evine davet ederek³⁴, bazı kişilerin Tevfik Paşa Hükümeti'ne mecliste güvenoyu verdirmemek için çalıştıklarının bilindiğini belirttikten sonra, *"hatta sizin gibi sabık Dahiliye Nazırı olan İsmail Canbolat Bey'in evinde, ekseriyeti asker şahsiyetlerin toplanarak hükümet aleyhinde kararlar aldığınız da ihbar ediliyor. Aramızdaki Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir teşebbüsün içinde olmasına ihtimal vermediğini zat-ı şahane Tevfik Paşa'ya söylemiş"*³⁵ demesi, Mustafa Kemal Paşa'nın konuyu Vahdettin'le konuştuğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Vahdettin'i, İzzet Paşa başkanlığında ulusçu siyaset izleyecek bir hükümetin işbaşına getirilmesi için ikna etmeye çalışırken, hükümetin meclisten güvenoyu almaması için de yoğun çaba sarfediyordu. Hatta bu amaçla, sivil olarak, Fındıklı'da bulunan meclise giden Mustafa Kemal Paşa, bazı milletvekillerini ikna ettiyse de, yapılan oylamada Tevfik Paşa Hükümeti meclisten güvenoyu almıştı. Bunun üzerine saraya telefon eden Mustafa Kemal Paşa, Başyaver Naci Bey'den, Padişah'ın o gün veya ertesi gün kendisini huzura kabul etmesini istemişti. Ancak Vahdettin,

Mustafa Kemal Paşa'yı önümüzdeki Cuma Selamlığında kabul edeceğini bildirerek görüşme gününü geciktirmiştir. Mustafa Kemal anılarında "Naci Bey'in, bu mülakatın o gün veya ertesi gün olması için çok çalıştığına eminim. Fakat kafasında gizli bir kararı şeytani bir surette saklayan Vahdettin, saffet ve samimiyet gösteren aldatici tavrıyla önümüzdeki Cuma günü selamlıkta hazır bulunmaktığını ve orada benimle görüşeceğini bildirdi. Cuma'ya çok gün vardı" demektedir.³⁶

Mustafa Kemal Paşa ile Vahdettin arasındaki ikinci görüşme, 29 Kasım'da yapılmıştı.³⁷ İstanbul'a dönüşünden sonra, Tevfik Paşa Hükümeti'ni düşürerek İzzet Paşa'yı yeniden iktidara getirmeğe çalışmak şeklinde özetleyebileceğimiz ilk politik çalışması başarısızlıkla sonuçlanan Mustafa Kemal Paşa'nın, bu görüşmede Vahdettin'i Tevfik Paşa'yı iktidardan çekilmeye ve İzzet Paşa'yı Sadrazam olarak atamaya zorladığı düşünülebilir.³⁸ Vahdettin'in ise Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste uğradığı hayal kırıklığından yararlanarak, meclisin feshedile-bileceğini ima etmiş olması³⁹ ve o dönemin İstanbul'unda ulusçu hareketin lideri görünen Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini kontrol etmiş olması mümkündür. Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ile hiç ilgilenmediği düşüncesindeyiz. Çünkü bu durumda, Mustafa Kemal Paşa'nın da içinde olacağı hükümet ulusçu bir program izleyeceğinden, Vahdettin, meclisi feshetmek için işbirliği yapacağı bir hükümetten yoksun kalacağı gibi, izlemekte olduğu; neye mal olursa olsun İngilizlerle işbirliği politikası sona erecekti.

Bu günlerde meclisin Tevfik Paşa hükümetine karşı sertleştiği anlaşılmaktadır. Hükümetin programında söz verdiklerini yapmadığı düşüncesinde olan meclis, hükümeti hırpalarken, etrafta hükümet için yeni bir güvenoylaması yapılacağı söylentileri dolaşıyordu, İngilizlerle dostluk politikasını eksiksiz olarak yürüten hükümete karşı⁴⁰, zaten ittifakçı bir topluluk olduğunu düşündüğü meclisin takındığı tavır, Vahdettin'i huzursuz etmekteydi. Meclis-hükümet ilişkilerinin son derece gergin olduğu bir sırada, 20 Aralık 1918'de Mustafa Kemal Paşa ile Vahdettin arasındaki üçüncü görüşme gerçekleşmişti.⁴¹ Mustafa Kemal Paşa Vahdettin'i aydınlatmak ve uyarmak düşüncesindeydi, ama Vahdettin O'nun sözlerini ustalıkla kesmiş ve O'ndan ordunun komutanları ye subaylarından kendisine bir kötülük gelmeyeceği konusunda ısrarla

güvence istemişti. Bunun nedenini anlayamayan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a yeni geldiğini, durumu iyi bilmediğini, ordu komutan ve subaylarının zat-ı şahane ile karşı karşıya olması için bir sebep bulunmadığını, bir kötülük beklememesini söylemişse de, Vahdettin *"Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından"* demiş ve eklemiştir *"siz akıllı bir kumandansınız, arkadaşlarınızı tenvir ve teskin edeceğinizden eminim."*⁴² Meclisi dağıtmak niyetinde olan Vahdettin'e Mustafa Kemal *"...ordunun böyle bir adıma karşı çıkacağını hatta bunu desteklemeyeceğini söyleyecek durumda değildi. Ordu çözülmüş ve dağılmış, komutanlar örgütsüz ve fikir birliğine varmamış durumdaydılar. Orada Mustafa Kemal'e ordunun sadık olduğunu söylemekten başka bir şey kalmıyordu. Tersini söylemek bir donkişotluk olacak ve kendisini bir anda siyaset dışı (belki Malta'da) bulacaktı"*⁴³. Vahdettin bir yandan Mustafa Kemal Paşa aracılığı ile ordunun nabzını yoklarken, öte yandan meclisi dağıttıktan sonra İngiliz Hükümeti'nin desteğine güvenip güvenemeyeceğini İstanbul'daki İngiliz Yürsele Komiserliği'nden soruşturmuştu⁴⁴ Meclisin dağıtılması, dizginleri tamamen Vahdettin'in elinde olan işbirlikçi hükümetlerinin meclis denetiminden kurtulması demek olacaktı ki, İngilizlerin öteden beri istediği de buydu. İttihatçı bazı milletvekillerinin hükümet hakkında verdikleri bu gensoru, 21 Aralık günü meclis oturumunda hükümet-tarafından yanıtlandıktan sonra, Vahdettin'in Tevfik Paşa ile işbirliği yaparak hazırlattığı *"Bazı zorunlu siyasi sebeplerden dolayı Meclis-i Mebusan'ın feshi gerekmektedir..."* cümlesi ile başlayan kısa iradesi okunarak meclis kapatılmıştı.⁴⁵

İstanbul'a gelmesinden, meclisin kapatılmasına kadar geçen sürede Mustafa Kemal Paşa'nın Vahdettin'le yapmış olduğu görüşmeler, Vahdettin'in izlediği; İngilizlere yaranmak ve ödün vermek yoluyla onların dostluğunu kazanmak şeklinde özetleyebileceğimiz teslimiyetçi politika yüzünden sonuçsuz kalmıştı.

Meclisin kapatılmasından sonra Tevfik Paşa Hükümeti'nin yaptığı ilk iş, 23 Aralık tarihli bir kararname ile siyasal af ilan etmesiydi. Kararname gereğince; Vahdettin'in tahta geçişine değin, Ermeni tehcirinden sorumlu olmak, gayri müslimlere karşı siyasal amaçla eylem yapmak, düşman ordusuna katılmak ya da yardım

etmek⁴⁶ dışındaki siyasal suçlar affediliyordu. Hükümetin attığı ikinci adım, İtilaf Devletleri'ne yaranmak için savaş içindeki yolsuzlukları ve haksızlıkları ortaya çıkararak suçluları cezalandırmak ve haksızlığa uğramış azınlık temsilcilerine arpalık olarak nazırlık ve ayanlık gibi devlet memuriyetleri vermektir. Geçmiş dönemi soruşturmak için oluşturulan komisyonlar ve suçluları cezalandıracak harp divanında yer alan kişiler arasında Ermeni ve Rum üyelerin bulunması siyasal bir tercihin sonucuydu. Hükümetin bu uygulamalarına paralel olarak, Vahdettin de İngilizlerle dostluğu geliştirme çabası içindeydi. Adamları aracılığı ile önce yüksek komiserliğe, ardından 16 Aralık'ta İngiliz Genel Karargahı'na başvurarak, İngiltere'nin Türkiye'de yönetime el koyması için yalvarmış, son olarak da bizzat kendisi uzun yıllar Türkiye'de oturmuş bir İngiliz centilmene, *"...her zaman İngilizci olmuş olduğunu, bunu zor koşulların baskısı altında söylemediğini, bunun gerçek olduğunu, bu yüzden 1908'den bu yana İttihat ve Terakki casusları ile çevrildiğini ve bu yüzden çok çektiğini söylemişti. Şimdi bütün umudunun İngilizlerde olduğunu, Cumartesiden (11 Ocak) önce hükümetini değiştirmek istediğini, hükümette sivri bir kişi olarak dönme olan ve İttihat ve Terakki'ye eğilimli olan Dahiliye Nazırı M. Ariften sözettiğini, Türkiye'nin o sıradaki acılarından sorumlu bildiği İttihat ve Terakki'ye karşı elinden gelen çabayı esirgemeyeceğini ve İngilizlerin kırımlar yapanlar dahil, İngiliz tutsaklarına kötü muamele edenlerin de cezalandırılmalarını istediğini bildiğini ve İngilizlerin istediği her bir kişinin tutuklanıp cezalandırılmasını sağlamaya hazır olduğunu bildirmiş..."*, harekete geçtiğinde tepki görecektir olursa mütteliklerin desteğine güvenip güvenemeyeceğini sormuştu.⁴⁷ Yukarıda sözü edilen İngiliz centilmenle konuştuktan bir gün sonra, yani 12 Ocak'ta Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifa edışı ve yeni hükümeti kurma görevinin yine Tevfik Paşa'ya verilışı, bu istifanın nazırları değiştirmeye yönelik Vahdettin-Tevfik Paşa işbirliğinden başka bir şey olmadığını göstermektedir.

13 Ocak'ta kurulan ikinci Tevfik Paşa Hükümeti, İttihat ve Terakki'nin karşıtı Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Vahdettin'e yakın isimlerden oluşuyordu. Özellikle bir önceki hükümette Evkaf Nazırı ve saraya son derece bağlı olan İzzet Bey'in⁴⁸ vekaleten Dahiliye Nazırlığı'na getirilişi, Vahdettin'le sıkı bir işbirliğine gideceğinin

ve dolayısıyla İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenlerinin tutuklanacağını işaretliydi. Calthorpe 18 Ocak'ta, Sadrazam ve Hariciye Nazırı'na, İngiliz tutsaklara kötü muamele edenlerle Ermeni kırımından sorumlu olanların cezalandırılmasını söylediğinde nazırlar harekete hazır oldukları yanıtını vermişlerdi. Üç gün sonra Vahdettin adına İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Hohler ile görüşen Damat Ferit Paşa, Padişah'ın *"...cezalandırma işine niyetli olduğunu ve o sıradaki nazırlardan daha gayretlilerinden bir kabine düşündüğünü yalnız söz konusu suçluların ülkenin en büyük ve en güçlü örgütüne mensup olduklarını, bunlara karşı şiddetle harekete geçildiği takdirde kendisine ve kendisi gibi yani İngiltere'yle dostluğu ve ona bağımlılığı düşünenler aleyhine bir tepkiden çekindiğini, bu bakımdan, böyle bir durumda İngilizlerin tutumunu öğrenmek istediğini bildirmişti.*"⁴⁹

Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni destekleyen gazetelerde çıkan makalelerde tutuklanması gereken ittihatçıların isimlerinin yazıldığı bir sırada, tehcir olayından dolayı tutuklanmış olan eski Diyarbakır Valisi Dr. Reşit'in 25 Ocak'ta hapisten kaçması üzerine, Vahdettin, İngilizlerden beklediği güvenceyi almadan harekete geçti. 30 Ocak 1919'da yaklaşık otuz kişi tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne gönderildi. Bunu İttihat ve Terakki'nin mallarına el koymak, Müdafaayı Milliye ve Donanma Cemiyetlerini Harbiye ve Bahriye Nezaretlerine bağlamak, azınlıkların devlet memuriyetlerine tayin edilmesini hızlandırmak ve sansürün daha da sıkılaştırılması uygulamaları izlemişti.

İttihat ve Terakki'nin etkisiz hale geldiği bu günlerde, Vahdettin'in kendilerini oyalamaktan başka bir şey yapmadığını iyice anlayan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, ulusçu program izleyecek bir hükümetin işbaşına gelmesi için, zorla iktidara gelmenin yollarını aramaya başlamışlardı. Mustafa Kemal anılarında vardıkları kararı şöyle açıklıyor; *"Bir gün Fethi bey ve dört müşterek arkadaşı⁵¹ birlikte bir hayli münakaşadan sonra, ihtilalci bir komite kurmağa karar verdik ve ihtilalci tedbirler düşünmeğe başladık, Padişahı değiştirmek, kabineyi düşürmek, yeni bir hükümet teşkil ederek daha azimli hareketlerde bulunmak gibi"*⁵². Mevlanzade Rifat'a göre bu dönemde, açıkta kalmış bazı İttihat ve Terakki'ye bağlı subaylar Ay-Yıldız⁵³ isminde bir

cemiyet kurmuşlar, başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa'yı getirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemek ve işgallere karşı koymak için kurulan bu cemiyeti ve Mustafa Kemal'in cemiyetin başkanı olduğunu bilmekte olan Vahdettin, bundan memnun olmakta ve Cemiyet'in Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ile işbirliği yapmasını istemekteydi.⁵⁴ Vahdettin'in Şubat ayı başında bu tür eylemler için İngilizlerden gizlice güvence alışı, bazı hazırlıklar yapıldığından haberdar olduğunu göstermektedir.⁵⁵ Gerçi Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından bilinmiyordu ama, İtilaf Devletleri askerlerinin cirit attığı İstanbul'da böyle ihtilalci bir girişim başarısız olduğu takdirde, İtilaf Devletleri'nin hükümete tamamen el koyması olasılığı yüksekti. Nitekim Cavit Bey'in işittiklerinden, tutuklamaların yapılmasından bir gün evvel Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'nın İngiliz Albay Murphy'yi çağırarak ihtilal hazırlığı olduğunu ve O'na ihtiyacı olacağından İstanbul'dan ayrılmamasını istediğini biliyoruz.⁵⁶ Bu görüşmeden kısa bir süre sonra, 7 Şubat 1919'da İstanbul'a gelen General Allenby'nin 6. Ordu Komutanlığına Ali İhsan Paşa'nın yerine Mustafa Kemal'in atanmasını isteyişi çok anlamlıdır. Aynı günlerde bazı takiplere uğradığı hissi içinde olan Mustafa Kemal'in, merkezi Nusaybin'de olan bu ordunun başına geçmesinin saf dışı ve sürgün edilmekten başka bir şey olmadığını kavrayarak görevi reddetmesi üzerine, araba ve yaveri alınmış, ödeneği de kesilmiştir.⁵⁷

Komiteyi kuranların ortak bir tavır belirlememesi yüzünden ihtilal yapma düşüncesi gerçeğe dönüşmemiş , bir müddet sonra yeni hükümet de İtilaf Devletleri'ne boyun eğmek zorunda kalacağından ülkenin durumunda olumlu gelişmeler olmayacağı sonucuna varmışlardı .

Ulusçu kadronun ihtilal hazırlıkları içinde olduğu bu günlerde, İkinci Tevfik Paşa Hükümeti zor günler yaşamaktaydı. Vahdettin'in ikinci Tevfik Paşa Hükümeti'nin kuruluşundan bir hafta sonra, Damat Ferit Paşa'yı İngiliz Yüksek Komiserliği'ne göndererek O'nun ağzından, Ermeni kırımından sorumlu olanların -İttihat ve Terakki kastedilmektedir-cezalandırılması için "*daha gayretli*" nazırlardan oluşan bir hükümet kurulması düşüncesinde olduğunu belirtmesi, ikinci Tevfik Paşa Hükümeti'nin O'nu tatmin etmediğini ve değiştirmek düşüncesinde olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Ermeni

kırımı suçlamaları ve konuyla ilgili gelişmelerin muhatabı doğal olarak Dahiliye ve Adliye Nezaretleriydi. Vahdettin yukarıda sözünü ettiğimiz İngiliz centilmeni ile yaptığı görüşmede, birinci Tefvik Paşa Hükümeti'nin Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey'i, İttihat ve Terakki'ye eğilimli, sivri ve dönme olarak tanımlayarak memnuniyetsizliğini dile getirmişti. Tefvik Paşa'nın kurduğu ikinci hükümette, Dahiliye Nazırlığı'na vekaleten Evkaf Nazırı İzzet Bey gibi saraya sadık birinin getirilişi Vahdettin'i memnun etmiş ise de, Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa - Tefvik Paşa'nın izlediği azınlıklara arpalık verme siyasetini desteklemeyerek istifa edecektir-dan hoşlanmamış olmalıdır. Öte yandan hükümet olmak amacıyla olan ve yeniden çalışmalarına başlayan Hürriyet ve İtilaf Partisi içinde bütünleşen muhalefet, bir yandan Tefvik Paşa Hükümeti'ni İttihat ve Terakki'ye karşı yeterince şiddetli davranmadığı için eleştirirken, diğer yandan Vahdettin'e yanaşmayı da ihmal etmiyordu . 10 Şubat'ta Mihran Efendi'nin müsteşarlığa atanması konusunda Meclis-i Vükela'da çıkan bir tartışma sonucunda, Şura-yı Devlet Reisi Damat Şerif, Adliye Nazırı Damat Arif Hikmet ve Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa'lar istifa etmişlerdi. Bunun üzerine Tefvik Paşa, boş nazırlıklara atama yapmak yerine kendisini muaf tutarak bütün nazırları istifa ettirmiş ve 24 Şubat 1919'da Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni de okşayan,⁶² yeni bir hükümet kurmuştu. Bir oldu bitti halinde sunulan yeni hükümet⁶³ Padişahı memnun etmekten uzaktı.⁶⁴ 25 Şubat'ta, yeni hükümetin kurulmasından bir gün sonra itilaf Devletleri'nin, tutuklanmasını istedikleri kimselerden oluşan bir listeyi hükümete vermeleri üzerine Tefvik Paşa, 28 Ocak 1919'da Vahdettin'e sunulan bir mazbata ve kararname ile, İtilaf Devletleri'yle savaşa neden olan ve savaş sırasında gelen barış önerilerini geriye çevirerek savaşı uzatan o zamanki hükümet üyelerinin, tehcir nedeniyle cinayet işleyenlerin, yolsuzluk yapanların ve memuriyetlerini kötüye kullananların, statüleri ne olursa olsun harp divanlarınca kovuşturulmasını istemişti. Vahdettin bu mazbata ve kararnameyi *"Kanun-i Esasi ile bu derece oynamak caiz değildir"* diyerek imzalamadı,⁶⁵ 1 Mart 1919 tarihli sadareten saraya gelen ikinci bir mazbatada da, yukarıda belirtilen görüşlerde ısrar ediliyordu. Vahdettin bu mazbataya yanıt olarak sadarete gönderdiği 3 Mart tarihli bir tezkereyle, işlerin uzun zamandır sürüncemede

bırakıldığını, suçluların cezalandırılmadığını, bu nedenle yabancıların, müdahalelerde bulunduklarını, adaleti sağlamak için özel kanunlar gerekmediğini belirterek, kendisinin hükümetin asli görevlerine katılmasının Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğunu bildirmişti.⁶⁶ Gerçekte bu tezkere, hükümetin istifasını istemekten başka bir şey değildi.⁶⁷ İttihat ve Terakki'ye karşı yeterince sert ve kararlı olmadığını düşündüğü Tefvik Paşa'nın yeni kurduğu hükümette Fransa'ya eğilimli bazı nazırların bulunuşu,⁶⁸ Hürriyet ve İtilaf üyelerinin iktidara gelme konusunda Vahdettin katında yaptıkları telkin ve baskı, yeni hükümetin sonunu hazırlamıştır.

Vahdettin ile işbirliği yapan Damat Ferit Paşa'nın 4 Mart'ta kurduğu yeni hükümetin⁶⁹ İtilaf Devletleri'ne yaranmak için yaptığı ilk iş, 10 Mart'ta gerçekleştirdiği geniş tutuklamalardı. Tutuklananlar arasında eski nazırlar, milletvekilleri, subaylar, İttihat ve Terakki Partisi üyeleri olduğu gibi, ulusçu kadronun önemli kişilerinden Fethi Bey de bulunmaktaydı.

İşte bu sırada ilginç bir gelişme oldu. Bayar'ın Mustafa Kemal'den dinlediğine göre,⁷⁰ Fethi Bey'in tutuklanmasından bir kaç gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Beyoğlu'nda misafir olarak kalmış olduğu evin hanımı Selma Fansa'yı Vahdettin'in yeğenlerinden Munibe Sultan ziyaret etmiş, Padişahın kızı Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal Paşa ile evlendirmek istediğini söylemişti. Olayı öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Sabiha Sultan'ın kaldığı eve gelmesini istemiş ve bu isteğini Munibe Sultan'ın yanında da tekrar etmişti. Ancak bu davete icabet etmeyen Sabiha Sultan bir süre sonra sevdiği Abdülmecit Efendi'nin oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi'yle evlenmişti.

Şevket Süreyya Aydemir'in, Mustafa Kemal Paşa'nın gerek kendi evindeki konukluğu sırasında, gerekse Şişli'de kalmış olduğu evdeki hayatı hakkında Selma Fansa ile yaptığı konuşmalarda, bayan Fansa, bu evlenmeyi isteyen Padişah olduğunu söyleyerek⁷¹ Mustafa Kemal'in Bayar'a verdiği bilgiyi doğrulamaktadır.⁷²

Tanıkların ifadesiyle de sabit olduğu üzere bu evliliği isteyen Mustafa Kemal Paşa değil, Vahdettin'in kendisiydi.⁷³

Bizce Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini devirmeyi amaçlayan çalışmalarından haberdar olduğunu sandığımız Vahdettin'in bu girişimi, Paşa'nın yakın arkadaşı olan Fethi Bey'in tutuklanmasının O'nda doğurduğu tepkiyi hafifletmek ve O'nu hükümet içinde

ötedenberi istediği mevkiye getireceği imajını yaratarak, oyalamayı amaçlamasından başka bir şey değildi.

İktidara gelme konusundaki tüm girişimleri Vahdettin ve işbirlikçi hükümetlerince boşa çıkarılan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için Anadolu'ya geçerek saray, hükümet ve İtilaf Devletleri'nin ulaşamayacağı bir yerde ulusçu programı uygulamaya koymaktan başka bir yol kalmamıştı. Gerçekte Anadolu'da yapılacak ulusal direnmenin temelleri, 20 Aralık 1918'de yapılan Mustafa Kemal Paşa-Ali Fuat Paşa görüşmesinde atılmış, direnmeye zemin hazırlayacak olan altı maddelik bir program kabul olunmuştu.⁷⁴ Bu programı uygulayabilmek için hükümeti devirmek veya ulusal direnişe taraftar bir Harbiye ve Dahiliye Nazırını işbaşına getirmek gibi iki önemli sorunun halledilmesi gerektiği düşüncesinde olan iki paşa,⁷⁵ ikinci Tevfik Paşa Hükümeti'nin *"enerjik bir siyaset"* izlemeyeceğini tahmin ettiklerinden memnun kalmamışlar ve ulusçuların katıldığı bir toplantıda, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumu Padişaha anlatacak ve İtilaf Devletleri'nin ateşkesi bozan isteklerine göğüs gerebilecek kimselerin hükümete girmesini rica edecek bir kişiyi, Padişahla yüz yüze görüştürme kararı almışlardı. Mustafa Kemal Paşa bu göreve Ali Fuat Paşa'yı uygun bulmuş ve hemen harekete geçmişlerdi. Başyaver Naci Bey'in aracılığı ile bir Cuma Selamlığından sonra huzura kabul olunan Ali Fuat Paşa, başka paşaların da huzurda bulunması nedeniyle düşündüklerini söylemekten kaçınmıştı. Ulusçular, istedikleri gibi bir hükümetin kurulamayacağını görmüşlerdi. Ali Fuat Paşa bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: *"... Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine Sadrazam ve Padişah'ın mutlak itimadına mazhar olan şahsiyetler tayin ediliyordu ve edilecekti. Bunlar ekseriyetle yaşlı başlı paşalardan seçiliyorlardı. Bu vaziyet karşısında İstanbul'da mühim işler başarmağa imkan yoktu. Hadiseler bunu açıkça gösteriyordu, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki mümessilleri ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası Erkanı her gün biraz daha duruma hakim oluyorlardı. Yeni yeni kararlar almağa ve bunu süratle tatbik sahasına koymağa mecburduk. Milli Mukavemeti İstanbul'dan değil Anadolu'dan idare etmenin zarureti aşıkardı. Faaliyetlerimizi bunun etrafında toplamalı idik."*⁷⁶

Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde yapılan

toplantılarda sivil ve asker birçok kişiyle görüşülerek, Anadolu'ya geçecek kadronun belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Mustafa Kemal anılarında bu görüşmeler hakkında şu bilgiyi vermektedir: *"...içlerinden (görüşülenlerin) bir kısmında saf bir vatanseverlik hissinin coşkunluğundan başka ne fikir ne de tedbir kabiliyeti vardı. Bir kısmının hala hasis politikacılık menfaatlerinden başka düşündükleri yoktu..."* ⁷⁷ İşte aynı günlerde, *"içimde çok dikkatle gizlediğim bu sırrı vakti gelmedikçe kimseye söylemedim"* ⁷⁸ dediği *"münasip bir zaman ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra bütün Türk Milletine felaketi haber vermek"* kararına varmıştı. ⁷⁸ İktidara gelmek için son çare olarak başvurdukları ihtilal düşüncesinin gerçekleşmemesinin alınmasında hızlandırıcı bir rol oynadığını sandığımız bu karardan, Mustafa Kemal'in resmi bir görevi olmasa bile Anadolu'ya geçmeyi düşündüğü sonucu çıkmaktadır. Nitekim, Albay İsmet Bey'le Şişli'deki evinde yapmış olduğu bir görüşmede *"...hiçbir sıfat ve salahiyet sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtulma çareleri aramak için en müsait muntika ve beni o muntikaya götürececek en kolay yol hangisidir?"* ⁷⁹ demesi bu sonucu doğrular niteliktedir.

Şubat ayının ikinci yarısında ulusçuların Anadolu'ya geçmek üzere hazırlıklarına hız verdikleri görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçecek ulusçu komutanlarla görüşerek izlemeleri gereken yolu gösteriyordu. Yakalandığı sıtma hastalığını tedavi ettirmek amacıyla izinli olarak İstanbul'da bulunan ve merkezi Konya Ereğlisi'nde olan 20. Kolordu Komutanlığı görevine gitmek üzere hazırlanan Ali Fuat Paşa ile yapmış olduğu bir görüşmede, O'na kolordusunun başında bulunmasını, etrafına emniyet vermesini ve halk ile yakından temas etmesini öğütlerken, ⁸⁰ Rauf Bey'in de bulunduğu son görüşmelerinde kendisini bir görev ile tayin ettiremezse, ⁸¹ Anadolu'da en güvendiği bir komutana katılacağını ve işe oradan başlayacağını söylüyordu. ⁸² Aynı toplantıda, Osmanlı Donanmasının tutsak olmasından ötürü resmi bir görevle Anadolu'ya geçmesi mümkün olmayan Bahriye Albayı Rauf Bey, emekli olmaya karar vermiş ve 27 Şubat'ta istifa etmişti. Mustafa Kemal 11 Nisan'da, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanlığına atanan Kazım Karabekir Paşa'yı da kabul etmiş, O'nun ülkenin içinde bulunduğu kötü durum hakkında

anlattıklarını "vaziyet size hak verdiriyor" diyerek onaylamış, yapmayı düşündüklerinin doğruluğunu kabul etmişti ama "iyi olayım gelmeye çalışırım" şeklinde yuvarlak bir ifade kullanmıştı.⁸³

Mondros Ateşkesi'nin imzalanışından sonra geldiği İstanbul'da, yaklaşık altı ay kalan Mustafa Kemal Paşa'nın, Kısakürek'in "çöküş devresinin sonunda hadiseleri kollamaktan başka birşey düşünmemiş ve yapmamıştır" iddiasının tersine, yukarıda da anlatıldığı üzere ulusçu düşüncüyü iktidara getirmek için yaptığı çalışmaları yadsımak, gerçekleri görmezlikten gelmektir. Kısakürek'in daha da ileri giderek "...genç kumandanlar İstanbul'da, vatanın halinden üzgün çehrelerle de olsa, keyiflerine baktıkları sırada o [padişah] yemek yerken boğulmakta ve soğuk suyla yıkanırken haşlanmaktadır"⁸⁴ şeklinde ütöpik bir değerlendirme yapması, sonraları ulusal savaşın kahramanları olacak Ali Fuat, Kazım Karabekir Paşalar ve Albay İsmet Bey'i vatanlarının kurtuluşuna ilgisiz ve duyarsız kalmış olmak töhmeti altında bırakan, son derece hatalı bir değerlendirmedir. Adı geçen kişilerin anıları, bu insanların ateşkes döneminde vatanlarının kurtuluşunu, sağlamak için İstanbul'da nasıl çırpındıklarını gösteren örneklerle doludur.

İddia 2. Mustafa Kemal Paşa'yı Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak amacıyla Vahdettin 'in Anadolu 'ya gönderdiği⁸⁵

Eğer bu iddia doğru ise. Vahdettin Anadolu'da ulusal bir hareketi örgütlemeyi en azından İtilaf Devletleri'nin Mondros Ateşkesi'nin hükümlerini çiğnemesi ile birlikte düşünmeye başlamış olmalıdır. Nitekim böyle olması gerektiğinin farkında olan Kısakürek, Kazım Karabekir Paşa'nın anılarından "6 Kanunuevvel 334'de (6 Aralık 1918) selamlık merasiminde usulen huzura kabul olundum. Padişah dahi sulhun temini görüşülmeden evvel ordusunun zayıflatılmaması ve bilhassa genç kumandanların iş başından ayrılmaması, aksi halde bir Endülüs vaziyetinin pek uzak olmadığını anlatarak benim Şark'a ve İstanbul'da toplanan genç kumandanların da Anadolu'ya orduları başına iadeleri halinde Türklüğün öldürülemeyeceğini söyledi. Bu mülakat benim ve diğer

genç kumandanların iş başına geçmemizi temin eden amillerden birisi olmuştur" ⁸⁶ şeklindeki anlatımını aktarmaktadır. Söz konusu alıntı dikkatle incelendiğinde Vahdettin'in ulusal hareketi daha 1918 Kasım'ında düşündüğü akla gelmekle beraber, Karabekir Paşa'nın anılarında bu satırların "6 Kanunuevvel 334'de selamlık merasiminde usulen huzura kabul olundum. Padişah'a dahi (sulhun tamami-i temini görüşülmeden evvel ordusunu zayıflatmaması ve bilhassa genç kumandanlarını iş başından ayırmaması, aksi halde ikinci Endülü's vaziyetinin pek uzak olmadığını) anlatarak (benim Şark'a ve İstanbul'da bulunan genç kumandanların da Anadolu'ya, orduları başına iadeleri halinde Türklüğün öldürülemeyeceğini) söyledim. Cevaben: (Sizin gibi genç, mert ve şayan-ı itimat kumandana malik olmakla ben ve milletim iftihar eder) dedi. İşte bu mülakattır ki benim ve diğer genç kumandanların iş başına geçmesini temin eden amillerden birisi oldu" şeklinde ve yukarıdaki aktarmadan tamamen farklı olduğu göze çarpmaktadır. ⁸⁷ Dikkatle incelendiğinde Kısakürek'in yaptığı aktarmada Vahdettin'e söylediği sözlerin, gerçekte, Kazım Karabekir Paşa tarafından söylendiği ortaya çıkmaktadır. Dizgi, baskı hatası vb. gerekçelerle açıklanması gülünç şeklinde hatanın, gerçeğin saptırılmasından başka bir amacı olmadığı düşüncesindeyiz. ⁸⁸

Burada Mustafa Kemal Paşa'nın ulusçu kadroyu iktidara getirmek için yaptığı çalışmaları, aldığı tepki ile birlikte kronolojik olarak sıralamak yararlı olacaktır.

- 1- Ateşkesin imzalanmasından yaklaşık on beş gün önce Suriye'den çektiği bir telgrafla, İzzet Paşa başkanlığında ulusçulardan oluşan bir hükümetin kurulması önerisi.

Vahdettin-İzzet Paşa işbirliği ile Mustafa Kemal'in, Suriye'deki Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı'na tayin edilerek, ulusçu düşüncelerinin devleti İtilaf Devletleri ile yeni çatışmalara sürükleyebileceği kaygısıyla İstanbul'dan uzak tutuluşu.

- 2- İstanbul'a geldiğinde istifa etmiş durumda olan İzzet Paşa'yı yeniden sadarete getirmek amacıyla, kurulmuş bulunan Tevfik Paşa Hükümeti'nin meclisten güvenoyu almaması için çalışmak.

Meclisteki milletvekillerinin Mustafa Kemal Paşa'ya verdikleri sözü tutmayarak Tevfik Paşa Hükümeti'ne güvenoyu vermeleri.

- 3- 15, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918'de Vahdettin'i aydınlatmak ve uyarmak için O'nunla üç kez görüşmesi

Ulusçularla işbirliği yapmasının İngilizlere karşı yürüttüğü teslimiyetçi politikası ile çelişeceğini düşünen Vahdettin'in, Mustafa Kemal'in siyasal önerilerini dikkate almayışı.

- 4- İkinci Tevfik Paşa Hükümeti'nin kurulduğu günlerde Ali Fuat Paşa aracılığı ile Vahdettin'i bir kez daha uyarma istemi.

Vahdettin'le görüşen Ali Fuat Paşa'nın huzurda başka paşaların da bulunması nedeniyle kararlaştırdıkları konuları sakıncalı olur kaygısıyla açmayışı.

- 5- Kurdukları bir ihtilalci komite ile "Padişahı değiştirmek, hükümeti düşürmek, yeni bir hükümet teşkil etmek" girişimi.

Vahdettin-Damat Ferit işbirliği sonucunda ulusçu kadro üyelerinden Fethi Bey'in tutuklanması

Anadolu'ya geçme kararı

Atatürk anılarında da belirttiği üzere, Anadolu'ya geçme kararını ancak vakti geldiğinde açıkça ifade etmiştir. Gerçi Ali Fuat Paşa ile yaptığı görüşmelerde, Anadolu'da ulusal bir direnmenin, örgütlenebilmesi için program belirlenmiş, Anadolu'ya geçecek kadroyu oluşturmak amacıyla birçok kişiyle görüşmüş olmasına rağmen, 1919 yılı başlarında O'nun henüz Anadolu'ya geçme kararına vardığını sanmıyoruz. Ancak 1919 Şubat'ı sonlarında Anadolu'ya geçmek üzere olan Ali Fuat Paşa'ya "...kolorduna hakim ol. Etrafına emniyet ver. Hele halk ile yakından temas et" deyişi ve 26 Şubat'ta Rauf Orbay'ın da katıldığı bir yemekte, Ali Fuat

Paşa'nın kendisinin ve kolordusunun daima emrinde olduğunu söylemesi üzerine, Mustafa Kemal'in beraber çalışacaklarını belirtmesi, karar aşamasında bulunduğunu göstermektedir. Her ne kadar Ali Fuat Paşa anılarında *"...Mustafa Kemal Paşa eğer bir vazifeye kendini tayin ettiremezse, Anadolu'da en itimat ettiği bir kumandanın yanına gideceğini ve ilk defa işe oradan başlayacağını söylüyordu."*⁹⁰ diyorsa da, Rauf Orbay'ın anılarında söz konusu yemeğe değindikten sonra *"Fakat o sırada Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçme kararı henüz kafi şekilde verilmiş değildi"*⁹¹ demesi düşüncemizi desteklemektedir.

Anladığımız kadarıyla planladıkları ihtilal girişiminin gerçekleşmemesi, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin işbaşına gelmesi ve Fethi Bey'in tutuklanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa artık İstanbul'da hiçbir şeyin yapılamayacağını görmüş ve 1919 Mart'ının ortalarında, öteden beri düşündüğü Anadolu'ya geçme kararını kesin olarak vermiştir.⁹² Merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilen Kazım Karabekir Paşa, 11 Nisan'da hasta olan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettiğinde O'na, Doğu'da bir Türk devleti kurulabileceğini söyleyerek bölgeye davet etmişse de Mustafa Kemal *"iyi olayım gelmeğe çalışırım"* şeklinde yuvarlak bir yanıt vermiş, verdiği kararı ona açmamıştı.⁹³ Bunda Kazım Karabekir'in tersine, yurdun bütününde ulusal bir savaş vermeyi düşünüyor olması yanında, O'ndan hoşlanmamasının da payı olmalıdır. Nitekim İsmet İnönü anılarında *"...Atatürk'ün iktidarını söyleyenler kadar, aleyhinde bulunanlar da var. Düşmanı da çok. Mesela o günlerde [1919 Nisan'ı sonlarında] Kazım Karabekir Paşa'ya sormuş olsalardı, bu vazifeyi ona vermeyin derdi. Karabekir Paşa öteden beri Atatürk'ten korkardı ve O'nu sevmezdi. Ama bu his,tek taraflı değildi. Karşılıklı ikisi de birbirlerini sevmezlerdi. Kazım Karabekir Paşa İstanbul'da iken Atatürk ile birlikte olacağım diye endişe ederdi. Erzurum'a giderken bana, korkuyorum sen de onunla beraber olacaksın demiştir. Korktuğu da başına geldi"* demektedir.⁹⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İstanbul'da bulunulduğu sürece Mustafa Kemal Paşa verdiği bu kararı ilk kez Albay İsmet Bey'e açıkça söylemiştir.⁹⁵ Aynı günlerde İtilaf Devletleri sadarete başvurarak, Samsun ve civarında bulunan Rum köylerine Türk çetelerince saldırıldığını, hükümetin güvenliği sağlamaması halinde,

söz konusu bölgeyi işgal edeceklerini bildirince,⁹⁶ kaygılanan Sadrazam Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e düşündüğü çareyi sormuş ve O'ndan *"bu iş burada Bab-ı ali'de yoluna konamaz, asayişin bozulduğu bölgeye, bu davanın hakkından gelebilecek, dirayetli, tecrübeli bir şahsiyeti geniş salahiyetlerle göndermek lazımdır. Mevcut kumandanlar arasında bu vasıflara haiz olarak hatırıma gelen de Mustafa Kemal Paşa'dır"* yanıtını almıştı.⁹⁷ Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde önce Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı iken, 7 Nisan'da Dahiliye Nazırlığı'na atanan Mehmet Ali Bey, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin tanınmış kişilerinden birisiydi. İttihatçı düşmanı olan Mehmet Ali Bey, Ali Fuat Paşa'nın ağabeyi ile kızını evlendirdiği sırada, Ali Fuat Paşa'nın aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'yı tanıma olanağı bulmuştu. Ali Fuat Paşa ve babası -İsmail Fazıl Paşa- Mehmet Ali Bey'in gıyaben *"genç, zeki ve enerjik bir kumandan"* olarak tanıdığı Mustafa Kemal'in ittihatçı olmadığına ilişkin garanti vermişler, Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal'i ilk fırsatta kendisiyle tanıştırmaya söz vermişti. Söz konusu evliliğin gerçekleşmesinden birkaç gün sonra, İsmail Fazıl Paşa'nın verdiği yemekte Mustafa Kemal ile tanışan Mehmet Ali Bey, O'ndan etkilenmiş ve *"elinden gelen yardımı yapacağını"* söylemişti". Mehmet Ali Bey bu görüşmeden sonraki günlerde de bir iki defa Mustafa Kemal'in Şişli'deki evine giderek kendisiyle konuşmuş, ziyaretlerinden memnun kaldığını söylemiş olduğu içindir ki, hükümetin Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın damadı olan Avni Paşa da O'nun evine gelerek, çeşitli konuları kendisiyle konuşmuştu."⁹⁹ Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı bu göreve önerirken, O'nun şikayet konusu olan sorunların üstesinden gelebilecek yetenekte ve ittihatçı hastalığına yakalanmamış biri olduğuna inanmış olmalıdır.

Orbay anılarında, Damat Ferit Paşa'nın bir müddet tereddüt ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'yı Serklidoryan'da bir yemeğe davet ettiğini, Mustafa Kemal'in ilk defa o yemekte Damat Ferit Paşa ile tanıştığını söylemektedir.¹⁰⁰ Cebesoy'un da anılarında yapıldığını söyleyerek Orbay'ı doğruladığı bu yemeğe Cevat Paşa da katılmıştı. Yemekte ülkenin güvenliği ve İngilizlerin şikayetleri üstünkörü konuşulmuş, ama Samsun ve civarındaki olaylara değinilmemişti. Konuşmada *"Mustafa Kemal Paşa vaziyeti çok güzel idare etmiş, Sadrazamın suallerini O'nu şüphelendirmeyecek*

ve bilakis itimat telkin edecek şekilde cevaplandırmıştı. Mehmet Ali Bey ile Cevat Paşa da kendisini desteklemişlerdi. Yemekten sonra Damat Ferit Paşa... sizin gibi mütemayız, genç ve kıymetli kumandanlara çok ihtiyacımız olacak" diyerek memnuniyetini ifade etmişti.¹⁰¹ Hürriyet ve İtilaf üyelerinin ve hükümette bulunan bazı nazırların, İttihat ve Terakki liderleri ile öteden beri arası iyi olmayan Mustafa Kemal Paşa hakkında olumlu referanslar vermiş olmalarına rağmen, Damat Ferit Paşa'nın, sadakatinden emin olmakla beraber, O'na karşı eksiksiz bir güven duyduğunu sanmıyoruz. Nitekim bu günlerde, Harbiye Nazırı'nın Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya, Mustafa Kemal ile Ahmet Rıza Bey'in hükümeti ele geçirerek kendisini sadarettten uzaklaştırmaya çalıştıklarını haber alan Damat Ferit Paşa'nın, Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak istediğini söylemesi düşüncemizi desteklemektedir.¹⁰² Damat Ferit Paşa O'nu Anadolu'ya göndermekle bir yandan İngiliz dostlarının şikayet buyurdukları sorunları çözerek kendisi ve hükümeti için onur payı çıkarmayı, öbür yandan kalmasında sakınca gördüğü Mustafa Kemal'i, İstanbul'dan uzaklaştırmayı düşünmüş olmalıdır. Mustafa Kemal'in anılarında bu varsayımı doğrulayan satırlar vardır. Mustafa Kemal Vahdettin Hükümetlerinde kendisi için iki zıt fikir olduğunu söyledikten sonra "...biri beni lehlerine kazanmağa çalışanlar diğeri hiçbir surette itimat edilmemek lazım olduğunu iddia edenler! Aylarca münakaşalardan sonra hangi fikir hak kazanmış bilir misiniz! Mustafa Kemal'e emniyet edilmez! Mustafa Kemal İstanbul'da birtakım menfi telkinler, belki hazırlıklar yapıyor, bu adamı İstanbul'dan uzaklaştırmak lazımdır. Mustafa Kemal'i Anadolu dağlarına atmalı ve orada çürütmeli! Nihayet bu karar üzerine mutabık kalmışlar. Bunu işiten arkadaşlarım beni tebrik ettiler " demektedir.

Damat Ferit Paşa ittihatçı olmayışından ötürü Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizlerin güvenini sarsmayacak bir kişi olduğunun farkında olmalıdır. Ancak yine de 28 Nisan'da İstanbul'daki İngiliz Elçiliği Başçevirmeni Ryan ile görüşen Sadrazam, O'na Mustafa Kemal ile yemek yediğini, sadakati konusunda kendisinden tatminkar teminat aldığını, O'nu bir subay ve centilmen olarak kabul ettiğini söyleyerek, Ryan'a emniyet vermekten geri kalmamıştı. Nitekim Ryan anılarında, Damat Ferit'in söyledikleri

konusunda samimi olduğuna inandığını yazmaktadır.¹⁰⁴ Damat Ferit Paşa İngilizlerin onayını aldıktan sonradır ki, Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal'i nezarete davet ederek, Samsun ve civarında Türklerin Rum köylerine saldırdığını anlatan bir dosyayı eline tutuşturmuş *"...Ben Sadrazam ile (Damat Ferit Paşa) görüştüm. Sizi münasip gördük. Oraya gidesiniz ve meselenin mahiyetini anlayasınız"* deyince Mustafa Kemal *"Paşa "Memnuniyetle giderim... yalnız müsaade buyurursanız, memuriyetime bir şekil vermek lazım! Sizi üzmemeyim, arzu ederseniz Erkan-ı Harbiye Reisinizle"* görüşerek bunu tespit edelim"¹⁰⁵ demişti.

Bu görüşmeden sonra Harbiye Nezareti Mustafa Kemal Paşa'yı Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayin etmiş ve Padişah'tan irade alınmasını sadaret makamına yazmıştı. Harbiye Nezareti, Sadrazam ve İngilizlerden Samsun'a gidiş vizesi alan Mustafa Kemal'in önünde artık sadece Vahdettin engeli kalmıştı.

Burada öncelikle belirtilmesi gereken konu; bu görevin Mustafa Kemal'i Anadolu'ya geçirmek üzere planlanmış bir görev olmadığıdır. Nitekim, Mustafa Kemal görevi kabul etmemiş olsaydı bile mutlaka o bölgeye bir subay gönderilecekti. Öte yandan, O'nun Anadolu'ya geçmek için hükümete hiçbir başvuruda bulunmadığı da tartışılmaz bir gerçektir. Önerinin, Harbiye Nazırı Şakir Paşa kanalıyla doğrudan doğruya hükümetten geldiği bilinmektedir. Gördüğümüz kadarıyla, hükümetçe tayin edilmiş olarak Anadolu'ya geçmenin ülkenin çeşitli bölgelerinden dağınık bir biçimde seslerini duyurmaya başlayan ulusal hareketi bütünleştirmek açısından öneminin bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa, öneriyi siyasal çalışmaları için iyi bir fırsat olarak değerlendirecek hemen kabul etmiştir .

Vahdettin'in bu tayini onaylaması için birçok neden vardı. Samsun bölgesindeki asayişsizliği gidererek, Paris'te çalışmalarını sürdüren Barış Konferansının olumsuz izlenimler edinmesini önlemek için bölgeye etkin bir komutanın tayin edilmesi zorunluluktan. Vahdettin, askerlik geçmişi son derece başarılı olan Mustafa Kemal'in bu görevin üstesinden geleceğini şüphesiz iyi biliyordu. Öte yandan İttihat ve Terakki Partisi ile bilinen anlaşmazlıkları, Damat Ferit'in ve İngilizlerin onayından geçmiş olması da Vahdettin'i rahatlatmış olmalıdır. Bu mantıksal nedenler

yanında, Vahdettin'in bazı psikolojik yaklaşımları da olabilir. Mustafa Kemal'in Enver Paşa ile olan anlaşmazlığı, Almanya gezisinde O'nu yakından tanınması Vahdettin'i Mustafa Kemal Paşa'ya yaklaştıran hissi veriyorsa da, Vahdettin'in O'na karşı beslediği sarsılmaz bir güven sonucu bu tayini onayladığı düşüncesine katılmıyoruz.¹⁰⁸ Nitekim Mustafa Kemal'in ateşkesten önce Suriye'de sonra ise İstanbul'da yaptığı çalışmaları iyi bilen Vahdettin'in, O'nun bu girişimlerini boşa çıkartmak için bağımlı hükümetleriyle işbirliği yapması ve önerileriyle hiç ilgilenmemesi de bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Burada "*sadakat*" ve "güven" sözcükleri arasındaki farka dikkat çekmek yararlı olacaktır. Türkçe sözlük, sadakati "*(birine) içten bağlılık*", güveni ise "*bir şeyden beklenen niteliğe inanıp ona göre davranma*" şeklinde tanımlamaktadır¹⁰⁹. İlk bakışta iç içe geçmiş ve anlam olarak birbirlerini bütünler gibi görünen bu sözcüklerin basit bir beyin cımnastığı yapıldığında gerçekte böyle olmadığı görülecektir. Çünkü sadık görünen her zaman güvenilir olmayacağı gibi, bunun tam tersi de doğrudur. Bizce Vahdettin güvenmese de, kendisine sadık olduğunu düşündüğü Mustafa Kemal'in bu niteliğinin görev için yeterli olduğu yanılgısına düşmüştür. Damat Ferit'ten sonra Vahdettin'in de O'nun sadakatine inanmasında Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu son aylarda "*...fikir hazırlıklarında tevazuyla çalışmak, kendini silmek, karşısındakine samimi bir kanaat ilham etmek lazımdır*"¹¹⁰ şeklinde açıkladığı akılcı bir politika uygulamasının da büyük etkisi olmuştur.

30 Nisan'da Vahdettin'in bu tayini onaylayan iradesi yayımlandığında, Harbiye Nezareti, Muamelat-ı Zatiyye Riyaseti tayin edildiğini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti.¹¹¹ İradenin Takvim-i Vakayi'de yayımladığı 5 Mayıs günü Mustafa Kemal Paşa tarafından alındığı Harbiye Nezaretinin bir yazısından anlaşılmaktadır.¹¹²

Bundan sonra Mustafa Kemal'in İstanbul'da yaptığı, müfettişlik yetkilerine son şekli vermek için resmi makamlarla görüşmeler yapmak ve veda ziyaretlerinde bulunmaktan ibarettir. Burada konumuzla ilgili olması açısından özellikle üzerinde duracağımız olay, 15 Mayıs 1919'da yapılan İstanbul'daki son Vahdettin-Mustafa Kemal Paşa görüşmesidir.¹¹³ Mustafa Kemal'in anılarında ayrıntılarıyla anlatılan bu görüşmenin en dikkat çekici yönü,

Vahdettin'in "Paşa, paşa şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir, (elini demin bahsettiğim kitabın üzerine bastı ve ilave etti) tarihe geçmiştir. O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükunla dinliyordum. Bunları unuttun dedi, asıl şimdi yapacağınız hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa devleti kurtarabilirsin"¹¹⁴ demesidir. Mustafa Kemal Vahdettin'in bu sözlerini "...hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz İstanbul'a hakim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim onların şikayet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edersem, memleketi ve halkı bu siyasetin doğruluğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri tedib edersem Vahdettin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım"¹¹⁵ diye yorumlamaktadır. Kısakürek'e göre ise, Vahdettin'in bu sözleri söylemesi, ulusal hareketi O'nun örgütlediğini göstermektedir, İngiliz yanlısı ve Anadolu hareketine karşı görüntüsü İtilaf Devletleri'ni yanıltmayı amaçlayan siyasi bir taktiğin gereğidir.¹¹⁶ Kısakürek bu yorumu hiçbir kaynak ve belgede yer almayan, tamamen kendi hayalinin ürünü olan, son Vahdettin-Mustafa Kemal Paşa görüşmesi için yazdığı, bir senaryo ile sağlamlaştırmak istemektedir"¹¹⁷

Bu senaryo, Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa'ya eliyle kahve ve sigara ikram etme büyüklüğünü! göstermesi ile başladıktan sonra şöyle devam etmektedir:

"- Böyle yakın oturuşumuz ve fısıldarcasına konuşmamız en münasip şeklidir. Şu sarayın duvar tuğlaları arasında bizi kimbilir kaç kulak dinlemektedir?

Bu üsluptan fevkalade hislenen ve tesir altına giren Mustafa Kemal Paşa nihayet Milli Şahlanış Hareketinin düğüm noktası olan ve tarihe intikal edeceği gün vatan çapında bir hadise teşkil edeceği muhakkak bulunan şu hitap karşısında kalıyor:

- Paşa! Türkiye'yi kurtarmak için İstanbul'dan herhangi bir hareket beklemeğe imkan yoktur. İstanbul vatanın kalbi olarak düşmanın pençesi içindedir. Onu ve onunla beraber topyekün vatanı vücuttan, vücudun kalbi çevreleyici temel azasından başka hiçbir şey kurtaramaz! O da, imparatorluğun elde kalan mazlum ve çilekeş ana vatanıdır! yani Anadolu!.. Anadolu'ya geçmek ve orada milli bir kıyama zemin açmak lazımdır!"

- Sizi Anadolu'ya işte bu milli kıyam zeminini açmanız için gönderiyorum! Düşman kuvvetlerine, hususiyile İngilizlere ve hükümete karşı gidiş sebebiniz ayrıdır. İşgal kuvvetleri sizin Samsun'da asayiş iade edeceğiniz ve Şark'taki ordu mukavemetini kaldıracığımız kanaatini besleyeceklerdir. Gerçek sebebi ise yalnız siz ve ben bileceğiz. Milli mukavemet ruhu Anadolu'nun her yerinde hissedilir şekilde parça parça kendisini göstermeğe başlamıştır...^{"118"}

Bu cümlelerin Vahdettin'e değil de Kısakürek'e ait olduğu, ama bunları Vahdettin'in söylemiş olmasını çok arzu ettiği anlaşılmaktadır.

Bizce Mustafa Kemal'in yorumu sağlıklıdır. Zürcher'in de belirttiği üzere^{"119"} Vahdettin bu sözlerle Mustafa Kemal'in resmi görevi olan asayişin sağlanması ve orduyu terhis etmenin önemini vurgulamaktan öte bir şey dememiştir.

İddia 3. Vahdettin'in ulusal hareketi kolayca örgütleyebilmesi için Mustafa Kemal Paşa'ya çok geniş yetkiler içeren bir hatt-ı hümayun ve büyük paralar verdiği
¹²⁰

Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'yı nezarete çağırıp Samsun'daki olaylarla ilgili dosyayı eline tutuşturması üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın *"Memnuniyetle giderim., yalnız müsaade buyurursanız, memuriyetime bir şekil vermek lazım. Sizi üzmemeyim, arzu edersiniz Erkan-ı Harbiye Reisinizle görüşerek bunu tespit edelim"* dediğini yazmıştık. Gerçekte Mustafa Kemal Paşa bu memuriyetin unvanının ne olacağı ile ilgilenmiyordu.¹²¹ Ancak Şakir Paşa'nın O'nun bu önerisini kabul etmesi, memuriyetinin yetkilerini belirlemede kendisine serbestçe hareket olanağını tanıması açısından çok önemliydi.

O'nun Üçüncü Ordu Müfettişliği unvanı altında, kullanacağı yetkileri içeren talimatnameyi, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye İkinci Başkanı Diyarbakırlı Kazım Paşa ile birlikte hazırladığı bilinmektedir.¹²² 6 Mayıs tarihinde Harbiye Nezaretince kendisine verilen bu talimatnamenin metnini aynen veriyoruz:

"Dokuzuncu Ordu Kıtıatı Müfettişliğine ait vezaif (Zatı alinizin Dokuzuncu Ordu Kıtıatı Müfettişliğine tayini hususunda İrade-yi Seniyye-yi Cenab-ı Padişahi şerefsudur buyrulmuştur. Ancak işbu müfettişlikteki vezaifi alileri) yalnız askeri olmayıp, müfettişliğin ihtiva ettiği mıntika dahilinde aynı zamanda da mülkidir.

1 - İşbu müşterek vezaif şunlardır:

a) Mıntıkada asayiş-i dahilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudusunun tespiti

b) Mıntıkada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin biran evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı ve muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif mahallerde birtakım şuralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-i resmi bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şuralar mevcut olupta asker topluyor, silah tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa Kat'iiyen men'i ile bu kabil müteşekkil şuraların da lağvı.

2, Bunun için:

a) İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı olan On beşinci Kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu Kolordular hareket ve asayiş hususâtında doğrudan doğruya müfettişlikle ve muamelat-ı cariyye yani muamelat-ı zatiyye kuvve-yi umumiye ve saire gibi hususatta kema-fis-sabık Harbiye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka ve yahut mıntika kumandanlığı veya bir vazife-yi hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin ve tebdilleri müfettişliğin muvafakati ve talebiyle olacaktır. Maa-haza sair hususâtça lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahval-i sıhhiyye pek mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lazımdır.

b) Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda tadad edilen vezaifi tedvir için vereceği bil-cümle talimatı işbu vilayetlerle mutasarrıflar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3. Müfettişlik hududuna mücavir vilayat ve elviye-yi müstakille (Diyarbakir, Bitlis, Mamuret-ül-aziz, Ankara, Kastamoni vilayetleri) ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifa-yı

vazife sırasında re'senvaki olacak müracaatlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

4. Müfettişliğin hususat-ı askeriyyeye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususat-ı saire için makamat-ı aliyye-yi aidesiyle muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezaretine de haber verecektir"¹²³.

Harbiye Nazırı

Mehmed Şakir bin Numan Tahir

(Mühür)

Talimatnamenin geniş yetkileri içerdiği bir gerçektir. Ancak talimatnamenin birinci maddesinde öngörülen asayişin sağlanması ve asayişsizliğin nedenlerinin belirlenmesi; bölgede dağınık olarak bulunan silah ve cephanenin depolara toplattırılması; asker topladığı ve orduca desteklendiği öne sürülen şuralar varsa çalışmalarının yasaklanması ve varlıklarına son verilmesi görevlerinin, yetkileri sınırlandırılmış bir memuriyetle yapılamayacağı ortadadır. Nitekim hükümetin, şikayet konusu olan rahatsızlıkları bölgedeki idari mekanizması yerine, geniş yetkilere sahip bir müfettişlik marifetiyle çözmek isteyişi düşüncemizin haklılığını göstermektedir. Bizce talimatnamede yapılması öngörülen görevler ile verilen yetkiler arasında dengeli bir orantı olmakla birlikte, müfettişlik alanının Anadolu'nun büyük bir kısmını içine alışının, bazı hükümet üyelerini kuşkuya sevk ettiği anlaşılmaktadır. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Meclis-i Vukela'da görüşüldüğü anlaşılan ¹²⁴ talimatnameyi imza edemeyeceğini söyleyerek sadece mührünü basmakla yetinirken,¹²⁵ Sadrazam Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal'i evine yemeğe çağırıp¹²⁶ konuyu deşme gereğini duymuştu. Cebesoy'un anılarında *"Serkldoryan'da yemek yemeği ve oyun oynamağı zevk edinmiş olan Damat Ferit Paşa'yı en az vehimli bir anında yakalayan Mehmet Ali Bey, kararnameyi imzalatmış, Sadrazam'ın imzasını gören diğer nazırlar itiraz etmemişler veyahut bu cesareti gösterememişlerdi"* demektedir.¹²⁷ Gerçekten Damat Ferit'in ikinci hükümetini kurmak için çaba sarfettiği günlerde, 18 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne Sadrazam Vekili namına müsteşar Rıfat imzasıyla gönderilen bir yazıda, Meclis-i Vükela'nın Mustafa Kemal'in görev ve yetkilerine ilişkin talimatnameyi uygun bulduğu

bildiriliyordu.¹²⁸

Mustafa Kemal'in 6 Mayıs akşamı, Şişli'deki evinde Rauf Bey'e *"Babı ali ve Saray benim niyetlerim hakkında derin bir gaflet içinde bulunuyorlar. İngilizlerin de henüz meseleden haberleri yoktur"* dediğini biliyoruz.¹²⁹ Söylevinde de *"Bu geniş yetkiyi, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak amacıyla Anadolu'ya gönderenlerin bana nasıl verdiklerine şaşabilirsiniz. Hemen söyleyeyim ki bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler"* diyerek Rauf Bey'in aktardığı konuşmayı sağlamlaştırmaktadır.¹³⁰ Gerek Vahdettin'in, gerekse Damat Ferit Paşa'nın, Mustafa Kemal'i hangi gelişmeler yüzünden ve ne tür kaygılar sonucu Anadolu'ya gönderdiklerini önceki bölümde yanıtladığımız için aynı bilgileri vermeyeceğiz. Ancak burada önemli olan, talimatname karşısında İtilaf Devletleri'nin tavrının ne olduğudur. Çalışmalarımız sırasında, Anadolu'ya varıncaya kadar İtilaf Devletleri temsilcilerinin Mustafa Kemal'in elindeki talimattan haberli olduğunu gösteren bir bilgiye rastlamadık. Mustafa Kemal'in koltuğunda gözü olduğu ve İstanbul'dan mutlaka uzaklaştırılması gerektiği düşüncesinde olan Damat Ferit'in, bu talimatnameden söz ettiği takdirde İtilaf Devletleri temsilcilerinin, Mustafa Kemal'in gidişini erteleyebileceği düşüncesinden hareketle susmayı tercih etmiş olabileceği ya da Bıyıklıoğlu'nun öne sürdüğü gibi; Damat Ferit'in bu talimatın önemini kavrayacak yetenekte olmadığı görüşü mantıklıdır.¹³¹

Mustafa Kemal'i, Vahdettin'in Anadolu'ya gönderdiğini savunanların temel dayanaklarından biri, Padişahça Mustafa Kemal'e verildiği iddia edilen 14 Mayıs 1919 tarihli hatt-ı hümayundur. İlk kez Mevlanzade Rifat tarafından yayımlandığını sandığımız bu hatt-ı hümayun¹³² sonraki yıllarda Vahdettin'in yeğenlerinden Şehzade Mahmut Efendi tarafından, kendisiyle görüşen gazeteci Murat Sertoğlu'na da gösterilmiş ve bu gazeteci tarafından yayımlanmıştır.¹³³ Vahdettin'in *"Yaveran-ı Şehriyaranemden Erkan-ı Harbiyye Mirlivası Mustafa Kemal Paşa'ya"* hitabıyla başlayan hatt-ı hümayun *"Harb-i Umuminin müttefikin hesabına ziya üzerine tahassul eden vaziyet-i siyasiye, ecdad-ı izamım mülkünü ve makam-ı hilafet ve saltanatımı müşkül vs tehlikeli bir sahaya sürüklediğinden, Hükümet-i Seniyeimin kararı veçhile tayin olunduğunuz mıntıkada asayiş-i temin ve merzi-yi*

şahaneme mugayir ahvalin hudusunu men ile cümleten def'i saile bezl-i cehde gayret ederek milletimin masuniyetini teyid ve eyadi-yi mutearrızından tahsili için yek vücud olarak hareket edilmesini selam-ı şahanemle asker ve memurine ve ahaliye tebliğini irade ettim"¹³⁴ diyerek sona ermektedir. Bu hatt-ı hümayunun varlığını kabul etmekle birlikte, O'nun Mustafa Kemal'e 6 Mayıs'ta verilen talimatnamede belirtilen görevlerinin ötesinde bir sorumluluk yüklediği düşüncesindeyiz. Metindeki yuvarlak cümlelerin, Mustafa Kemal'in Anadolu'da kongre çalışmaları yapmasını, meclis toplamasını, ordu kurması vd. anlattığını düşünmek mümkün değildir. Kısakürek'in *"gerçekten bu ferman, şimdiye kadar meçhul kalmış bir vesika olmadığı halde, hakiki manası ve açık delaletiyle kimsenin tam dikkatini çekememiş, yani malum içinde meçhul kalmıştır. Bu da fermanın belki açığa vurulur da padişah'ın gayreti düşman devletlerin gözüne batır kaygısıyla biraz müphem ve karanlık yazılmasından..doğmaktadır"*¹³⁵ deyişi, düşüncemizin haklılığını kabul ettiğini ve hatt-ı hümayunu olduğundan çok farklı anlamlandırmaya çalıştığını göstermektedir.

Burada, Mustafa Kemal'in elinde böyle önemli bir hatt-ı hümayun varken, ulusal savaş boyunca neden hiç kullanmadığı sorusu akla gelmektedir. Bizce Selek'in *"Mustafa Kemal Paşanın bunu işe yarar bir belge saymadığı ve hiçbir yerde kullanmadığı da muhakkaktır"* şeklinde, Akşin tarafından da desteklenen yanıtı mantıklıdır. Bu durumun, iddiasını zayıflatmaktan çok kuvvetlendirdiği düşüncesinde olan Kısakürek, Mustafa Kemal'in *"...iradenin Padişah'tan geldiğini göstermek yerine göstermemeyi tercih ettiğini"* belirttikten sonra *"Adet ve usul dışı olarak Mustafa Kemal Paşa'nın eline verilen ferman onun milli şahlanma hareketini uyandırmak, geliştirmek ve gayesine erdirmek yolunda Vahdettin tarafından Anadolu'ya gönderildiğine şaşmaz hüccettir: ve ondan sonra kendisine ısmarlanan bu azametli işi yerine getirebilmenin şerefi bir insana yeter"*¹³⁸ diyerek, Mustafa Kemal'in doyumsuz hırslara sahip olduğunu ima etmektedir.

Mustafa Kemal'e verildiği öne sürülen büyük miktardaki paraya gelince; Selek, daha sonra 150'likler listesine dahil olan Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in Paris'te çıkardığı "La Republique Eucene" adlı gazetede yayımladığı, Mustafa Kemal'e verilen 25.000 liralık bir makbuza dayanarak, O'nun Anadolu'ya giderken

aldığı tüm paranın bu olduğunu yazmaktadır. *"Dahiliye Nezareti örtülü ödeneğinden alınan bu parayı Mehmet Ali Bey, yanında emniyet şube müdürlerinden Radi Bey olduğu halde, Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a götürecek vapura hareketinden biraz önce gelerek bizzat vermiş"*ti.¹³⁹ Kısakürek bu miktara, Vahdettin'in özel kasasından çıkan *"en az 30.000 lirayı"* da ilave ederken,¹⁴⁰ Şehzade Mahmut Efendi daha ileri giderek *"bildiğime göre Mustafa Kemal Paşa'ya, gerek bizzat kendisi [Vahdettin], gerekse çeşitli hükümetler vasıtasıyla -ki bilhassa Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında- devamlı surette para göndermiştir"* dedikten sonra, bu yardımın 400 altına ulaştığını iddia etmektedir.¹⁴¹

Burada öncelikle vurgulanması gereken, sözü edilen büyük para yardımının hiçbir belgeye dayandırılmadığı gerçeğidir. Mustafa Kemal'e İstanbul'dan ayrılırken verildiği anlaşılan 25.000 lira üç Albay, bir Yarbay, üç Binbaşı, beş Yüzbaşı, üç Üsteğmen, bir Teğmen ve iki memur olmak üzere 18 kişiden oluşan müfettişlik karargahının¹⁴² aylıklarının ödenmesi, beslenme, ulaşım vb. giderleri için kullanılmış olmalıdır.¹⁴³ Amasya'dan Erzurum'a, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik hayatı boyunca biriktirdiği 800 liranın harcanması ile gidildiği¹⁴⁴ düşünüldüğünde, bu paranın kısa sürede tükendiği anlaşılmaktadır. Erzurum'a gelişten Büyük Millet Meclisi'nin açılışına değin geçen sürede, gerek kongreler, gerekse Temsilciler Kurulunun gereksinimlerinin sadece ve sadece müfettişlik karargahında bulunanların kendi birikimleri, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerinin katkıları ve vatansever soydaşların ayni ve nakdi yardımları ile karşılandığı bilinmekte iken, Kısakürek'in varlığı inkar edilemeyecek bu finans kaynaklarını görmezlikten gelişi düşündürücüdür. Kısakürek bu büyükparaların! nerede ve nasıl kullanıldığını normal olarak açıklayamazken, paraların *"Mustafa Kemal Paşa tarafından şahsi tasarrufuna geçirildiği"* iddiasında olmadığı inceliğini göstermektedir.¹⁴⁶

Sonuç olarak: Kurtuluş savaşının başında ve daha sonraları yapıldığı öne sürülen büyük para yardımları ile Anadolu hareketinin parasal sıkıntılarını bağdaştırma olanağı yoktur. Bu iddilarla ilgili olarak Akşin'in ulusal hareketin başlangıcı için yaptığı akılcı bir yorumu aktarmadan geçemeyeceğiz: *"...Bu paralar Mustafa Kemal'e gerçekten verilmiş olduğu kanıtlanırsa da, bunun nasıl anlaşıldırılacağı, nasıl yorumlanacağı sorusu ortaya*

ıkmaktadır... bütün bu iddialar doğru da olsa, bunlar ancak Vahdettin'in o sıradaki niyetlerinin, fakat ondan sonraki davranışlarıyla doğrulanmayan, eylem alanına dökülemeyen niyetlerinin bir ifadesi olmaktan ötede bir değer taşıyamaz"¹⁴⁷

III. SAMSUN'DAN ZAFER'E ¹⁴⁸

Mustafa Kemal Söylev'inde, Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için İngiltere'nin koruyuculuğu, Amerikan güdümü, bölgesel kurtuluş gibi çarelerin düşünüldüğünü belirttikten sonra, önce *"...gerçekte içinde bulunduğumuz o günlerde Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tükenmişti. Osmanlı Ülkesi bütün bütüne parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı"* diyerek, Osmanlı Devleti'ni nasıl gördüğünü anlatmakta, ardından İstanbul'dan ayrılmadan önce düşündüğü ve Anadolu'ya çıkar çıkmaz uygulamaya başladığı kararı açıklamaktadır: *"...ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak"*¹⁴⁹

Mustafa Kemal Samsun'a çıkar çıkmaz, bir yandan şehirde güvenliğin sağlanması yolunda gerekli önlemleri alırken, öte yandan Anadolu'daki komutanlar ve sivil yöneticilerle yazışmalara başlamıştı. Bütün yurttan ulusal örgütler kurulmasının gerekliliğine işaret eden, halkı komutanlar ve sivil yöneticilerin öncülüğünde İzmir'in Yunan Ordusu'nca işgal edilmesini mitingler yaparak protesto etmeye ve İtilaf Devletleri temsilcileriyle hükümete telgraf çekmeye davet eden bu yazışmaların olumlu etkileri kısa sürede görülmeye başlanmıştır.

Anadolu'daki bu gelişmeler karşısında kaygılanan İtilaf Devletleri hükümete başvurarak, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasını istediler. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın, Mustafa Kemal'i İstanbul'a davet eden 8 Haziran tarihli yazısı, İtilaf Devletleri'nin isteklerinin yerine getirildiğini gösteriyordu.¹⁵⁰ Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevat Paşa'dan, İstanbul'a davet edilmesinin gerçek nedenini öğrenen¹⁵¹ Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrıya verdiği yanıt, 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi olmuştur. Türk ulusunu bağımsızlığını ve yurdunun bütünlüğünü koruma savaşına çağırarak bu genelge Padişah ve Halife'ye açıkça cephe almamakla birlikte, gerçekte bir

ihtilal bildirisiydi ve Mustafa Kemal'ce alınan *"ulus egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak"* kararını gerçekleştirme yolunda atılan ilk somut adımdı, İkinci Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin, 23 Haziran tarihli, İstanbul'a çağrıldığı halde gelmediği ve halkı hükümete karşı kıskırttığı için Mustafa Kemal'in görevinden azledildiği, hiçbir resmi sıfatı kalmadığı ve yazılarının resmi niteliğinin olmadığına vilayetlere duyurulması yolundaki kararı, Amasya Genelgesi'ne duyulan tepkiyi ifade etmektedir. Aynı gün, Dahiliye Nazırı Ali Kemal tarafından bir genelge ile vilayetlere duyurulan bu karar¹⁵³, etkisini göstermekte gecikmedi. Mustafa Kemal'in özel bir görevi olduğu için Sivas'ta bulunduğunu düşündüğü, hükümetçe Elazığ Valiliğine atanmış bulunan Ali Galip Sivas'a gelerek Vali Reşit Paşa'ya Mustafa Kemal'i tutuklatması için baskı yapmış, ancak Mustafa Kemal'ce uygulanan akılcı bir plan karşısında başarılı olamamıştı¹⁵⁴. Sivas'ta ulusal örgütler ve ilgili kişilerce yapılacak işler konusundaki talimat veren Mustafa Kemal Paşa, 28 Haziran'da şehirden ayrılmış ve 3 Temmuz günü Erzurum'a varmıştı. Erzurum'da cereyan eden en önemli olaylardan biri şüphesiz 8/9 Temmuz gecesi İstanbul'un Mustafa Kemal'in görevine son vermesi, O'nun da önce Harbiye Nezareti'ne ardından Padişah'a çektiği telgraflarla askerlik mesleğinden çekildiğini bildirmesiydi. Bu gelişmeden sonra Mustafa Kemal durumu şöyle değerlendirmektedir: *"O günden sonra resmi görev ve yetkiden ayrılmış olarak, yalnız ulusun sevgisine, cömertliğine ve yiğitliğine güvenerek ve O'nun bitmez verimlilik ve yaratıcılık kaynağından esin ve güç alarak vicdanımızın gösterdiği yolda görevimizi sürdürmeğe koyulduk."*¹⁵⁵

Aynı günlerde, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti Erzurum şubesi-Trabzon Muhafaza-yı Hukuk Cemiyeti işbirliği ile düzenlenecek olan Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları tüm hızıyla devam ederken, Damat Ferit Hükümeti'nin kongrenin açılmasını engelleyici komplolar peşinde olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, 21 Temmuz'da Kazım Karabekir Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne atandığını bildiren yazıdır.¹⁵⁶ Hükümetin, Mustafa Kemal ile Karabekir Paşa'nın arasını açmak amacıyla yaptığı anlaşılan bu atamanın, 23 Temmuz 1919'da çalışmalarına başlayan Kongre'de, Kazım Karabekir'in, Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemesi sonucunda amacına ulaşmadığı ortadadır. Daha ılımlı

ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin en rütbeli komutanı olan Kazım Karabekir Paşa eliyle, ulusal hareketi boğmayı ve Mustafa Kemal Paşa'yı saf dışı etmeyi başaramayan hükümetin, kongrenin devam ettiği günlerde, 28 Temmuz'da, Erzurum Valiliğine Ahmet Reşit Paşa'yı ataması¹⁵⁷, aynı işi bu kez mülki yönetimin başı eliyle yapmayı planladığını göstermektedir. Nitekim hükümetin 30 Temmuz'da *"Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin hükümet kararlarına muhalif efal ve hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri için"* mahalli memurlara emir verildiğini duyurması ve 15. Kolordunun ciddi yardımda bulunmasını rica etmesi¹⁵⁸ düşüncemizi desteklemektedir. 31 Temmuz'da Erzurum'a ulaşan bu yazı, Vali Vekili Mürşit Bey tarafından ilgili makamlara yazılarak hemen red edilirken¹⁵⁹, Erzurum Kongresi'nin bitiminden sonra şehre geldiği anlaşılan yeni vali, yaptığı ferman okuma töreninde Mustafa Kemal Paşa'yı, *"celali eşkıyası"* ve ulusal hareketi, isyan ve ihtilal olarak tanımlamışsa da, önce Rauf ardından Mazhar Müfit Bey¹⁶⁰ in kendisini ziyaret ederek uyarması üzerine tavrını değiştirmişti .

Bu arada gerçekte sadece Doğu Anadolu Bölgesi'nin sorunlarına çare olmak için toplanan kongre, Mustafa Kemal Paşa'nın katkısıyla ulusal bir niteliğe bürünmüş, bu durum 17 Ağustos günü çalışmalarını tamamlayan kongrenin kararlarına da yansımıştı. Yurdu ve ulusu parçalanmaz bir bütün olarak değerlendiren bu kararlar gereği oluşturulan Temsilciler Kurulu, kongre kararlarını uygulayacak bir yürütme organı olması yanında, Osmanlı Devleti'nin tüm yetkilerini geri aldığı Mustafa Kemal Paşa'yı başkanlığına getirerek ulusal hareketin önderi yapması açısından da çok anlamlıydı.

İstanbul'un ulusal hareketi boğmak için başvurduğu yöntemlerden biri de, Anadolu'daki ulusçu komutanların yerine kendisi için uygun atamalar yapmaktı. Bu yolda ilk girişim, Kazım Karabekir Paşa tarafından vekalet edilen Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne Birinci Tevfik Paşa Hükümeti'nin Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'nın atanmasıydı. Kazım Karabekir'in 11 Ağustos'ta Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir yazıda bu atamaya şiddetle karşı çıkmasından sonra Abdullah Paşa'nın istifa ettiği görülmektedir.¹⁶¹ Hükümet buna 16 Ağustos'ta ordu müfettişliklerinin kaldırılması ile yanıt verdi ki bu, Kazım Karabekir'in vekaleten de olsa

kullanmakta olduğu yetkilerin elinden alınması anlamına geliyordu.¹⁶² 28 Ağustos'ta hükümet bu kez, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'yı görevinden azlederek yerine Mirliwa Ahmet Hulusi Paşa'yı vekaleten atamıştı. Ali Fuat Paşa'nın takındığı tavır yüzünden görevi üstlenemediğı anlaşılan Ahmet Hulusi Paşa'nın yerine Mirliwa Ahmet Hamdi Paşa atandı ise de, hükümet bu girişiminden de sonuç alamayacaktır.¹⁶³

Amasya Genelgesi'nin beşinci maddesi uyarınca Sivas'ta toplanması öngörülen ulusal kongreye katılmak üzere, delegelerin Sivas'a gelmeye başladığını haber alan Mustafa Kemal Paşa ve Temsilciler Kurulu, 29 Ağustos 1919'da Sivas'a gitmek üzere Erzurum'dan ayrılmıştı. Erzurum Boğazı girişine gelindiğinde jandarmaların, Dersim Kürtlerinin boğazı tuttuğu ve geçmelerinin mümkün olmadığını söylemelerini *"...İstanbul Hükümeti'nin yarıdakısı olabileceğini sandığım birtakım kimselerin özellikle beni durdurmağa zorlamak için uydurdukları bir düzen"* şeklinde değerlendiren Mustafa Kemal, vakit kaybetmeksizin boğazı geçmiş ve 2 Eylül 1919 günü Sivas'a varmıştı.¹⁶⁴ İlk toplantısını 4 Eylül günü yapan Sivas Kongresi, Mustafa Kemal'in başkanlığında çalışmalarını sürdürürken, İstanbul da boş durmuyordu. Dahiliye Nazırı Adil Bey ile Bahriye Nazırı Süleyman Şefik, Elazığ Valisi Ali Galip ile temasa geçerek O'ndan, Kürtlerden de yardım alarak kongrenin toplanmasını engellemesini istemiş ve bu amaçla kendisini Sivas Valiliğine atamak suretiyle, Kemalistleri tutuklama yetkisiyle donatmışlardı.¹⁶⁵ İngilizlerce de desteklenen bu komplodan daha Erzurum'da bulunduğu dönemde şüphelenen Mustafa Kemal, askeri makamlar katında önlemler almakta gecikmemişti. 11 Eylül'de çalışmalarını tamamlayan kongre sonucunda, Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar onaylanmıştı. Türk yurdunun kurtuluşu ve Türk ulusunun bağımsızlığını kazanma savaşımında çok önemli bir aşama olan Sivas Kongresi, Müslüman-Türk çoğunluğunun yaşadığı bölgelerde kurulacak Türk Devleti'nin sınırlarını çizerek, sonraları Misak-ı Milli (Ulusal And) diye bilinecek olan ilkelerin temelini oluşturması açısından çok önemliydi. Alınan önlemler sonucu başarıya ulaşamayan Ali Galip komplosuna, Temsilciler Kurulu, 12 Eylül'de Anadolu'nun hükümet ile olan tüm ilişki ve yazışmalarını kestirerek yanıt vermişti.¹⁶⁶

Anadolu ile bağlantısı kopan Ferit Paşa, 13 Eylül'de

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'ten, İtilaf Devletleri'nin, ulusal hareketi ezmek için bir Osmanlı Ordusu'nun gönderilmesine izin vermelerini veya doğrudan doğruya asker göndererek önemli noktaları işgal etmelerini istemişse de Amiral Robeck, ilk önerilerinin iç savaş anlamına geleceğini; ikinci önerinin ise, çok kan dökülmesine neden olacağını ileri sürerek reddetmişti.¹⁶⁷ Hükümetin Anadolu üzerindeki etki ve kontrolünün iyice azaldığı ve böyle bir yönetimce imzalanacak bir barış antlaşmasının ulusal hareketçe kabul olunamayacağını kavrayan İtilaf Devletleri'nin önerilerini reddetmesinden sonra Damat Ferit, iktidarda kalabilmek için işbirliği içinde olduğu Vahdettin'in desteğini aradı. Vahdettin'in 20 Eylül'de yayımladığı ve Damat Ferit'çe tüm il ve ilçelere gönderilmeye yeltenilen bildirisinde özetle: İzmir olaylarının Avrupa'nın uygar devletlerinin ilgisini çektiği, özel bir kurulun yan tutmadan soruşturmalar yaptığı, ulusal birliği bozacak hiçbir karar ve önerinin olmadığı, bazı kimselerce söylendiği üzere halk ile hükümet arasında karşılıklı bulunmadığı, barışın yaklaştığı, bütün ulustan hükümetin buyruklarına kesinlikle uyulmasının beklendiği bildiriliyordu ki , bu durum, Damat Ferit'in aradığı desteği bulduğunu göstermekteydi. Bu gelişmeler üzerine Temsilciler Kurulu, bir yandan bu bildirinin Anadolu'da yayılmasını engellemek için sıkı önlemler alırken, öbür yandan ulusun güvenini yitirdiği İtilaf Devletleri'nce de iyi bilinen Ferit Paşa Hükümeti iktidarda kalırsa, Türk delegelerinin barış konferansına davet ve kabul edilmeyeceği, kabul edilse bile onlara sadece Türkiye hakkında verilmiş olumsuz kararın bildirilmesiyle yetinileceği, bu felaketin ulusu üzeceği, bu yüzden Damat Ferit Hükümeti yerine, halkın güvenini kazanmış üyelerden oluşacak yeni bir hükümetin kurulmasını dileyerek,¹⁶⁹ Vahdettin'in bildirisini etkisiz kılan bir yanıt veriyor ve bunu tüm Anadolu'ya duyuruyordu.

Damat Ferit'in, Mustafa Kemal'in "çok namuslu, yüksek değerli ve temiz yürekli bir yurtsever" ¹⁷⁰ olarak tanımladığı Abdülkerim Paşa aracılığı ile görüşmeye kalkışması, O'nun iktidarda kalmak için ulusal hareketle uzlaşmak dışında bir çözümün mümkün olmadığı gerçeğini anladığını göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa ile Abdülkerim Paşa arasında 27/28 Eylül 1919 gecesi saat 23.00'te başlayan ve yaklaşık sekiz saat süren telgraf görüşmesinden, ulusal hareketin Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin çekilmesi konusundaki

kararlı tutumundan ötürü, uzlaşma sağlama yolunda somut bir sonuç alınamamıştı. Abdülkerim Paşa'nın yukarıdaki görüşmeye ilişkin telgraf yazışmalarının metinlerini Vahdettin'e göstermesi üzerine Padişah'ın, sadrazamı iktidardan düşürme çabalarına karşı koymaktan vazgeçmesinin hemen ardından hükümet düşmüştü.¹⁷¹

Yeni hükümet, 2 Ekim 1919'da, doğru ve dürüst bir asker olarak bilinmekle beraber, siyasi açıdan yeterli deneyimi olmayan Ali Rıza Paşa tarafından kuruldu.¹⁷² Mersinli Cemal, Salih, Hadi ve Cevat Paşa'lar gibi ulusal harekete sempati ile bakan ve Anadolu ile uzlaşma yanlısı olan kişilerin yeni hükümette yer alması, ulusal hareketi işbirliği konusunda umutlandırmıştı. Nitekim Mustafa Kemal, Ali Rıza Paşa'ya gönderdiği, 3 Ekim 1919 tarihli bir telgrafta, hükümeti güç durumda bırakmak istemediklerini açıkça belirtmişti.¹⁷³ Ali Rıza Paşa aynı gün gönderdiği cevabi telgrafında, önce bilmezlikten gelerek ulusal örgütleri ve amaçlarını soruyor, ardından içinde hiçbir adres ve isim bulunmayan *"Başkanlığım altında kurulan hükümet, ulusun isteklerine göre yurdun mutluluk ve esenliğini sağlamak için kesin bir dayançla çalışmak konusunda görüş birliğine varmıştır"* cümlesiyle başlayan bir telgrafında *"Yurdumuzda meşrutiyet yöntemi gereğince, ulus egemenliği yürürlükte bulunduğundan, görevini iyi bilen şimdiki hükümet, ulusun kararını almaksızın yurdun kaderi üzerine bir işlem yapmayacağı için seçimlerin bir an önce yapılmasını sağlayacak her türlü davranış ve girişimlerde bulunmakta ve millet meclisinin toplanmasını çabuklaştıracak kolaylıkları göstermeğe çalışmaktadır. Ancak hükümetin tutacağı yol, yasalara eksiksiz uymak, aykırı durumları önleyip ortadan kaldırmak olduğundan, olağandışı ve yasaya uymayan durumların sürüp gitmesi ise, Osmanlı Devlet merkezi ile Anadolu'yu birbirinden ayırarak birçok tehlikeli sonuçlar doğurmakta, Tanrı korusun, başkentin varlığını tehlikeye düşüreceğinden ve düşmanların yer yer yurdumuza girmeleriyle sonuçlanıp ülkenin bütünlüğünü bozacağından, bugünkü hükümet, sizin el koyduğunuz resmi dairelerin boşaltılacağına, hükümet işlerindeki kesikliğin giderileceğine ve en ufak bir karışmadan bile sakınılması gereken hükümet erkine saygı gösterileceğine, yabancılarla siyasal ilişkilere girilmeyeceğine, milletvekili seçimlerinde halkın özgürlüğüne hiç dokunulmayacağına"* ilişkin

Mustafa Kemal'in söz vermesini istiyordu.¹⁷⁴

Gerçekte ulusal hareket, Vahdettin'in Ali Rıza Paşa eliyle yürüttüğü yeni bir komplo ile karşı karşıyaydı. Padişah, İstanbul'daki yurtsever görünümlü hükümeti kullanarak, Anadolu'nun Sivas'ta bulunan Temsilciler Kurulu'yla olan yazışmalarını ve ilişkilerini tavsatmayı, ulusal örgütleri İstanbul'a bağımlı kılmayı ve Sivas'ı gayr-i meşru ve yetkisiz bırakmayı planlıyordu. Ali Rıza Paşa'nın yukarıda sözünü ettiğimiz telgrafı, bu planın uygulanmaya başlamasından başka birşey değildi.

Mustafa Kemal Paşa 5 Ekim'de çektiği uzun bir telgrafta *"olağandışı ve yasaya aykırı durumların etmeni ve yaratıcısı Ferit Paşa Hükümetidir. Ferit Paşa Hükümeti'nin yaptığı, türeye uymaz iş ve davranışların nedenlerinin kaldırılması için sizler kesin önlem alırsanız, bu durum kendiliğinden ortadan kalkar. Cemiyetimizin şimdiki hükümete karşı yüklenmelerde bulunması ve kendilerine yardım edebilmesi için önce, hükümetin ulusal örgütlerimizi iyi karşıladığını açık ve kesin bir dille söylemesi gereklidir. Yoksa karşılıklı güven ve yakınlığın doğduğuna inanılamayacak ve karşıt davranış ve girişimlerin belirmesi beklenecektir"* diyerek Ali Rıza Paşa'yı yanıtlamıştı.¹⁷⁵

Sürüp giden telyazışmaları İstanbul ile Sivas arasındaki diyalogun kopmaya doğru gittiğini gösteriyordu. Ulusal hareket ile bağlarının kopmasını istemeyen hükümet, önce Yunus Nadi Bey'in aracılığı ile, ardından Harbiye Nazırı Cemal Paşa kanalıyla, doğrudan doğruya Anadolu ile uzlaşmaya çalıştı. Mustafa Kemal'in 7 Ekim 1919'da tüm illere gönderdiği genelge, hükümet ile ulusal örgüt arasında anlaşmaya varıldığını bildiriyordu.¹⁷⁶ Oysa aynı günlerde Vahdettin, daha önce verdiği/verdirttiği emirlere askeri makamlarca uyulmadığı için tutuklattıramadığı Mustafa Kemal'i, bu kez aynı makamlara rütbe ve para önererek tutuklattırmayı amaçlayan bir planı uygulama hazırlıkları içindeydi.¹⁷⁷

Bir Tanıklık:

Vahdettin 'in Ulusal Savaşı lidersiz bırakma girişimi.

"Evvela: Bütün hayatı boyunca hiçbir menfaat karşısında eğilmeyen, çok kıymetli vatanpervere her bakımdan örnek

kahraman bir varlık olarak yaşamış ve şimdi de çok sevdiği yurdunun topraklarında hakkın rahmetine kavuşmuş bulunan Yüzbaşılıktan mağdur olarak emekli, sevgili vefakar arkadaşım, ağabeyim Selahattin Yurdoğlu'nun ve birçok cephelerde destanı cesareti ile şöhret olan ve o sırada Bursa'da lojmandan olan kahraman Miralay Bekir Sami Bey'in hatıralarını hörmitle taziz ederim. Bu hatırayı bütün safahati ile şahıs, tarih ve mekan zikrederek anlatan merhum Selahattin Yurdoğlu'dur.¹⁷⁸ Vefatından evvel anlattığı bu hatıra kendi sesi ile mazbut ve bende mahfuzdur.

Sivas Kongresi bitmiş, kongre mukarreratı tatbik safhasındadır. Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey merhum, bu tatbikatla meşguldür. İstanbul Hükümeti ile temaslar kesilmiş ve bu sırada Damat Ferit Kabinesi düşmüş ve yerine Ali Rıza Paşa Kabinesi geçmiştir. Bu hadiseler arasında bir gün Miralay Bekir Sami Bey, yaveri Yüzbaşı Selahattin'i çağırarak kendisine:

- Selahattin! Tarihi anlar yaşıyoruz, alacağımız bir kararla, ya vatana hizmet ederek vatanperver veya hıyanet etmiş birer hayin sıfatını alacağız. Bugün operatör Emin Bey (Esbak İstanbul Şhremini sayın operatör Emin Erkul) bana geldi. Sabık Dahiliye Vekili Reşit Bey'in İstanbul'dan Padişah namına bir mesaj getirdiğini ve bunun için de bu akşam evine gelip görüşmemiz için benden mülakat istediğini bildirdi. Ben de kendisine bu aksam geleceğimi söyledim. Selahattin bu toplantıya yalnız değil, seninle beraber gideceğiz. Sebebi de ben, Kafkasya'dan imparatorluğa hicret eden ve Manyas civarında iskan edilen bir aileden, Manyas'ın Dünbe köyünde doğmuş bir çocuğum, Çerkesim. Belki bazı hislerim beni yanlış bir karara sevkedebilir, sen Türksün gidelim, vereceğimiz karar müşterek kararımız olsun dedi.

Akşam olunca tayin olunan saatte Bekir Sami Bey, Selahattin ile birlikte operatör Emin Bey'in evine giderler. Misafir odasında: operatör Emin Bey, nazır Reşit Bey, Bekir Sami ve Selahattin Bey'ler mutad nezaket görüşmelerinden sonra Reşit Bey maksada geçerek Bekir Sami Bey'e hitaben:

- Efendim, zat-ı şahaneden zat-ı alinize selam getirdim ve zat-ı alinize tebliğ edilmek üzere iradelerini arz ediyorum. Padişahımız bugünkü durumdan son derece müteessirdirler. Herkes kendisini Kuva-yı Milliye aleyhinde zannediyor. Halbuki ecdadının kurduğu bu saltanatı muhafaza ve memleketin istihlası için herşeyi ve hatta

hayatını fedaya hazırdır. Bugünkü bu nahoş durumun hudusuna sebep Mustafa Kemal'dir. O (yani Mustafa Kemal) İstanbul'da iken kendisiyle başka türlü konuşmuş, Anadolu'ya gidince başka türlü hareket etmiştir. Padişahımız buyuruyorlar ki:.

Ben, Bekir Sami Bey'i derhal Mirliva ve bir müddet sonra da Ferik yapayım ve bütün Anadolu Kuva-yı Umumiye Kumandanı nasp edeyim, maddi ve manevi bütün imkanlarımla da kendisini takviye edeyim. Düşmanı denize dökelim, bütün bunlara karşılık da bir talepleri vardır. Mustafa Kemal Paşa'yı başlarından atsınlar ve teslim etsinler.

Yapılan bu teklifin karşılığını bekleyen Reşit Bey'e Miralay Bekir Sami Bey merhum şu cevabı vermiştir.

- Hiç şüphesiz zat-ı şahane ecdad-ı izamına layık bu şahane hareketi yapar ve yardım ederler ise elbette ki millet daha az ızdırap çeker ve vatan da daha çabuk kurtulur, istiklalimize de kısa bir zamanda kavuşuruz, biz milletçe de bu hareketi bekliyoruz. Bugünkü ihtilaf ise Padişahla millet arasında değil millet ile hükümet arasındadır. Evvela bunun anlaşılması lazımdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın baştan atılmasına gelince: Mustafa Kemal Paşa bu işe başlarken hepimize sordu. Biz de kendisine ya ölüm veya zafere kadar itaat edeceğimize söz verdik. O da bu davanın başına geçti. Biz daha mürekkebi kurumayan bir taahhüdü bir tarafa bırakır ve Mustafa Kemal Paşa'yı atmaya kalkarsak bu vatanın kurtuluş davası değil, Anadolu'da kumandanların birbirlerini boğazlaması davası olur. Elbette ki Padişahın isteği de bu değildir. Şimdi Padişah bize yardım etsin, hep beraber düşmanı kovalım, vatan kurtulsun ve istiklalimize kavuşalım. O zaman ben de söz veriyorum. Mustafa Kemal Paşa'yı bizzat ben Padişaha teslim ederim.

Reşit Bey aldığı bu cevap üzerine söylediklerinizi zat-ı şahaneye arz edip cevabını en kısa bir zamanda bildiririm demiş ve bu suretle de bu mevzu üzerindeki görüşme sona ermişti.¹⁷⁹

Fakat verileceği bildirilen cevap hiçbir zaman gelmemiştir.

Bu vakayı Selahattin Yurdoğlu'nun anlatması onun doğruluğunun en emin bir kefaleti olmakla beraber ilerde istiklal harbi ve Kuva-yı Milliye hareketlerini tarih olarak tedkik edeceklere daha muhkem bir vesika seklinde intikal etmiş olması için, toplantının Bursa'daki evinde yapıldığı söylenen operatör

Emin Erkul'u 29 Temmuz 1958 Salı günü İstanbul'da Cihangir'deki apartmanında amcazadem Burak Bey'le ziyaret ederek hikayeyi aynen kendilerine anlattım, teyid ve tashihi etmeleri lazımsa lütfetmelerini rica ettim. Emin Bey Efendi'nin verdikleri cevap şu olmuştur:

-Hadise aynen anlattığınız gibidir. Yalnız bir noksan tarafı vardır, o da Reşit Bey Padişah namına Bekir Sami Bey'e rütbelere ve kumandanlıktan başka ayrıca 15.000 altın ve bir de cariye ihsan edeceğini söylemişti. Kendilerine bu tarihi şahadetlerinden dolayı teşekkürler ederim.

*Türkiye Eski Muharıpler Cemiyeti Azasından
Emekli Tümgeneral
Hamdi İskit*

Bu arada, 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında, İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile ulusal hareket adına Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami arasında Amasya'da yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanan beş adet protokolle, Sivas Kongresi'nde alınan kararlar onaylandığı gibi, barış konferansında Osmanlı Devleti'ni temsil edecek kişiler belirlenmiş ve Millet Meclisi'nin İstanbul dışında bir yerde yeniden toplanması kararlaştırılmıştı. Salih Paşa İstanbul'a döndükten sonra, danışmadan imzaladığı için Amasya Protokollerini hükümetine kabul ettirememişti. Ali Rıza Paşa ile nazırlar, Millet Meclisi'nin İstanbul'da toplanması konusunda ısrar ediyorlardı. İtilaf Devletleri'nin kontrolü altındaki bir şehirde ulusal iradenin temsil edilemeyeceğini düşünen Mustafa Kemal, kişisel tutkuların esiri olmak ve halifeye karşı düşmanca tavır takınmak suçlamasına maruz kalmamak için hükümetin önerisini kabul etmişti.

Ulusçular, örgütlenmeleri için gerekli zamanı kendilerine kazandırdığı için, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin mümkün olduğunca işbaşında kalmasını istiyorlardı. Bunun içindir ki Mustafa Kemal, İstanbul'daki örgütünün 31 Ekim'de Müşir Zeki Paşa'nın başkanlığında bir hükümetin kurulması çalışmaları yapıldığını bildirmesi üzerine, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya 2 Kasım 1919'da gönderdiği bir telgrafta "*Sadrazamın hiçbir neden ve nedensi ile*

yerini bırakmaması gerektiği, bunun kendisine bildirilmesi, yoksa bütün yurdun İstanbul ile ilgisini keseceğini" duyurmuştu.¹⁸⁰

Gerçekte iki taraf da birbirlerine güvenmiyorlardı. Cemal Paşa Mustafa Kemal'e gönderdiği 5 Kasım tarihli bir telgrafla *"Taşra'da ulusal örgüt adına birtakım kimselerin, hükümet işlerine karışmakta oldukları, sık sık verilen bilgi ve haberlerden anlaşılmaktadır. Bu gibi karışmaların tez elden önlenmesi gereklidir... Devlet işlerini başka türlü yürütmek olanağı yoktur"* demekteydi.¹⁸¹ İngilizlerin Kilikya bölgesi'nden çekilmesinin hemen ardından bölgeyi Fransızların işgal etmesi, İstanbul-Sivas anlaşmazlığını su yüzüne çıkarmıştı. Temsilciler Kurulu işgali protesto ederken, hükümet hakların ancak iyi siyaset gütmek ve uyanık olmakla savunulabileceğini ileri sürerek, protestoya gerek olmadığını belirtiyordu.¹⁸² Amasya Protokolleri gereğince toplanması kararlaştırılan Millet Meclisi için yapılan seçimlerde, Anadolu milletvekilliklerinin çoğunu ulusçuların kazanması, anlaşmazlığı tırmandırmıştı. Seçim sonuçlarından son derece rahatsız olan Vahdettin'in, milletvekilliklerinin İstanbul'da toplanmaya başladıkları günlerde, Tevfik Paşa ile görüştüğü bir sırada Başkâtip Ali Fuad Bey'i huzuruna çağırarak *"Benim hatırıma birşey geldi: Paşa hazretlerine açtım onlar da muvafık buldular: siz ne dersiniz?... muhtelif firkalar ruesasını toplayıp meclisin hal-i hazır ile küşad edilmesi mi, yoksa içlerinden bazılarını istifaya davet ile yerlerine diğer firkalardan da birkaç kişi alınmasını muvafık olur? Bu cihetler hakkında beyinlerinde itilaf hasıl ettikten sonra meclisi açmak münasib olmaz mı?"*¹⁸³ demesi meclisi açmaya hiç de niyetli olmadığını göstermektedir. Ali Rıza Paşa'nın ısrarlı başvuruları karşısında Osmanlı Millet Meclisi, yetmiş iki milletvekilinin katılımı ile 12 Ocak 1920 günü açıldı. Vahdettin hastalığını neden göstererek katılmadığı için, Dahiliye Nazırı Şerif Paşa tarafından okunan bir beyannameden sonra çalışmalarına başlayan meclis, 23 Ocak'ta, Sivas Kongresinde temelleri atılan Misak-ı Milli'yi kabul etmişti.

Millet Meclisi'nin fiilen işgalleri altında bulundurdıkları bir şehirde, ulusal hareketin dayanağı olan bir metni kabul etmesi, Batı Anadolu'da Yunan Ordusu karşısında bulunan ulusal kuvvetlerin belirledikleri hattın gerisine çekilmesi için yaptıkları önerinin Kemalistlerce reddedilmesi, Güney'de ulusal kuvvetlerin Fransızlar

üzerindeki baskılarının yoğunlaşması, kontrollerinde bulunan Gelibolu Yarımadasındaki Akbaş Cephaneliğinin ulusal kuvvetlerce basılıp boşaltılması, İtilaf Devletlerini rahatsız etmişti. 20 Ocak'ta Harbiye Nazırı Cemal ve Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın istifalarını nota ile hükümetten isteyen ve istekleri kabul edilen¹⁸⁴ İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmama siyasetini bırakıp aktif rol oynamak niyetindeydiler.¹⁸⁵ Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin iktidarda kalmak için gösterdiği tüm çabalara rağmen¹⁸⁶ baskılarını arttıran müttefikler, 3 Mart'ta hükümeti istifa etmeye mecbur etmişlerdi. Mustafa Kemal 4 Mart'ta Vahdettin'e bir telgraf çekerek, İtilaf Devletleri'nin ateşkes koşullarına ve bağımsızlığa aykırı saldırılarına dayanamayan hükümetin çekilmesinin yeni bir hükümet bunalımı doğurduğunu, halkın ulusal amaçları gerçekleştirebilecek bir hükümet kurulmasını beklediğini, ulusal vicdana güven vermeyecek bir hükümet başkanına bir dakika bile katlanılamayacağını bildirmişti.¹⁸⁷

Yeni hükümeti 8 Mart'ta, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Bahriye Nazırı Salih Paşa kurmuştu¹⁸⁸ ama, Vahdettin'in amacı Damat Ferit'i yeniden sadarete getirmekti.

Nitekim Rauf Bey, hükümetin kurulduğu gün 20. Kolordu Komutan Vekilliğine çektiği bir telgrafta "*...Bu kuruluş [Salih Paşa Hükümeti] Damat Ferit Paşa'ya zaman kazandırmak için sarayın bir düzenidir... Ferit Paşa tehlikesi şimdi de vardır*" diyerek bu gerçeği vurgulamaktaydı.¹⁸⁹

Ulusçuları Kilikya'daki olaylara yol açtıkları için cezalandıracaklarını söyleyen İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de hiçbir karşı koyma olmamasına rağmen kanlı bir biçimde İstanbul'u işgal etmişlerdi. Amaçları Osmanlı Devleti'ne imzalattırmayı düşündükleri koşulların, ağır barış antlaşmasının kabul edilmesini sağlamak için, İstanbul'u resmi işgal altında tutarak baskı yapmaktı.¹⁹⁰ Aynı gün millet meclisini basarak ulusçu milletvekillerini tutuklayıp Malta'ya süren İngilizlere ulusal hareket, Anadolu'daki İtilaf subay ve memurlarını tutuklatmak ve sabotajlar yaptırmak suretiyle tepkisini göstermişti.

Mustafa Kemal 19 Mart'ta, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin en kısa sürede Ankara'da toplanması için, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına bildirimde bulunurken, İtilaf

Devletleri 26 Mart'ta, Salih Paşa'yı iktidardan düşürmek için; hükümeti ulusal hareketi, dışlamaya çağıran bir nota veriyorlardı. Bu isteği yerine getirmeyen Salih Paşa Hükümeti, baskılar karşısında 3 Nisan 1920'de düştü.¹⁹¹

İddia 4. Huruc-u alessultan fetvasında Kuva-yı İnzibatîyenin kuruluşu ve ulusal kuvvetten saldırısında Vahdettin'in sorumluluğunun olmadığı.

Salih Paşa Hükümeti'nin düşmesinden hemen sonra saraya gelen Millet Meclisi İkinci Başkanı Hüseyin Kazım Bey Padişah'a, Damat Ferit Paşa'nın sadarete getirilmesinin ülke ve saltanat için felaket olacağını söylemişti. Onun bu sözlerine öfkelenen Vahdettin "*Ben istersem Rum Patriğini de, Ermeni Patriğini de getiririm. Hahambaşığı da getiririm*" deyince, Hüseyin Kazım Bey "*getirirsiniz amma faidesi olmaz*" karşılığını verdiğinde Vahdettin'in "*Ben böyle karar verdim getireceğim*" deyişi¹⁹², O'nun bu karara çok önceden vardığını göstermektedir. Hariciye Nazırlığı görevi de üzerinde olmak üzere hükümeti kuran Damat Ferit Paşa'nın, iktidara geçtiği gün olan 5 Nisan'da yaptığı ilk iş; Türk ulusal hareketinin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi durumunu tehlikeye düşüren bir fitne olduğu, İstanbul ile Anadolu arasındaki bağları koparmaya çalışmanın vatana ihanet anlamına geldiği, ulusal örgüt adı altında toplanan asilerin Anadolu'yu istilaya uğratmak ve devletin başıyla gövdesini birbirinden ayırmak felaketini hazırladıkları, yurdu ve ulusu kendi sahte davaları, için kullananların düşman olduğu, pişman olanların Padişah'a bağlılıklarını sunmak için bir hafta zamanlarının bulunduğunu, boyun eğmeyenlerin ağır cezalara çarptırılacağından söz eden genel bir bildirimde bulunmak olmuştu.¹⁹³ Aynı gün Şeyh-ül İslam Dürriyade Abdullah tarafından kaleme alınan, Padişah'ın emri olmaksızın asker toplayan, vergi koyan, hükümet merkezini tek başına bırakarak zayıflatan ve zedeleyenlerin öldürülmelerinin şeriatça uygun ve farz olduğunu belirten fetva¹⁹⁴ ilan ediliyordu. Yunan

uçakları da kullanılarak çeşitli yollarla yurdun her tarafına dağıtılmak istenilen bu fetvaya ulusal hareket, başta Ankara Müftüsü Borekçizade Mehmet Rifat olmak üzere mecliste bulunan birçok yurtsever din bilginince hazırlanan bir fetva ile karşılık vermişti.¹⁹⁵

Damat Ferit Paşa Meclis-i Vükela toplantısında Huruc-u alessultan fetvasında *"...İngilizlerin musirr olduklarını ve bu ısrar karşısında fetva ilanını Hariciye Nazırı sıfatıyla kabul ve taahhüt ettiğini"* söylemişse de, *hükümetin Dahiliye Nazırı olan ve Şura-yı Devlet Riyaseti'ne vekalet eden Ahmet Reşit Bey'e göre "Fetvanın ecnebi ısrarı değil, garaz ve hamakat eseri olduğu malum"*dır.¹⁹⁶

Mısıroğlu-Kısakürek'in bu konuya yaklaşımları, vardıkları sonuç açısından değişik olmakla beraber, özde ağız birliği içinde oldukları görülmektedir. Mısıroğlu *"Muarrızların her vesile ile aleyhine kullandıkları Şeyh-ül islam Dürriade'nin fetvası Padişah tarafından veya O'nun emir ve rızası ile değil İngiliz tazyiki ile ortaya çıkmıştır. Esasen kendisinden evvel Şeyhülislamlık makamını işgal eden Haydarizade düşman baskısına mukavemet edemeyerek istenilen fetvayı vermemek için makamını terketmişti. Dürriade ise bu fetvayı verebilecek bir adam olduğu için aranıp bulunmuş ve o makama getirilmişti. Padişah 'ın Kuva-yı Milliyeciler aleyhindeki bu fetva ile hiçbir ilgisi yoktur"* diyerek¹⁹⁷ sorumluluğu İngilizlere; Kısakürek ise *"Fetvayı veren Ferit Paşa'nın Şeyh-ül islam'ı Dürriade olduğu gibi, verdiren de Ferit Paşa'dır ve kenardan hadiseleri dikkatle takip edici düşman kuvvetlerine karşı Padişah 'ın hayır bu fetvayı verdirmeyiz ve Anadolu hareketinin meşruluğuna dil uzatmayız! diyebilmesi imkansızdır"* diyerek¹⁹⁸ Damat Ferit'e atmaktadır.

İster İngilizlerin girişimi ile, ister Damat Ferit'çe yapılmış olsun Vahdettin'in ulusal hareket aleyhindeki bu gelişmeleri engelleyemediği -gerçekte engellemeye niyetli de değildir- iddia sahiplerince de kabul edilmektedir. Burada aklımıza Vahdettin'in İstanbul'da ne yaptığı sorusu geliyor ki, bu soruyu kendi iddiası doğrultusunda açıklamaya çalışan Kısakürek'i ilerideki bölümlerde yanıtlayacağız .

Meclis İkinci Başkanı Hüseyin Kazım Bey'in uyarmasına rağmen,²⁰⁰ 11 Nisan'da meclisi dağıtan Vahdettin-Ferit Paşa ikilisi, yeni bir girişimde bulunmak üzereydiler. Dürriade'nin kaleme

aldığı fetvanın patlak vermesinde önemli rol oynadığı ayaklanmalarla yaygınlaştığı, özellikle Ahmet Anzavur'un yıkıcı hareketlerinin doruğa çıktığı bir sırada,²⁰¹ İngilizlerin desteğini de alarak,²⁰² 18 Nisan 1920 tarihini taşıyan bir kararname gereğince, ulusal kuvvetlerle savaşmak üzere Kuva-yı İnzibatiye (Halife Ordusu) kuruluyordu,²⁰³ Ülkesinin kurtuluşu için savaşan ulusal kuvvetlerin parasal sıkıntılar içinde kıvrandıkları sırada, Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine bağlı olarak çalışacak bu kuvvet için, 1.250.850 lira ödenek ayrılmıştı.

Kuva-yı İnzibatiye'nin ulusal kuvvetlere saldırmak için hazırlık yaptığı günlerde, Ankara'da 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmalarına başlamıştı. Ulus egemenliğine dayanan, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulundurduğu için bir ihtilal meclisi görünümünde olan Büyük Millet Meclisi, 29 Nisan 1920'de çıkardığı Hiyanet-i Vataniye Kanunu ile meclisin iradesine karşı gelenleri vatan haini kabul edip, yargılayacağını duyurdu.²⁰⁴

Ankara'da bu gelişmeler olurken, Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanlığındaki divan-ı harp mahkemesi, 11 Mayıs'ta Mustafa Kemal'i, Karabekir dışındaki yakın arkadaşları ile birlikte gıyaben ölüm cezasına mahkum ediyor,²⁰⁵ Vahdettin 24 Mayıs'ta bu kararı onaylıyordu. 27 Mayıs 1920 tarih ve 3846 sayılı Takvim-i Vakayi ile kamuya duyurulan bu mahkumiyet kararının altında "*Sadrazam ve Harbiye Nazır Vekili Ferit*" üzerinde ise "*Mehmet Vahdettin*"²⁰⁶ imzası vardı.

Yığınağını tamamlayarak 23 Mayıs'ta ulusal kuvvetlere saldıran Kuva-yı İnzibatiye bozguna uğramıştı. Mısıroğlu'nun, kaleme aldığı Huruc-u alessultan fetvasından ötürü "*Esasen bu durumda o da, istenilen fetvayı vermekten bir dereceye kadar mazurdur. Zira aksine hareket ettiği takdirde işgal kuvvetlerinin zaten haddi aşmış zulüm ve baskıları daha da artabilirdi*" diyerek²⁰⁷ aklamaktan çekinmediği Şeyh-ül islam Dürrizade Abdullah, Sadaret Kaymakamı unvanıyla o sırada Versay'da bulunan Damat Ferit'e 27 Haziran'da çektiği bir şifre telde "*İzmit mıntıkasında asayişi temine memur müfreze. Haziran'ın 14'ünde Alemdağ şosesinde bagilerin kesretli kuvvetleriyle harbederek İzmit'e ricat etmiş ve eslihasını kamilen İngilizler almıştır. Müfreze silahsız Çobançeşme'ye getirilmiştir. Müsademedede İzmit kuvvetlerinden yüzü mütecaviz efrat bagilere geçmiş, bize silah kullanmış, müfrezenin ricatine*

sebebi olmuştur. Bundan dolayı Kuva-yı İnzibatiye'nin tedricen ilgasına mecburiyet hasıl oldu"²⁰⁹ diyordu. Kısakürek'in nedense hiç söz etmediği Kuva-yı İnzibatiye hakkında Mısıroğlu, arşiv belgesi bir yana, hiçbir anıya bile dayanmaksızın -Çünkü O'nu destekleyecek anı yoktur- Vahdettin'in "Kuva-yı İnzibatiye diye hazırladığı birlikleri de açıkça gönderip, kumandanlarına Anadolu'daki kuvvetlere katılınız!... diye gizli emir" verdiğini, İstanbul'daki işgal ordularına sezdirmeden Kuva-yı Milliye'yi kurduğunu ve kuvvetlendirdiğini, bütün müslümanları cihada davet ettiğini²¹⁰ söyleme cesaretini göstermektedir. Bizim hiçbir kaynakla doğrulandığını göremediğimiz bu "gizli emri" Mısıroğlu'nun nasıl duyduğunu gerçekten çok merak ediyoruz, ama hem O'nun, hem de Kısakürek'in iddialarını çürüten gerçekleri görmezlikten geldiklerini kavradığımızdan, üzerinde Vahdettin imzası bulunan yakın arkadaşlarının idam hükmü onayından hiç söz etmeyişlerini yadırgamıyoruz.

1919 Ocağı'nda çalışmalarına başlayan Paris Barış Konferansı'nda, 17 Haziran 1920 günü, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmekle suç işlediği, suçun İttihatçılarda olduğu, Ermenistan konusunu görüşmeye hazır oldukları yolunda alçaltıcı bir konuşma yapan Damat Ferit Paşa, aynı gün hazırladığı bir barış metnini de konferansa sunuyordu. Türkiye yüzünden büyük kayıplara uğradıklarını düşünen İtilaf Devletleri, 20 Haziran'da başlayan Yunan Genel Saldırısının başarıyla sonuçlanması üzerine, Damat Ferit'in önerilerini dikkate almayarak, 27 Temmuz'a kadar imzalanmak veya reddedilmek koşuluyla kendi hazırladıkları bir metni Osmanlı Devleti'ne vermişlerdi. Önceleri yapılan öneriler doğrultusunda bir antlaşmayı imzalamayacağını söyleyen Damat Ferit'in, 14 Temmuz'da İstanbul'a döndükten sonra İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck'le yaptığı bir görüşmede "Antlaşmanın bir ölüm kararı olduğu ve Türklerin ilmiği kendi boyunlarına, geçirmemeleri gerektiğini öne sürenleri sorumsuz çilginler"²¹¹ olarak nitelemesi, düşüncesinin değiştiğini göstermektedir. Ankara'nın onaylamayacağı kesin olan bu denli ağır bir antlaşmayı imzalamak istemeyen Padişah ve Damat Ferit, 22 Temmuz'da Yıldız Sarayı'nda topladıkları bir Saltanat Şurası aracılığı ile sorumluluğu başkalarıyla paylaşma yolunu tutuyorlardı. Rıza Paşa dışındaki tüm şura üyelerince imzalanması kabul edilen metin,

Osmanlı delegelerince 10 Ağustos 1920'de Sevr'de imzalanmıştı. Sevr; Vahdettin'in ateşkesin imzalanmasından beri işbirlikçi hükümetleriyle birlikte izlemiş olduğu, İtilaf Devletleri'ne yaranmak yoluyla varolma politikalarının iflası demekti, ama 21 Ağustos'ta Yıldız Sarayı'nda de Robeck'i kabul ettiği bir görüşmede ulusçuları *"serüven peşinde koşan bir şebeke"* olarak değerlendiren Vahdettin'in, bu gerçeği görmemekte ısrar ettiği anlaşılmaktadır.²¹²

18 Haziran 1920 tarihli toplantısında Misak-ı Milliye bağlı kalmak ve Türk topraklarının parçalanmasını kabul etmeyeceği konusunda yemin etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yurdu parçalayan ve Türk ulusunun bağımsızlığını elinden alan böyle bir antlaşmayı kabul etmesi mümkün değildi. Ulusun bağımsızlığını silahını kullanmadan kabul ettiremeyeceğini düşünen meclis, Sevr'in imzalanışından yirmi beş ay sonra bu düşüncesini gerçekleştirecektir.

IV. ZAFER'DEN SONRA

Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları'nın 26 Ağustos 1922'de başlayıp, 9 Eylül'de İzmir'e girmesiyle sonuçlanan askeri harekâtı, Türk Ulusunun, İtilaf Devletleri'nin ve İstanbul'un çıkardığı tüm engellere rağmen bağımsızlığını bileğinin hakkıyla kazandığını gösteriyordu. Zaferden sonra meclisin önünde duran en önemli sorunlardan biri, işgal bölgesi içinde kalmış Türklerin, özellikle Damat Ferit Paşa ve Vahdettin'in durumunun ne olacağıydı.

Damat Ferit Paşa, 9 Mayıs 1920'de Hamdi Namık Bey ve arkadaşlarının meclise verdiği bir önerge ile vatandaşlıktan çıkarıldıktan sonra, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından 7 Ekim 1920'de Sevr Antlaşmasını imzalayan arkadaşları Hadi, Rıza Tevfik ve Reşat Halis ile birlikte, Hıyanet-i Vataniye Kanunu uyarınca giyaben idam "cezasına çarptırılmıştı".²¹³ 22-Eylül 1922 günü İstanbul'daki İngiliz polislerinin koruması altında Orient Express ile Avrupa'ya kaçarak, Fransa'nın Nice şehrine yerleşen Damat Ferit Paşa, Türk askerlerinin resmen İstanbul'a girdikleri 6 Ekim'de orada ölmüştü.²¹⁴

11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Sadrazam Tevfik Paşa'nın 17 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'dan zaferin kazanılmasıyla İstanbul-Ankara ayrımının bittiği, barış konferansına her iki hükümetin de çağrılacağı, eşgüdümün sağlanması için güvenilir bir temsilcinin İstanbul'a gönderilmesini isteyerek²¹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni görmezlikten gelmesi ve İtilaf Devletleri'nin 28 Ekim'de Ankara ile birlikte İstanbul'u da Lozan'da toplanacak barış konferansına davet etmeleri, egemenliğin sadece kendinde olduğunu düşünen meclisi harekete geçirmişti.

Açıldığı günden beri ulus egemenliğini elinde tutan, bunu 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye'sinde "*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*" açık hükmüyle berkiten, meclis başkanı olan Mustafa Kemal'in devlet başkanı görevlerini yürüttüğü, işleyiş olarak Cumhuriyet'ten başka birşey olmayan Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasına karar vermişti. Padişahlık erki elinden alınan Vahdettin artık sadece halife olarak

ilahi gücü temsil ediyordu.

Saltanatın kaldırılmasından dört gün sonra, 5 Kasım 1922'de Sadrazamlıktan çekilen Tevfik Paşa, İstanbul'da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcisi Refet Paşa'ya makamını devretmişti. Bu gelişmeler karşısında önceleri tahtını bırakmak konusunda hiç istekli olmayan Vahdettin²¹⁶, İstanbul İşgal Orduları Başkomutanı General Harringthon'a, 16 Kasım 1922'de yazdığı *"İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere devlet-i fehimesine iltica ve biran evvel İstanbul'dan mahall-i ahra naklimi talep ederim efendim"*²¹¹ şeklindeki kısa mektubuyla, İngiltere'nin koruyuculuğuna sığınmıştı.

Kısakürek, Vahdettin'in kaçışını *"vatan dışına göçmek"* şeklinde tanımladıktan sonra, *"Vahidüddin vatanında kalmakla ulvi olabilir, fakat çıkıp gitmekle süfli olmamış, sadece mazeretini kullanmıştır"* diyerek O'nu temize çıkarmaya çalışmaktadır. Siyasi koşullar gerektirdiği zaman kaçışı bir politika faktörü olarak düşünen Mısıroğlu ise, Vahdettin'in korkak olmadığını söylemekle başladığı savunmasına şöyle devam etmektedir: *"Onu lal-et tayin bir insan gibi Ankara'ya götürüp muhakeme edecek ve muhtemelen asacaklardı. Çünkü saltanat ve hilafet'in kaldırılmasını düşünenlerin O'nun şahsında saltanat ve hilafeti mücrim göstererek gözden düşürmek isteyecekleri tabii idi... Sultan Vahidettin'in şahsında 650 yıllık bir hanedana böylesine hakaret edilmesini önlemek maksadıyla memleketten ayrılışını tabii karşılamaktan daha normal bir şey olamaz. O eğer memleket için hakikaten kötülük düşünseydi, İstanbul'da kalıp Ankara Hükümetine karşı bil-farz İngilizlerin desteği ile fiili mücadeleye girişebilirdi."*²¹⁹

Kısakürek'in söylemeye dili varmasa da, Mısıroğlu'nun da kabul ettiği üzere Vahdettin'in yaptığı eylem sözcüğün tam anlamıyla ülkesinden kaçmaktı. Burada, Mısıroğlu'nun yaptığı gibi Vahdettin'in korkak olup olmadığı konusunda kalem oynatmayı anlamsız buluyoruz. Her insan gibi O'nunda korkak ya da cesur olduğu anların olması doğaldır. Vahdettin, Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Damat Ferit Paşa'nın 7 Ekim 1920'de Ankara İstiklal Mahkemesi'nce idama mahkum edildiğini şüphesiz biliyordu. Nitekim kaçışından bir hafta kadar önce Tevfik Paşa'ya ulaştırılmak üzere oğlu Ali Nuri'ye, babasının dinlenmek için bir müddet Avrupa'ya gitmesi haberini göndermiş, Tevfik Paşa'nın kabul

etmeyişi üzerine Vahdettin, bir kağıda yazdığı birkaç satırla O'na Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çıkardığı Hıyanet-i Vatanîye Kanununu anımsatmıştı.²²¹ Vahdettin'in 17 Kasım'da Malaya isimli İngiliz zırhlısıyla İstanbul'dan ayrılmasından bir gün sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Vahdettin'in halifelik sıfatını kaldırıp yerine Abdülmecit Efendi'yi geçirmişti. Biz Vahdettin'in hıyanetinin farkında olduğunu ve yaptıklarının hesabını vermek zorunda kalacağı için ülkeden kaçtığı düşüncesindeyiz. Vahdettin bazı soydaşları ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yaparak ulusal harekete karşı giriştiği savaşımı kaybetmiş durumdaydı. İtilaf Devletleri'nin tümünün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin otoritesini tanıyarak O'nun delegelerini barış konferansına davet ettiği bir sırada, padişahlık yetkisi elinden alınmış olan Vahdettin'e Ankara Hükümeti'yle mücadele etmesi için İngilizlerin yardım etmesi mantık dışıdır.

Konuyu Mustafa Kemal'in Vahdettin hakkında yaptığı genel bir değerlendirme ile bağlamak istiyoruz: *"O zaman, egemenliği atadan oğula geçirmek gibi yanlış bir yöntem sonucu olarak büyük bir kat, gösterişli bir san kazanabilmiş bir alçağın, onuru çok yüksek olan soylu bir ulusu nasıl utanacak bir duruma düşürebileceği kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten neden ve nasıl olursa olsun, Vahdettin gibi özgürlüğünü ve canını kendi ulusu içinde tehlikede görebilecek kertede aşağılık bir yaratığın bir dakika bile olsa, bir ulusun başında bulunduğunu düşünmek ne acıklıdır! Şuna kıvanabiliriz ki bu alçak, alçaklığını, atalarından kalma padişahlık katından Türk ulusunca atıldıktan sonra tamamlamış bulunuyor. Türk ulusunun bu öncelikli davranışı elbette övülmeye değer. Beceriksiz, aşağılık, duygu ve anlayıştan yoksun bir yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancıdan kanadı altına sığınabilir: ama, böyle bir yaratığın, bütün müslümanların Halifesi kimliğini taşıdığını söylemek kuşkusuz uygun düşmez. Böyle bir görüşün uygun olabilmesi herşeyden önce, bütün Müslüman toplumların tutsak olmaları koşuluna bağlıdır. Oysa, dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler bütün tarihimiz boyunca özgürlüğe ve bağımsızlığa bayrak olmuş bir ulusuz. Değersiz yaşamlarını iki buçuk gün daha alçakçasına sürükleyebilmek için her türlü düşkünlüğü sakıncasız bulan halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Böylece devletlerin, ulusların*

birbirleriyle olan ilişkilerinde, kişilerin, özellikle kendi devletinin ve ulusunun dokuncasına da olsa kişisel durumlarından ve canlarından başka bir şey düşünemeyecek aşağılık kişilerin önemi olamayacağı yolundaki, herkesçe bilinen gerçeği bir kez daha doğruladık. Uluslararası ilişkilerde korkuluklardan yararlanma yönteminin beğenildiği bir döneme son vermek uygar dünyanın içten gelen bir dileği olmalıdır!

İddia 5. Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılırken devlet hazinesini götürmeme büyüklüğünü gösterdiği

Mısıroğlu ve Kısakürek Vahdettin'in İstanbul'dan kaçarken istemiş olsaydı, tüm hazineyi götürebileceğini öne sürmektedirler. Mısıroğlu bu görüşünü "Memleketten... ayrılırken şahsi mirası, mahiyetinde babasından intikal eden her şeyi Hazine-yi Hümayuna göndertmiştir. Bu arada kendisinde bulunan musanna ve murassa bir altın çekmeceyi de hazineye iade etmiş olduğu çok sonra yapılan tahkikatta meydana çıkmıştır. Padişahlar resmen bir makbuz vermek suretiyle Hazine-yi Humayun'daki her şeyi getirttirip yanlarında alıkoyabilirlerdi. Sultan Vahide ttin isteseydi bu usulü tatbik etmek suretiyle bütün Hazine-yi Hümayunu beraberinde götürebilirdi. O böyle yapmadığı gibi nezdindeki kıymetli eşyaları da oraya teslim edip daha önce bunlar için verdiği makbuzu geri almak yolunu tutmuştur" şeklinde ifade etmektedir.²²³ Aynı görüş, Kısakürek'te trajik bir anlatım bulmaktadır: "Bavullarını hazırlatmış [Vahdettin] yanına kimleri alacağını kararlaştırmış, Hazine-yi Hassadan bir şey çekmek şöyle dursun, baba hediyesi elmaslı sorgucu ve som altın bir çekmeceyi makbuz karşılığında Hazine-yi Hassaya bırakmıştır. Bir sürü maiyetle meçhul bir aleme gittiğinde ve Hazine-yi Hassa Padişahın hazinesi demek olduğuna göre, onu son meteliğine kadar boşaltmak imkan ve selahiyeti dairesinde iken bunu yapmayıp, şahsına ait hediyeleri bile oraya iade eden hükümdarın ruhindaki feragat ve fedakarlık duygusunu hayal edebilmek lazımdır"²²⁴

Osmanlılarda iç ve dış olmak üzere iki tür hazine vardı. Sultan'ın özel gelirleri Hazine-yi Enderun denilen iç hazinede

saklanırdı. Bu hazineye alınan çeşitli gelirler ve değerli eşyaların hazineden çıkışı, Padişah'ın emriyle ve bilgisi altında yapılırdı. İç hazinenin Ceyb-i Hümayun denilen kısmı ise, Padişah'ın gündelik masraflarını karşılamak amacıyla kurulmuştu. Gelirleri arasında Mısır irsaliyesi, darphane faizleri, hediyeler, müsadereler vb. bulunan bu hazineden Padişah'a her ay belli bir miktar teslim edilirdi." ²²⁵

Tanzimat'a yakın yıllarda, Padişah ve hanedan mensuplarına ait gelir kaynaklarının büyük bir bölümünü denetiminde tutan darphanenin, bu kaynakları, merkezi hazine ya da hazineler safına çektiği görülmekteydi. Padişah'ın mali yetkilerinin kısıtlanması anlamına gelen bu uygulama, Tanzimat'ın ilanından sonra 1840 Mart'ında yapılan bir düzenleme ile bazı çiftlikleri dışında [beş adet] Padişah'ın her türlü emlak, çiftlik ve sair varidatının maliye hazinesince idare olunmasını ve Padişah'a bu hazine'den aylık maaş ödenmesini öngörüyordu ki: bu, Padişahların devletten ayrı düşünüp kendileri için özel olarak ayırdıkları gelir kaynaklarının devletin emrine verilerek, mutlak monarşiye çok önemli bir sınır getirilmesi demekti. ²²⁶

Vahdettin Tanzimat'tan önce yaşamış olsa idi, Mısıroğlu ve Kısakürek'in, Padişah'ın bir makbuz ile hazineyi götürbileceği iddiasına hak verebilirdik. Ancak Tanzimat'tan sonra padişahların maliye hazinesinden maaşa bağlanması gerçeği göz önüne alındığında. Vahdettin'in elini kolunu sallaya sallaya hazineyi götürmesi mümkün görünmemektedir.

Nitekim Vahdettin'in ülkeden kaçarken yanında bulundurduğu belirtilen 50.000 liranın ²²⁷ sadece maaşının birikimleri olduğunu Kısakürek de kabul etmektedir. ²²⁸ Anadolu'ya geçerken Mustafa Kemal'e verilen 25.000 liranın ne kadar büyük bir para olduğunu ispatlamak için uzun uzadıya hesaplamalara girişen Kısakürek'in bu miktarın iki katı olan söz konusu 50.000 lirayı *"...koskoca bir maiyetle gittiği gurbet ellerine bu hiçin hiçi meblağla göçmektedir"* şeklinde değerlendirdiğini anlayamıyoruz. ²²⁹ Vahdettin'in, Avrupa'da elindeki bazı mücevheratı sattığı ve çok kıymetli bir safir taşı da İngiltere'de rehin verdiği ²³⁰ düşünüldüğünde, yazarların öne sürdükleri elindeki kıymetli eşyaları hazineye teslim ettiği iddialarının çürüdüğü görülmektedir.

V. VAHDETTİN'İN KİŞİLİĞİ ÜZERİNE

İnsanların davranışları ile kişilikleri arasında doğrudan bir ilişkinin varlığı gerçeği bizi, Vahdettin'in kişiliği üzerine yazmaya itti. Bunu yaparken, uzmanlık alanımız olmadığı için psikolojik çözümlemeler yapmayacağız. Amacımız elinde bulundurduğu ilâhi ve cismani gücü, iktidarda kaldığı sürece ulusal hareketin aleyhinde kullanan Vahdettin'in' davranışlarını olduğu gibi vererek, basit sonuçlara varmaktır.

Ruhsal ve sosyal etmenlerin biraraya gelmesinin ortaya çıkardığı bir bütün olan kişiliğin oluşmasında, bireyin yetiştiği ortam ve çevrenin rolü yadsınamaz. Vahdettin, Sultan Abdülmecid'in son çocuğudur ve daha yaşını doldurmadan yetim kalmıştır.²³¹ Özellikle ağabeyi II. Abdülhamit'in sevgisini kazanan Vahdettin'in, oldukça rahat bir şehzadelik ve veliahtlık dönemi geçirdiği anlaşılmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerinin çatırdadığı bir dönemde, sürekli sorunlarla boğuşmak durumunda olan sarayda, Abdulaziz'in intiharı/öldürülmesi, ağabeyi V. Murat'ın tahttan indirilmesi, Abdülhamit'in saltanatta olduğu dönemde girilen savaşlar, ayaklanmalar, İttihat ve Terakki'nin çalışmaları vb. olayları yaşaması, gençlik döneminde O'nun kişiliği üzerinde olumsuz etkiler yapmış olmalıdır.

V. Mehmet Reşat'ın saltanatı döneminde sarayın başmabeyncisi olan Lütfi Bey'in anlattıkları, veliahtlık döneminde O'nun içinde bulunduğu ruh haline ışık tutması açısından ilgi çekicidir.

"Vahdettin Efendi'nin paraya karşı olan aşırı sevgisi" başlığını koyduğu bir bölümde Lütfi Bey *"Dolmabahçe Sarayı ile veliaht dairesi arasındaki binada, veliahttan sonra gelen şehzadenin oturması eski bir gelenek olarak sürüp gelmekte idi. Bunun gereği olarak da bu dairede küçük kardeşi Vahdettin'in oturmasını sultan Beşinci Mehmet Han arzu etmişler ve orayı özel olarak onartıp döşemişlerdi. Şehzade Vahdettin Efendi'nin Çengelköy'de bahçe içinde güzel bir köşkü vardı.*

Ama burada, gözönünde ve daha tantanalı bir şekilde yaşamayı

özellikle cana minnet bildi. Bununla birlikte, bu arada yeni bir fırsattan yararlanmayı da ihmal etmedi. Hükümdarla zengin veliaht arasında oturabilmek için borcuna ayırdığı iki yüz altının her ay padişah tarafından kendisine ihsan buyurulmasını Sultan Reşat'tan benim aracılığımla istirham etti. Sultan Reşat'ın 1910 tarihinden başlayarak ölümüne kadar -daha sonraları veliahtlığa da yükselen-fakat hiçbir zaman kendi için dayatılıp döşetlen o daireye taşınmayan Vahdettin Efendi'ye her ay iki yüz altın yerine üç yüz altın verdiğini son derece sağlam ve güvenilir bir kaynaktan öğrendim" demektedir.²³²

"Vahdettin Efendi ikinci veliahtlık peşinde" başlığını taşıyan bölümde ise Lütfi Bey, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin teşrifatçısı Nesip Bey kanalıyla Vahdettin Efendi'nin, ikinci veliahtlık şeklinde bir unvanı almaya çalıştığını kendisine ilettiğini belirtmektedir. Konuyu V. Mehmet Reşat'a açtığında Sultan, böyle bir niyeti bulunmadığını söylemiş ve veliaht Yusuf İzzettin Efendi'ye gerekli her türlü güvenceyi vermesini kendisinden istemişti. Sultan'ın bu mesajı Yusuf İzzettin Efendi'ye iletildiği halde konu kapanmamış, veliahtın başvuruları karşısında sultan güvence vermeye devam etmişti. V. Mehmet Reşat, Vahdettin Efendi'nin de huzurunda bulunduğu bir gün konuyu açınca Vahdettin'in, ikinci veliahtlığın tarihsel bir gelenek olduğunu, bunun için ayrıca bir maaş ve ödenek istemediğini belirtmesi, Yusuf İzzettin Efendi'nin kuşkularının haklı olduğunu göstermektedir. Orada hazır bulunan Lütfi Bey söz alarak, Osmanlı Tarihinde ikinci veliahtlık gibi bir geleneğin bulunmadığını belirterek odasına çekilmesinden sonra gelişen olayları "Saray Entrikaları" başlığı altında şöyle anlatmaktadır:

"Aradan bir saat kadar geçmişti. Vahdettin Efendi beni çağırttı. Yanına gidiyordum ki, merdivenin aşağısında beni karşıladı. Sabırsızlığından dolayı daha fazla bekleyemediği anlaşılıyordu. Dudaklarında acı ve alaycı bir tebessümle, son defa olarak bana veliahtın [Yusuf İzzettin Efendi] ne zaman haber yollamış olduğunu sordu. Şöyle cevap verdim:

- Yusuf İzzettin Efendi en son yine dün haber yolladı. Şimdiye kadar belki yirmi defa bu mesele ile meşgul oldum. Ben saray adamı değilim, görev icabı buraya geldiğimden beri hanedan üyeleri arasında geçtiğini duyduğum ve bir kısmını da kendimin gördüğüm çekişmeleri, haddim olmayarak gidermeğe çalıştım.

Yüksek müsaadelerinize sığınarak bir şey arzedeceğim: Niçin ikinci veliahtlık unvanını bu kadar ısrarla arzu ediyorsunuz? Allah Padişah hazretlerinin ömürlerini uzun etsin, fakat bu şevket-meab efendimize bir tanrı emri vuku bulursa [ölüm] tabiatıyla Yusuf İzzettin Efendi o yüksek makama geçeceği gibi siz de kendiliğinden veliaht olacaksınız. Memleketimizde taht veraseti usulünü değiştirebilecek hiçbir kuvvetin olabileceğini düşünemiyorum dedim. Bu konuşma üzerine Vahdettin Efendi: Evet gerçekten siz saray adamı değilsiniz. Saray adamı olmadığınız için de saray entrikalarının neler olduğunu bilmezsiniz. Bundan dolayı tebrike layıksınız. Ben sarayda doğup, sarayda büyüdüğüm için bu çevrelerin her türlü hallerini yakından bilirim cevabını verdi... ²³³

Başkâtip Ali Fuat Bey'in verdiği bilgilerden O'nun, V. Mehmet Reşat kadar Arapça ve Farsça bilmemekle beraber okuduğunu anlayabildiğini, kitabet ve imlasının düzgün olduğu ve düşüncelerini kağıt üzerine dökmeyi rahatlıkla becerebildiği anlaşılmaktadır.²³⁴ Ancak bu durum, O'nun aldığı eğitimin eksik olduğu gerçeğini örtmeyeceği gibi²³⁵ eğitimindeki bu yetersizliğin yaşadığı ortamın O'nda doğurduğu korku, kuşku ve güvensizlik gibi duyguları olumsuz yönde körüklediği de tartışılmaz bir gerçektir. Nitekim kendisini tahta çıkışından ötürü kutlamaya gelen Şeyh-ül islam Musa Kazım Efendi'ye "Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücutça rahatsız olduğumdan layıkıyla tahsil edemedim. Sinnim kemale erdi. Dünyada bir emelim kalmadı. Biraderle [veliaht Yusuf İzzettin] hangimizin evvel gideceğimiz malum olmadığından bu makama intizar da değilim. Fakat takdir-i ilahi ile teveccüh etti, bu ağır vazifeyi deruhte ettim. Şaşırmış bir haldeyim. Bana dua ediniz"²³⁶ ve eski Adliye Nazırı İbrahim Bey'e "Aczim var korkuyorum. Maddeten hiçbir şeyden korkmam. Fakat pek ağır bir vazife deruhte ettim. Allahtan korkarım. Bu saray bizim peder ocağıdır. Siz böyle şeyleri anlarsınız. Odaların birinde doğmuşum, birinde büyümüş'üm, birinde pederim vefat etmiş, birinde amcam yahut birader birşey olmuş. Elhasıl biri feci biri ruhperver. Bunları gördükçe müteheyyic oluyorum"²³¹ demesi düşüncemizi doğrulamaktadır.

Yetersizliğinin ve şaşkınlığının farkında olduğunu yukarıdaki sözlerinden anladığımız Vahdettin'in, gerçekte kurnaz ve akıllı bir insan olduğu anlaşılmaktadır. V. Mehmet Reşat'ın 1911 Mayıs'ında

çıkıldığı Rumeli gezisi sırasında Vahdettin'in Padişah'a içinde çok yumuşak ve gönül okşayıcı ifadelerin yer aldığı telgraflar²³⁸ göndermesi, kurnazlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Padişah'ın çok hoşuna gittiği şüphe götürmez olan bu telgraflardan birini aynen veriyoruz.

"Üsküp'te padişah hazretlerinin ikamet ettiği yerde, başmabeynci Lütü Simavi Beyefendiye,

*Bu defa Selanik'ten Üsküp'e doğru yapılan karayolu seyahati arasında, yol zahmetlerinden dolayı. Padişahımızın inşallah sıhhat bakımından bir rahatsızlığı olmamıştır. Aciz bendeleri tarafından sonsuz hasretlerimi ve bağlılık duygularımı hünkarıma iletmenizi ve kendilerinin sıhhatlerinin yolunda olduğuna dair bana müjdeli haberler gönderilmesine himmet buyurulmasını rica ederim, ikinci telgrafımda Padişah hazretlerini Çanakkale'den karşılamamız için müsaadelerini istirham etmişim. Bu hususta ne emir buyurdular. Acele bildirmenizi temenni ve rica ederim"*²³⁹

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. 1918 Eylülünde Vefa semtinde çıkan büyük bir yangına Vahdettin'in gitmek istemesi üzerine, Lütü Bey yangının söndürülmek üzere olduğunu söyleyince Vahdettin *"daha iyi ya tam vaktinde gideceğiz"* yanıtını vermişti. Lütü Bey devamla *"Bunun sebebini biraz düşününce anladım: Halk arasında eski bir inanç ve gelenek vardı. Bir yerdeki yangına Padişah giderse yangının kısa zamanda söneceği sanılırdı. Aslında bu geleneğin bir dayanağı yok değildir: Padişah 'ın orada bulunduğunu gören kimseler, yangını söndürme görevlileri daha canla başla çalışmakta, bütün güçlerini ortaya koymakta, bunun sonucu da oldukça verimli olmaktadır. Ne var ki bu, Padişah'ın manevi gücüne bir işaret olarak yorumlanmaktadır"* demektedir.²³⁸ Ertesi gün çıkan gazetelerde, Padişah'ın bu hareketini öven yazıların yayımlanması, Vahdettin'in *"...cin fikirli ve seri'ul-intikal"* olduğunu söyledikten sonra *"Fakat ifrat derecedeki tevehhüm ve tereddüdü bu meziyetlerini setr ederdi"* demektedir.²⁴¹ Sözü edilen *"tevehhüm"* duygusunun Onda insanlara karşı güvensizlik yarattığı,²⁴² bu yüzden isabetli kararlar veremediği düşüncesindeyiz. Vahdettin'in tahta çıktığı kritik dönemde, iyi bir kadro ile çalışması gerekirken, sadrazamlık gibi ağır sorumluluk gerektiren bir makama, eksik olan devlet görevi deneyiminden ötürü, görevini hakkıyla yapamayacağı ortada olan Damat Ferit

Paşa'yı getirmesi doğru değildi. Nitekim Vahdettin'in de bu gerçeğin farkında olduğu anlaşılmaktadır. Ali Fuat Bey'in Refik Beyden işittiğine göre *"Vahiduddin şehzadelğinde, Dünya'da üç mel'un vardır: bunlar bir saç ayağıdır: biri bizim hemşire, biri zevci olan Ferit Paşa, biri de oğlu Sami dermiş, halbuki cülusundan sonra hemşiresi hakkında hürmet ve Ferit Paşa'ya karşı da kendi taht-ı tacını feda edecek derecede meftuniyet gösterdi. Sami hakkında dahi muhabbet ve iltifat göstermekte idi. Ferit Paşa hakkında bu derece meftuniyetinin esbabını anlayamamışumdur*²⁴³ diyerek şaşkınlığını dile getirmektedir. Vahdettin, Mondros Ateskesi'nin imzalanışından sonra Rauf Bey'le yaptığı bir görüşmede, Damat Ferit'in fikirlerine taraftar olmadığını, özellikle siyasi düşüncelerinin aleyhinde olduğunu söylemişti.²⁴⁴ Ferit Paşa'yı sadarete getirmemesi için kendisini uyarılara *"ben deli miyim, O'nu getirir miyim"*²⁴⁵ dediği halde O'nu peşpeşe sadarete getirmesi, Ferit Paşa'ya güvendiğini göstermektedir. Vahdettin'in bu güveni, Damat Ferit Paşa'nın Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurucularından olması²⁴⁴ ve ablasının kocası oluşundan ötürü kendisine sadık olacağını düşünmesinden kaynaklanmaktaydı.

Psikoloji Bilimi bireyde iç çatışmaların, bilinçaltı ve bilinçli kaygı ve korkuların olmamasını ruh sağlığının temel koşullarından biri olarak görmektedir.²⁴⁷ Yukarıda, anlatılanlar ışığında, Sultan Vahdettin'in bu koşula ne derece uyduğunu, okuyucunun sağduyusuna bırakarak, başka bir iddiayı yanıtlamak istiyoruz.

İddia 6. Yapılan hataların sorumlusunun Vahdettin değil, çevresi ve özellikle Damat Ferit Paşa olduğu²⁴⁸

Vahdettin'in 21 Aralık 1918'de İttihatçı topluluğu olarak gördüğü meclisi feshetmesi, meclisin hükümet icraatı üzerindeki denetimine son verdiği gibi, yeni kurulacak hükümetlerin meclisten güvenoyu alması zorunluluğunu da ortadan kaldırmıştı. Kurulacak hükümetler artık sadece Vahdettin'e karşı sorumlu olacaklardı. Vahdettin'in seçimi, yukarıda sözünü ettiğimiz nedenlerden ötürü

Damat Ferit Paşa olmuştur. Yurttan kaçışından sonra Avrupa'da kendisiyle görüşen 150'liklerden Refi'i Cevat'a Vahdettin'in *"vaziyetin ehemmiyeti ile boy ölçüşecek bir devlet adamı"* yoktu demesi, Refi'i Cevat'ın Ferit Paşa'yı anımsatması üzerine *"O mu, O yalancı idi"* yanıtını vermesinden temize çıkmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.²⁴⁹ Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kurulmasından sonra, 10 Mart'ta yapılan geniş çaplı tutuklamalar için, 12 Mart 1919 tarihli Alemdar'da *"...sehpalar bu adamlara layık değildir. Koparılması lazım gelen bu kafalar, kütlükler üzerinde kesilip günlerce seng-i ibrette kalmalı"* ²⁵⁰ diyecek kadar İttihatçılara muhalif olan Refi'i Cevat'ın Vahdettin'in bu sözlerini *"muvaffak olmayan hükümdarlarda adet budur, bütün idaresizliklerin mes'uliyetini başkalarına yüklerler..."* ²⁵¹ şeklinde değerlendirmesi son derece anlamlı ve mantıklıdır.

Refi'i Cevat'la yaptığı konuşmada günah çıkarttığı anlaşılan Vahdettin'in savunmasını gerçekdışı buluyoruz. Damat Ferit Paşa'nın Vahdettin'in yanlışlıkla verdiği kararlar sonucu sadrazam olmadığı, yukarıda sözünü ettiğimiz nedenlerden ötürü bu makama Vahdettin tarafından özellikle getirildiği bir gerçektir. Sadareti vermeme özgürlüğüne sahip olduğu halde, O'nu beş kez sadarete getirişinin sorumlusu Vahdettin'den başkası değildir. Nitekim bu gerçeğin farkında olan Mısıroğlu, *"Sultan Vahidettin'in O'nu birkaç kere arka arkaya sadrazamlığa getirmiş olmasını uluorta tenkid edenler, İstanbul'da herşeye hakim olan işgal kuvvetlerinin baskısını unutmakta veya bilmezlikten gelmektedirler..."* *Sultan Vahidettin damat Ferit'i bilhassa İngilizlerin zoruyla işbaşında tutmuştur"*²⁵ diyerek sorumluluğu İngilizlere atmaktadır. Mısıroğlu'nun da farkında olduğunu iyi bildiğimiz, İngilizlerin asıl kuklasının Vahdettin olduğu²⁵³ gerçeğini bir kez daha vurguladıktan sonra, meclisin feshinden ötürü hem yasama hem de yürütme gücünü elinde tutan hükümetin İngilizlerin güdümünde olduğu ve Vahdettin'in bu durumu değiştiremediği bir sırada, İstanbul'da ne yaptığı sorusu ister istemez aklımıza gelmektedir. *"Vahiduddin İstanbul'da kalmakla... partiyi daha başlangıçta kaybetmiştir. Halbuki İstanbul'un işgaline (16Mart 1920) ve hatta bir süre sonraya kadar, Vahdettin'in elinde tahtını kurtaracak büyük bir fırsat vardı: Anadolu'ya geçmek. Eğer bunu yapabilseydi, Mustafa Kemal Paşa zat-ı şahanenin nihayet bir*

sadrızamı olurdu. Bütün memleket bir ölüm kalım mücadelesi içinde yaşarken, Padişah'ın Yıldız Sarayı'nda oturması, payitaht halkının acılarının azalmasına bile yaramamıştır²⁵⁴ şeklindeki anlatım bu soruyu ilk soranın biz olmadığımızı göstermektedir. Kısakürek yukarıdaki alıntının yazarını "Padişah bizzat Anadolu'ya geçemezdi. Geçmiş olsaydı Milli Şahlanış Hareketi daha "başındayken boğulurdu"²⁵⁵ şeklindeki ifade ettiği gerçeği (!) düşünememiş olmakla suçlayarak daha önce sözünü ettiğimiz Vahdettin ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan son görüşme için yazdığı senaryoda, Vahdettin'in niye Anadolu'ya geçmediğini açıklamaya çabalamaktadır.

Vahdettin Mustafa Kemal Paşa'ya diyor ki:

"-Hatıra şöyle bir sual gelebilir: Ya siz, Padişah ve Halife olarak niçin bizzat Anadolu'ya geçip milli şahlanışı en yüksek merkezine kavuşturmayı düşünmüyorsunuz? Niçin bizzat Anadolu kıyamının başına geçmiyorsunuz? Çünkü böyle bir teşebbüs, hareketi başlamadan boğmak, boğulmasına sebep olmak neticesini doğurur. Eğer ben gizlice hazırlanıp Anadolu'ya ve Milli Mukavemetin başına geçecek olursam, bu teşebbüs milli kıyama en üst derecesine çıkarır amma, milletimiz için bir felaket, intihar gibi birşey olur. O zaman İtilaf kuvvetleri şu andaki tereddütlü vaziyetlerini bir anda değiştirirler, toparlanırlar, işin aldığı ehemmiyet karşısında topyekün üzerimize saldırırlar ve topyekün tasfiyemize giderler. Hareketi de artık ikinci bir davranışa imkan bırakmamacasına bastırırlar. Bu da artık sulha ve yeniden şart koşma imkanına kökünden sed çeker. Sulh Konferansının hazırlanmakta olduğu şu an, devlet merkezinden gelmeyepte, milletten gelen ayarlı bir direnme ise, haklarımızı konferans masasında daha iyi koruyabil-memiz için, ancak göz korkutma planında, o plan tartışılmadıkça destek teşkil edebilir. Böylece Avrupa uyumayan, gerekirse istiklali için canını fedaya amade bir millet karşısında olduğunu anlar ve şartlarını hafif tutabilir. Yani milli şahlanışın muvaffak olabilmesi için mutlaka İstanbul, devlet ve Padişah dışında vücut bulması ve düşmanlarımızı azami telaş ve dehşet hissini vermeyecek çapı muhafaza etmesi lazımdır. Hatta bu hareket bana ve hükümete aykırı diye de gösterilebilir. Evet Paşa! Anadolu'ya en ince bir sanat, askeri ve mülki idare dehasıyla, işte bu gayeyi gerçekleştirmek üzere geçecek ve Allahın

inayetiyle muvvafak olacaksınız!" ²⁵⁶

Bu görüşme sırasında İzmir'in Yunan Ordusu'nca işgal edildiğinden haberi olan²⁵⁷ Vahdettin, acaba İtilaf Devletleri'nden İzmir'in işgalinden öte nasıl bir topyekün saldırı beklemektedir? İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu işgal edebilmeleri mümkün olsaydı, Yunan Ordusu'nu Anadolu'ya sürmeyecekleri gerçeğini acaba zeki Vahdettin niye görememiştir? İstanbul'da oturan Vahdettin'in şart koşarak Sevr Antlaşması metnine koydurduğu, devleti içinde bulunduğu kötü durumdan kurtaracak maddeler hangileridir acaba?

Buna benzer sorular çoğaltılabilir. Ancak buna gerek görmüyoruz. Çünkü, Mustafa Kemal'in belirttiği üzere, Padişah ve Halife olan Vahdettin'in soysuzlaştığı ve yalnız kendini ve tahtını koruyabilmeyi, amaçlayan alçakça planlar peşinde olduğundan²⁵⁸ İstanbul'da kaldığı düşüncesindeyiz. Zaten, ulusunu koyun sürüsü, kendisini de o sürünün çobanı olarak gören Vahdettin'den Yıldız Sarayı'nın ihtişamından kopup, Anadolu'ya geçerek, koyun sürüsü olarak gördüğü ulusunun içinde özgürlük savaşımı vermesini beklemek fazla iyimserlik olurdu.

SONUÇ

Güvenilir belge ve kaynaklara dayanarak sanki tersini kanıtlamışcasına, Vahdettin'i vatan haini olarak değerlendiren tüm incelemeleri *"gayr-ı ciddi ve gayr-ı ilmi"* olarak değerlendiren Mısıroğlu, ulusal savaşı *"destani şan ve şerefle dolu umumi Türk Tarihi içinde iddia ve ifade edildiği kadar ehemmiyetli bir mevkii haiz değildir. Aşağı yukarı müsavi kuvvetlerle Yunanistan gibi küçük bir devlete karşı gerçekleştirilmiştir. Ancak memleketin harim-i ismetinde cereyan ettiği ve çok büyük bir yıkım ve zaruret devresine rastladığı için manevi değer ve ehemniyeti çok büyüktür"* diyerek küçümsemekte,²⁶⁰ ulusal savaşın gerçekte Yunanistan yanında O'nu her bakımdan destekleyen Batı Emperyalizmine karşı da yapıldığını görmezlikten gelmektedir. Üstelik *"Hakikaten Yunan'a -maazallah- yenilseydik çok ayıp olurdu. Milli gurur ve İzzet-i nefsimiz tamir kabul etmez bir yara alırdı"* diyerek şovence bir tutum takındıktan sonra *"fakat yendiğimiz için fazla öğünmemizi -şahsen- yakışıksız bulmaktayız. Hele bayram üzerine bayram yaparak ve bu hadiseyi mübalağandırarak ulaşılmaz nadir bir zafer gibi göstermek bilmem bizim gibi büyük bir millete ne kadar yakışır!"*²⁶¹ diyerek de Türk Ulusunun ölüm ya da kalımı olacak bir savaşımı başarıyla bitirmesinin haklı ödülü olan kıvancı yersiz bulma basitliğini göstermektedir.

Bizce, Mısıroğlu ve Kısakürek'in bilimsel ölçüler içinde kanıtlamayacakları için uzun uzadıya kalem oynatarak kanıtlamaya çalıştıkları konu tektir: Vahdettin olmasaydı, Türk İstiklal Savaşı olmayacak ve kurtuluş sağlanamayacaktı. Bu görüşün doğru olmadığının, bu çalışma kapsamında verdiğimiz bilgilerden ve iddialara verilen yanıtlardan açıkça anlaşıldığı düşüncesindeyiz.

NOTLAR

"Kadir Mısıroğlu, Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler, İstanbul (1967).

²Necip Fazıl Kısakürek, Vatan Haini Değil, Büyük Vatan Dostu Sultan Vahidüddin, İstanbul (1975), sonraki yıllarda bazı ansiklopedi, dergi ve gazetelerde bu iddiaları destekleyen yazılar yayımlanmışsa da, bunların tümünü almayı gerekli görmedik.

³Salih Özbaran, Tarih Araştırmalarında Yöntem, Ders Teksiri, Bornova (1980 - 81 Kış Yarıyılı), s.29.

⁴Ekrem Akurgal, 'Tarih İlmi ve Atatürk', Belleten, 20/80, (1956), s. 583.

⁵Dipnot 1 ve 2'de belirtilen.

⁶İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Yeni Türk Tarihinde Vesikacılık", Belleten, 2/7-8. (1938), s. 308.

⁷Anı yazılarının bilimsel değerlendirmesi için Bkz. Sina Akşin, 'Türkiye'de Anılar ve Biyografiler", Felsefe Kurumu Seminerleri, Ankara (1977), s. 404-427

⁹Bacque, s. 405.

⁵Jean-Louis-Grammont at Hosseine Mommeri Bocue, "Sur le Pelerinoge et Quelques Proclamations de Mehmed VI en Exil", Turcica, XIV (1982), s. 226'da yazarlar, Kısakürek'in kitabı için; "Taraftar bir eserdir. Kaynaklar ve kronolojiye dikkat edilmemiş, gelişigüzel kullanılmış ve savunulan görüşe ters olan kaynaklar saf dışı bırakılmıştır," demektedirler.

¹⁰Mısıroğlu, Kurtuluş..., s. 25-26.

"Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk ve Tarih", Belleten, 35/140, (1971), s. 538.

¹² Kısakürek, s. 168-169.

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, '1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu İle Padişaha Bir Başvurması', Belleten, 21/84, (1957), s. 561-505, Telgrafın altında Ekim 918 şeklinde ayrıntılı olmayan bir tarih bulunsada, telgraf incelendiğinde, Talat Paşa'nın istifa ettiği ve İzzet Paşa'nın yeni hükümeti kurmaya çalıştığı 8-14 Ekim 1918 tarihleri arasında çekildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Cilt 1, İstanbul (1981), s. 333-334, Erik Jön Zürcher, Milli Mücadele'de İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul (1987), s. 193 ve Mustafa Kemal'in anılarında Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, İstanbul (1955), s. 62-63'te Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafta Harbiye Nazarlığına getirilmesini istediği yazılıyorsa da, metinde böyle açık bir ifade bulunmamaktadır.

¹⁴ Tarık Mümtaz Göztepe, Osmanlıların Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında, İstanbul (1969), s. 34'te, Ahmet İzzet Paşa'nın 19 Ekim 1918'de Fındıklı'daki Mebuslar ve Ayan Meclisinde okunan programının dış siyasetle ilgili bölümünde; 'kabinemiz bütün milletimizin hasretle beklediği sulh ve selameti sağlamak için bütün gayretiyle çalışmaktadır. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson tarafından ilan edilmiş olan hak ve adalet prensiplerine dayanan bir sulhu hulus ve sadakatle kabul edeceğiz' deniliyordu.

¹⁶ Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul (1953), s. 13.

¹⁷ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Mili Mücadele, İstanbul (1976), s. 74.

¹⁸ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, İstanbul (1981), s. 196'da, bu görüşü desteklemektedir.

¹⁹ Aydemir, Cilt 1, s. 234.

²⁰ Bayur, "1918 Bırakışmasından Az...", s. 564

²¹ Selek, s. 77.

²² Selek, s. 198'de, 'Harbin kaybedildiği ve mütareke teşebbüsüne geçildiği bir sırada Suriye Cephesine büyük önem vererek Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'dan uzak tutmanın isabeti ise münakaşa edilecek bir husustur" demektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordu Grubu Komutanı olarak Suriye'de kalmaya zorlanması, bizce İngilizleri rahatsız edebilecek ulusçu politikanın en keskin insanının saf dışı edilmesinden başka bir şey değildi.

²³ İsmet İnönü, Hatıralar, I. Kitap, Yay. Haz: Sabahattin Selek, Ankara (1985), s. 163.

²⁴ H.T.V.D., Sayı 28, Belge 735.

²⁵ Tansel, Cilt 1.s. 46.

²⁶ H.T.V.D., Sayı 29, Belge 743.

²⁷ Akşin, İstanbul..., s.65.

²⁸ İzzet Paşa'yı istifaya götüren gelişmeler ve İzzet Paşa'nın istifa mektubunun doğurduğu durum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Fuat Türkeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara (1984), s.158-163; Başmabeynci Lütfi Bey, Osmanlı Sarayının Son Günleri, İstanbul (Y.t.y), s.433-438; Ahmet Rıza Bey'in Anıları, İstanbul (Temmuz 1988), s.72-74; Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul (Kasım 1986), s.234.

²⁹ Bu ziyaretin tarihini tam olarak belirleyememekle beraber, Tevfik Paşa Hükümeti'nin güvenoyu almaya hazırlandığı bu günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın vakit geçirmeden İzzet Paşa'yı görmeğe gitmiş olacağı düşüncesindeyiz. Görüşme, 13 veya 14 Kasım'da yapılmış olmalıdır.

³⁰ Atı, İkdam, 16 Kasım 1918'de, Padişah selamlık resminde "Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye Reis-i Sunisi Kazım Paşa, İstanbul Muhafızı Ahmet Fevzi Paşa'yı kabul ederek görüşmüştü. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından. Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, Yay.Haz. Cemal Kutay, İstanbul (1980), s.257 ve 269'da, bu görüşmenin 15 Kasım'da yapıldığını yazmaktadır. Öte yandan Tansel, Cilt 1, s.83'te, Mustafa Kemal Paşa'nın Padişahla yaptığı ilk görüşmenin tarihini 22 Kasım olarak, Yusuf Hikmet Bayur, "1918 Bırakışması Sırasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal'in

Demeci", Belleten, 32/128 (1968), s.480'de, 23 Kasım olarak vermektedirler ki, yanlıştır.

³¹Selek, s.199-200, Dipnot32.

³²Türkgeldi, s.166.

³³Bizimle aynı görüşü paylaşan Akşin, İstanbul..., s.87'de "Çünkü İzzet Paşa Kabinesinin işbaşına getirilmesi için, yalnız Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifa ettirilmesi yetmiyordu. Yerine İzzet Paşa'nın sadrazam atanması ve O'nun Mustafa Kemal'in islediği kabineyi kurabilmesi için Padişah'ın işbirliği gerekliydi" diyerek son derece akılcı bir çözümleme yapmaktadır.

³⁴Okyar, s.262'de, bu görüşmenin 11 Kasım 1918 Pazartesi günü yapıldığını söylemekte ise de, bu mümkün değildir. Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım'da İstanbul'a geldiğinden, 11 Kasım'dan önce İsmail Canbolat'ın evinde yapıldığı söylenen toplantıya katılmış olamaz. Fethi Bey'in nazır arkadaşının "Biliyorsunuz yarın Mebusan Meclisi'nde Tevfik Paşa Hükümetine itimat rey'i verilecek" demesi görüşmenin Zürcher, s.195'de belirtildiği üzere, yine bir Pazartesi gününe rastlayan 18 Kasım günü yapıldığını göstermektedir.

³⁵Okyar, s.263.

³⁶Atay, s.86.

³⁷Ati, İkdam, 30 Kasım 1918'de, Padişah'ın Selamlık Resminde "Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa, Mirliya Mustafa Kemal Paşa'yı "kabul ederek görüştüğü yazılıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın sarayı aradığı 22 Kasım, Salı gününe rastlamaktadır. Tansel, Cilt 1, s.83; Zeki Saruhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, 1, Ankara (Temmuz 1986), s.48'de, bu görüşmenin 22 Kasım Cuma günü yapıldığı yazılmakta ise de, bu doğru değildir. Vahdettin'in "önümüzdeki Cuma" sözünün araştırıcıları yanılttığı görülmektedir. Vahdettin'in bu sözden kastı (eğer 22 Kasım'ı kastetmiş olsaydı sadece "Cuma veya "bu Cuma" demesi gerekirdi) 29 Kasım (yani "önümüzdeki Cuma) Cuma günüdür. Akşin, İstanbul..., s.112'de "Atatürk'ün anılarından sözkonusu Cuma'nın 22 Kasım olduğu çıkıyor" diyerek aynı yanılgıya düşüyorsa da, 113'de "...gerçi Atatürk önümüzdeki Cuma'dan söz ediliyorsa da bu nihayet 3-4 gün sonrasıdır ki Kemal'in Cuma'ya çok gün var sözüne uymaz Demek ki Mustafa Kemal'in Mebusan'dan çıkınca istediği randevu üzerine 29 Kasım için gün verilmiştir" diyerek doğruya ulaşıyor. Ati, İkdam, 23 Kasım 1918'de, Vahdettin'in 22 Kasım tarihli selamlık resminde, sadece Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile Mirliya Remzi Paşa'yı huzura kabul ettiği yazılıdır. Burada başka bir sorun daha vardır. Mustafa Kemal anılarında bu görüşmeden bir iki gün sonra meclisin feshedildiğini söylemektedir (Atay, s.88). Meclis 21 Aralık'ta kapatıldığına göre buna imkan yoktur. Mustafa Kemal Paşa Vahdettin'le üçüncü görüşmesini 20 Aralık'ta, yani meclisin feshinden bir gün önce yapmıştı. Görüleceği üzere Atatürk 29 Kasım ve 20 Aralık görüşmelerini tek görüşmemiş gibi anlatmaktadır. Bunun nedenini Akşin, İstanbul..., s. 113, Dipnot 67'de şöyle açıklıyor: "Burada sonradan pek beyhude olduğu ortaya çıkmış olan o zamanki temasları kısaca özetleyip geçmek ihtiyacının bilinçaltı bir etkisi söz konusu olabilir. Atatürk anılarında olumsuz sayılabilecek yönleri dahi öyle açık yüreklilikle anlatmıştır ki, kasdi bir yanıltmaya ihtimal vermek zordur".

³⁹"İma etmiş olması mümkündür" diyoruz. Çünkü, Akşin, İstanbul..., s.115'te belirtildiği üzere, "Mustafa Kemal ilke olarak ulusal temsile karşı çıkacak bir insan olmadığı gibi, üstelik o sıradaki Mebusan da kendisini destekleyecek bir kuruldu ve o iktidara geldiği takdirde bu desteğe muhtaçtı" demektedir. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın, Bayur, "1918 Bırakışması... ",s.491 -492'de, 18 Kasım 1918 günlü Vakit Gazetesine verdiği bir demeçte, gazetecinin bugünkü meclisin ulusu tam anlamıyla temsil etmediği konusunda ortalıkta bir dedikodu bulunduğunu belirttiikten sonra düşüncesini sorduğunda "...Her halde millet ve meclisetimizin pek ziyade muhtaç olduğu sulhu takarrür ettirecek hükümetin hal-i hazırdaki Meclis-i Mebusanımıza istinat etmesi bir zaruret teşkil etmektedir" diyerek meclisin varlığına olan inancını açık olarak ortaya koymaktadır.

⁴⁰"Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra İtilaf Devletleri ateşkes hükümlerini daha rahat çiğnemeye başladılar. 9 Kasım'da İskenderun, 17 Aralık'la Mersin ve Antep, 21 Aralık'ta Adana, 24 Aralık'ta Batum, 27 Aralık'ta ise Pozantı, İtilaf birliklerince işgal edildi.

⁴¹"Bu görüşmenin tarihi konusunda değişik görüşler vardır. Zürcher, s. 196, Dipnot 19'da, Meclis'in feshine değin Mustafa Kemal Paşa ile Vahdettin arasında iki görüşme yapıldığı ve Jaeschke'nin Atay'a dayanarak verdiği 20 Aralık tarihinin muhtemelen yanlış olduğunu ileri sürmekte, "Çünkü Mustafa Kemal'in çağdaşları böyle bir kabul gerçekleşseydi gözden kaçırmazlardı." diyerek yanılmaktadır. Çünkü Atı, İkdam, Zaman, 21 Aralık 1918'de, Padişahın selamık resminde Ali Rıza Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü yazılıdır ve bu bilgi doğru olmalıdır. Öte yandan Mustafa Kemal'in çağdaşları tarihleme konusunda pek sağlam değildir. Örneğin Fethi Okyar yukarıda sözünü ettiğimiz anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın sadece, Vahdettin'le yaptığı 15 Kasım tarihli ilk görüşmeyi doğru tespit edebilmiştir (s. 257 ve 269). Cebesoy, s.36-37'de, 20 Aralık gecesini Mustafa Kemal Paşa'nın evinde geçirdiği halde, Mustafa Kemal Paşa-Vahdettin görüşmesinden söz etmeyişi Ali Fuat Paşa'nın unutkanlığı ile açıklamak gereklidir. Çünkü Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal'in yanına gitmeden evvel, Mehmet Ali Bey ile görüşmüş ve meclis'in 21 Aralık'ta kapatılabileceğini O'ndan öğrenmişti (s.35). Bu nedenle 20 Aralık akşamı Ali Fuat Paşa'nın meclisin kapatılabileceğinden, Mustafa Kemal Paşa'nın da Vahdettin'le yaptığı görüşmeden söz etmemiş oldukları düşünülemez.

⁴² Atay, s.86-87; Kılıç Ali, Atatürk'ün Hususiyetleri, İstanbul (1955), s.48-49. Burada bir anlaşmazlık var. Aydemir, Cilt 1, s.346-347; Zürcher, s.196; Tansel, Cilt 1, s.83'te, bu konuşmanın bir önceki görüşmede geçtiği yazılmaktadır. Mustafa Kemal'in anılarında bir iki gün sonra meclisin feshedildiğinden söz etmesi bu konuşmanın 29 Kasım'da yapıldığı iddiasını çürütmektedir. Akşin'in de, İstanbul..., s.113'te belirttiği üzere, bu fesih yoklaması 20 Aralık'ta yapılmış olmalıdır.

⁴³Akşin, İstanbul..., s.115, Vahdettin de ordunun moral ve fizik durumunun çok kötü olduğunun ve örgütsüzlüğünün farkında idi. Ama bazı kaygıları olduğu içindir ki, ordudaki genç ve dinamik subayların meclisin dağıtılması karşısında

alacağı tavrı en saygın ve en seçkin subayından öğrenmek istemiştir.

⁴⁴ Salahi Ramadan Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1, Ankara (1973), s.43.

⁴⁵ İradenin tam metni için bkz. Türkgeldi, s.169, Başmabeynci Lütfi Bey, s.460.

⁴⁶ Bu koşul kararnameye ulusça bir hava veriyorsa da, karşıtların bu suçlama ile rahatça itham edilebileceği düşünülecek olursa, suistimal edilmeye açık bir anlatımın varlığı anlaşılabacaktır.

⁴⁷ Akşin, İstanbul...,s.145.

⁴⁸ İzmir Yunan Ordusunca işgal edildiğinde İzmir Valisi olan Kambur İzzet Bey.

⁴⁹ Akşin, İstanbul..., s.150. Bu Vahdettin'in İngilizlerden ikinci kez güvence isteyişi idi.

⁵⁰ Akşin, İstanbul..., s.150'de, İngilizler, Vahdettin'e 5 Şubat günü istediği güvenciyi verdiler. Nitekim, Türkgeldi, s.179'da Başkâtip Ali Fuat bey bu tutuklamaların Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğunu bildirip, ülkede ihtilal çıkacağından korktuğunu söyleyince Vahdettin kendisinden son derece emin olarak "korkmayın, çıkmaz" demişti.

⁵¹ Mustafa Kemal 'Fethi Bey ve dört müşterek arkadaşla' şeklindeki anlatımı ile altı kişinin varlığından söz ediyorsa da biz, Mustafa Kemal, Rauf, Fethi, İsmail Canbolat ve Kara Kemal olmak üzere toplam beş kişiyi belirleyebildik. Kara Kemal'in de gruba sonradan katıldığı bilinmektedir.

⁵² Atay, s.94.

⁵³ Ay-Yıldız'ın Mustafa Kemal'in sözünü ettiği ihtilalci komite olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir.

⁵⁴ Akşin, İstanbul..., s. 190-191 ve Mevlanzade Rifat, Türkiye İnkılabının İyüzü, Halep (1929), s.204-205.

⁵⁵ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt 2, İstanbul (Şubat 1986), s.348-349'da, Askeri Nıgehban Cemiyeti'nin 1919 Ocağı'nda Alemdar Gazetesinde yayımlanan, Harbiye Nazırına hitap eden bir yazısında Ay-Yıldız Cemiyeti ile ilgisi olmadığını açıklamasından anlaşıldığına göre Ay-Yıldız Cemiyeti deşifre olmuş bir cemiyetti. Öte yandan Vahdettin'in, kendisini iktidardan düşürmeyi amaçlayan bir cemiyetin çalışmalarından memnun kaldığı iddiası, inandırıcı olmaktan çok uzaktır.

⁵⁶ Akşin, İstanbul..., s.153, Dipnot 11.

⁵⁷ Atay, s. 103'te, Mustafa Kemal o günkü statüsünü şöyle açıklamaktadır: "İstanbul'da hâlâ ordu kumandanı sıfatı ile bulunuyordum. Ne azledilmiş, ne tekaüd olmuş, ne de açığa çıkarılmışım. Resmi bir vaziyette idim".

⁵⁸ Atay, s.93-95'te, Mustafa Kemal, Şişli'de kendi evinde yapmış oldukları bir görüşmeden sonra toplantıya katılanlardan biri -isim vermiyor- yedek güç olarak kalmak isteyerek, komitede çalışmak istemediğini söyleyince Mustafa Kemal Paşa, cemiyeti feshettiklerini, ancak söz konusu kişi gittikten sonra cemiyetin

yeniden kurulduğunu belirtmektedir. Rauf Orbay'ın hatıraları, Yakın Tarihimiz, 2/26, (1962), s.402'de, Rauf Bey bir gün İsmail Canbolat ile Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evine gittiklerinde Paşa'yı, Kara Kemal ile Tevfik Paşa'yı kaçırıp İstanbul'da bir yerde saklamaktan söz ederlerken bulmuşlar, bunun üzerine sinirlenen İsmail Canbolat, "yok birader böyle komitacı işlerine gelemem, böyle şey olmaz, bu benim işim değil" diyerek evden çıkıp gitmiştir. Rauf Bey'in bu görüşmenin nedenini sorması üzerine, sadece Kara Kemal'in ağzını aradığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey, İsmail Canbolat'ın Osmanbey'deki evine giderek Mustafa Kemal Paşa için içinde komitacılık olmadığına dair Canbolat'a güvence vermiş ve girişim bu kadarla kalmıştı. Okyar, s 274- 275'te Mustafa Kemal Paşa Fethi Bey'e Kara Kemal'den bir davet aldığını, tutuklanmış olan İsmail Canbolat'ın evinde toplanacaklarını belirtmiş. Fethi Bey'in de katıldığı bu toplantıda Kara Kemal ve arkadaşları Sadrazam Tevfik Paşa'yı kaçırmayı teklif etmişler, ancak evinin anahtarını aldıktan İsmail Canbolat bu plana karşı çıkmış "olmaz böyle şey" demişti.

⁵⁹ Atay, s.95.

⁶⁰ Vahdettin'in hükümeti değiştirmeyi kararlaştırmış olmasında Velihaht Abdülmecit Efendi'nin de az ya da çok etkisinin olduğu düşünülebilir. Türkgeldi, s.182'de, Abdülmecit Efendi Başkâtip Ali Fuat Bey'le 18 Ocak'ta yaptığı bir görüşmede, Tevfik Paşa ve nazırların yetersizliğinden söz ederek, bu düşüncesini bir kaç kez Vahdettin'e de söylediğini belirttikten sonra, aynı görüşlerini içeren bir layiha'yı da Ali Fuat Bey'e vermiş, O da bunu Padişah'a okumuştur.

⁶¹ Başmabeynci Lütfi Bey, s.470-472'de, muhtemelen Ocak ayının son haftasında Nuri Paşa, ikinci genel başkan Mustafa Sabri Efendi ve genel sekreter Ali Kemal'den oluşan bir Hürriyet ve İtilaf Partisi heyeti, Lütfi Bey'in bu ziyaretin uygun olmayacağı yolundaki tüm uyarılarına rağmen Vahdettin tarafından kabul edilmişti.

⁶² Harbiye Nazırı olan emekli topçu Mirilvası Ferit Paşa, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile işbirliği içinde olan Sulh ve Selamet-i Osmaniye Partisi'nden istifa ederek nazır olmuştu. Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit ile Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı Ethem Bey de. Hürriyet ve İtilaf Partisi'ndendi.

⁶³ Akşin, İstanbul..., s.172'de, Tevfik Paşa'nın kendisi istifa etmeden nazırları istifa ettirerek yeni bir hükümet kurmasının, Vahdettin'in sadareti kendisine vermeyeceği endişesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.

⁶⁴ Türkgeldi, s.185'te, Başkâtip Ali Fuat Bey yeni hükümetin kuruluşundan bir gün sonra Vahdettin'e, yeni nazırları nasıl bulunduğunu sorduğunda "Tevfik Paşa talihsiz adam" demekle yetinmiştir ki, Ali Fuat Bey bundan yeni hükümetin çok devam edemeyeceği sonucunu çıkarmıştır.

⁶⁵ Vahdettin bu konuda samimi değildir. Saltanatı boyunca hem kendisi hem de kurulmasını onayladığı birçok hükümet, defalarca Kanun-ı Esasi'yi çiğnemişlerdir.

⁶⁶ 27 Şubat ve 1 Mart 1919 tarihli sadaret mazbataları ile, 3 Mart 1919 tarihli Vahdettin'den sadarete gönderilen tezkere için bkz. Türkgeldi, s.189-194.

⁶⁷ Başmabeynci Lütfi Bey, s. 481 -482'de, Lütfi Bey Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifasından üç gün önce Başkâtip Ali Fuat Bey'in odasında Sayıştay Başkanı Tevfik Bey'le karşılaştığını, Tevfik Bey'in kendisine Damat Ferit Paşa'nın yeni hükümeti kurmaya memur edildiğini söylediğini ve aralarında geçen konuşmayı

naklettikten sonra "... bu ayrıntıları anlatışının sebebi Tevfik Paşa'nın özellikle istifaya zorlanmış olduğunu Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinin Padişah tarafından çok önceden kararlaştırılmış bulunduğunu anlatmaktır" demektedir. Okyar, s. 227'de, "istifa eden Tevfik Paşa'nın yerine, hemen ertesi gün Damat Ferit Paşa'nın kabineyi kurmakla vazifelendirilmesi sarayın mevzu üzerinde hazırlıklı olduğunu gösteriyordu" demektedir.

⁶⁸ Akşin, İstanbul..., s. 173 ve 177'de, Hariciye Nazırı Yusuf Franko Paşa, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance'nin bacanağı idi. Hükümet kurulduğu sırada İsviçre'de bulunan Dahiliye Nazırı Reşit Bey'in, İsviçre'de Fransız yanlısı tutumları bilinmektedir.

⁶⁹ Okyar, s. 278'de, yeni hükümeti şöyle değerlendirmektedir: "Ferit Paşa Kabinesi kuruluşu bakımından tam bir Hürriyet ve İtilaf Hükümeti idi. Böylelikle 1910'dan beri daima muhalefette kalmış olan, bünye olarak tam bir kargaşalık gösteren fırka vatanın en dertli günlerinde hafızasında kin ve intikamla iktidara geliyordu"; İnönü, 1. Kitap, s. 168'de Damat Ferit Paşa Hükümetini "intikam hükümeti" olarak tanımlamaktadır.

⁷⁰ Celal Bayar, Ben de Yazdım, Cilt 8, İstanbul (1972), s. 25, 51 -53.

⁷¹ Aydemir, Cilt 1, s. 358-359.

⁷² Akşin, İstanbul..., s. 291'de "bu olayın gerçekliği kabul edilirse böyle bir evliliğe hayır demeden hayır diyebilmek için böyle bir şart koştuğu söylenebilir" demektedir. Eğer bu yorum doğru ise, Mustafa Kemal Paşa'nın öneriyi kibarca reddettiği görülmektedir.

⁷³ Kısakürek, s. 168'de, saraydaki bütün kızları görmüş olmalı ki (?) Sabiha Sultan için "saray'ın en güzel kızı" ifadesini kullanmaktadır.

⁷⁴ Cebesoy, s. 37'de, " 1/ Terhisi derhal durdurmak, 2/ Yurdun müdafaasına en lüzumlu silah, cephane ve teçhizatı düşmana vermemek. 3/ Genç ve muktedir kumandanları kıtalar başında bulundurmak, İstanbuldakileri de Anadolu'ya yollamak, 4/ Milli Mukavemete taraftar idare amirlerinin yerlerinde bırakılmasını temin etmek, 5/ Vilayetlerde fırkacılık adı altında yapılan kardeş mücadelesine mani olmak, 6/ Halkın maneviyatını yükseltmek".

⁷⁵ "Yukarıda gördüğümüz" üzere ulusçular önce ikinci şıkla gerçekleştirmeye, daha sonra hükümeti devirmeye çıdışmışlar, ancak sonuç alamayınca Anadolu'ya geçmekten başka yol kalmamıştı.

⁷⁶ Cebesoy, s. 39.

⁷⁷ Atay, s. 95; Cebesoy, s. 39'da, bu toplantıların kolay olmadığını, konuşulanlar arasında sadece "...eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf, Jandarma Umum Kumandanı Miralay Refet Beylerle, bazı fırka kumandanları ve erkan-ı harp reislerinin bilfiil vazife almayı kabul..." ettikleri yazmaktadır.

⁷⁸ Atay, s. 95.

⁷⁹ Atay, s. 96; İnönü, 1. Kitap, s. 174.

⁸⁰ Atay, s. 98.

⁸¹ Orbay, Yakın Tarihimiz, 2/26, s. 401'de, Rauf Bey, bu toplantıda Ali Fuat Paşa'nın, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in kendi ailesi ile kurduğu akrabalık ilişkilerinden yararlanılarak, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da asayişini sağlamak

amacıyla bir göreve tayin ettirmek' düşüncesini ileri sürdüğünü söylemektedir.

⁸²Cebesoy, s. 40.

⁸³Kazım Karabekir, İstiklal Harbinin Esasları, İstanbul (1981), s. 73, Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir'e verdiği bu belirsiz yanıtın nedenini ileride açıklayacağız.

⁸⁴Kısakürek, s. 176.

⁸⁵Mısıroğlu, Kurtuluş..., s.38-39, 42 ve 53-54; Kadir Mısıroğlu, Omanoğularının Dramı, İstanbul (1974), s.76-77; Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul (1964), s.330; Vecihi Enver Yaşarbaş, Türk İnkılap Tarihi, İstanbul (1984), s.113; Tahsin Ünal, 'Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal', Türk Kültürü), (Atatürk Sayısı), 73, (1968), s.20-24; Murat Sertoğlu, 'Gurbette Bir Şehzade', Tercüman, 5 Temmuz 1967; Kısakürek, s.178-179; Mevlanzade Rifat, s.32.

⁸⁶Kısakürek, s.174.

⁸⁷Karabekir, s.66.

⁸⁸Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da 1919-1921, [B.y.y.], (Ekim 1981), s.36'da, kaldı ki Vahdettin Anadolu'da ulusal bir hareket düşünmüş olsa bile Jaeschke'nin belirttiği üzere "düşünmekle yapmak arasında büyük fark" vardır.

⁸⁹Atay, s.98.

⁹⁰Cebesoy, s.40.

⁹¹Orbay, Yakın Tarihimiz, 2/26, s.402.

⁹²Mustafa Kemal kronolojik bir sıra izleyerek Atay'a anlattığı anılarında da, önce ihtilal girişiminden ardından Anadolu'ya geçme kararını verişinden söz etmektedir. Aynı günlerde, Orbay, Yakın Tarihimiz, 2/27, s.16'da da belirtildiği üzere, İstanbul'da bazı gazeteler "İttihatçılar tevkif ediliyor ama Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey Beyoğlu'nda kollarını sallıya sallıya geziyorlar" diye yazmaktaydılar.

⁹³Orbay, Yakın Tarihimiz, 2/26, s.403'te, bu görüşmenin yapıldığı günlerde dahi Mustafa Kemal Paşa'nın kesin kararını vermediğini söylüyorsa da, bu görüşe katılmıyoruz.

⁹⁴İnönü, 1. Kitap, s. 175.

⁹⁵Atay, s.98; İnönü, 1. Kitap, s.174.

⁹⁶H.T.V.D., Sayı 1, Belge 18a.

⁹⁷Orbay, Yakın Tarihimiz, 2/26, s.401; Atay, s.110; Cebesoy, s.61 -62.

⁹⁸Cebesoy, s.34-35 ve 38.

⁹⁹Atay, s. 106.

¹⁰⁰Orbay, Yakın Tarihimiz, 2/26, s.401.

¹⁰¹Cebesoy, s.62, Ali Fuat Paşa Ankara'da bulunduğu sırada yapılan bu görüşmenin ayrıntılarını babasının kendisine yazmış olduğu bir mektuptan öğrenmişti. Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul (1964), s.36-40'la, sofrasında bulunduğu bir gün Atatürk'ün Serikdoryan'daki bu yemekte, sadece Mehmet Ali Bey ile Avni Paşa'nın bulunduğunu söylediğini belirtmektedir. Bizce Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz

Belgeleri, Ankara (1986), s. 108'de de belirtildiği üzere, Damat Ferit'in Mustafa Kemal Paşa'yı görevlendirmeden önce tanımak istemesi son derece mantıklıdır. Ancak Mustafa Kemal'in anılarında bu ilk buluşmadan söz edilmiyor. Aydemir, Cilt 1, s. 400'de, bunun nedenini "sadece bir tanışma vesilesi olduğu için" diye açıklamaktadır.

¹⁰² Bıyıklıoğlu, s.99; Atay, s. 106-107'de, gerçekten Ahmet Rıza Bey'den gelen bir istek üzerine Mustafa Kemal Paşa ile Ahmet Rıza Bey Ayan Dairesinde bir kez görünmüşler, Ahmet Rıza Bey "...gerçi padişah bana henüz hiçbir işaretle bulunmuş değildir. Fakat eğer sadareti teklif edecek olursa, kabul edip etmemekliğim hakkındaki fikriniz nedir?" diye sormuştu. Öte yandan Damat Ferit Paşa'nın, bu görüşmenin yapılışından haberdar oluşu, sürekli olarak Ayan Dairesinde veya Mustafa Kemal Paşa'yı izleyen ajanlarının olduğunu akla getirmektedir.

¹⁰³ Atay, s. 109.

¹⁰⁴ Ryan, The Last of the Dragomans, London (1951), s.131'den naklen Gotthard Jaeschke, "Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler". Belleten, 32/1 28 (1968), s.501 . Öte yandan Jaeschke, Kurtuluş Savaşı..., s.109'da aynı günlerde Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi Paşa da Mustafa Kemal Paşa hakkında İngilizlere güven vermekten geri kalmıyordu. 'İşgal kuvvetlerinin irtibat zabitleri sık sık yanıma gelerek benden Samsun meselesi hakkında tafsilat almak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Almanlara ve Enver Paşa'ya aleyhtar olduğunu söyleyerek yeni vazifesine gidince bütün bunların bertaraf olacağını anlatıyordum. Bu suretle Mustafa Kemal'in bu hareketini tasvip ve tacil ediyorlardı".

¹⁰⁵ Atay, s. 110.

¹⁰⁶ H.T.V.D.,sayı 1,Belge 1.

¹⁰⁷ Atay, s. 111'de Mustafa Kemal Paşa Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye İkinci Başkanı Kazım Paşa'ya "her ne sebep veya maksatla beni İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir vesile aramışlar ve bu memuriyeti bulmuşlar. Hemen kabul ettim. Ben zaten bu veya su surette Anadolu'ya geçmek fırsatı arıyordum. Madem ki onlar teklif ettiler, fırsattan mümkün olduğu kadar istifade etmeliyiz" demiştir.

¹⁰⁸ Akşin, İstanbul..., s.286; Jaeschke, Kurtuluş Savaşı..., s.96; Bıyıklıoğlu, s.99; Tansel, Cilt 1, s.231-232 ve 239.

¹⁰⁹ Türkçe Sözlük, Yay.Haz. Mehmet Ali Ağakay, Ankara (1966), s.617 ve 308.

¹¹⁰ Atay,s.97.

¹¹¹ Faik Reşit Unat, 'Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Odu Kıtaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salahiyetlere Dair Bazı Vesikalar', Tarih Vesikaları, 2/12 (1943), s.404-405.

¹¹² Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Cilt 1, Ankara (1959), s.79.

¹¹³ Bu görüşmenin tarihi konusunda değişik görüşler vardır. Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk, Cilt 1, Ankara (1970), s.303'te, Mustafa Kemal'in Yıldız'a gidiş tarihinin 16 Mayıs olduğunu belirtmektedir. Atay, s.123-124'te, Atatürk Yunan Ordusunun İzmir'e çıktığını henüz öğrenen Bab-ı ali'den saraya gitmek üzere ayrıldığını söylemektedir ki bu, görüşme tarihinin 15 Mayıs olduğunu göstermektedir. Okyar, s.281'de, Bekirağa Bölüğü'nde hapis olan Fethi Bey'i, 14 Mayıs 1919'da ziyaret ettiğinde ona 'zannediyorum yarın, padişah ile son bir görüşme yaparak veda edeceğim' demiştir. Orbay da, Yakın Tarihimiz, 3/27, s.17'de, O'nun saraya 15 Mayıs'ta gittiğini yazmaktadır. Öte yandan İkdam 17 Mayıs 1919'da 'Bahriye Nazırı Avni Paşa, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Cevat Paşa, Dokuzuncu Kolordu Müfettiş-i Umumiliğine tayin buyurulan Mustafa Kemal Paşa mahvel-i hümayunda huzur-u mulukhaneye kabul buyurulmuşlardır' denilmektedir. Görülen odur ki, Mustafa Kemal 15 ve 16 Mayıs'ta olmak üzere iki kez Yıldız'a gitmiştir Mustafa Kemal'in 15 Mayıs'ta Vahdettin'le tek başına görüştüğü, 16 Mayıs'ta ise selamlık resminde hazır bulunduğu en mantıklı çözümlemedir.

¹¹⁴ Atay, s. 124.

¹¹⁵ Atay, s. 125.

¹¹⁶ Kısakürek, s. 176-202.

¹¹⁷ Kısakürek, s. 197'de, "bize denilebilir ki: bu tiyatro konuşmaları gibi hayalden uydurma hissinin veren lafları nereden çıkarıyorsun? İlmi ve tarihi hakikat belirtmeleri için mutlaka vesikaya istinat ettirilmeleri gereken bu diyalogları kimlerin şahadeti ile ispat edebilirsin?" deyişi, yazdıklarının bilimsel olmadığını teslim ettiğini göstermektedir. Ancak sorulmasının gerekli olduğunu kendisinin de kabul ettiği bu sorulara "cevabımız şudur: evvela beni dinleyin; sonra da ispatını isteyin; Ve Vahdettin Mustafa Kemal Paşa tablosunu çizerken peşin hüküm tavırlarından uzak kalın; Ruhunuzu ne o taraftan ne bu taraftan tesir dışı tutun ve neticeye göre hükmedin; Riyaziyede bir kaide vardır: Ya hüküm ve netice başa alınır vs ispat onu takip eder yahut ispat peşin olur ve netice sona gelir. Biz hükmü peşin alarak ispatını ondan sonra vermek metodunu tercih ediyoruz" diye yazmaktadır. Kısakürek'in tarihsel gerçeklere matematik formülleriyle ulaşmak metodunun bize çok anlamsız geldiğini itiraf etmek zorundayız.

¹¹⁸ Kısakürek, s.196-198. Öte yandan burada Kısakürek'in kitabının 251.

sayfasına koyduğu bir tanıklığa değinmeden geçemeyeceğiz. Kısakürek'in "işte vesika" başlığı ile yayımladığı, altında 12 Ağustos 1968 tarihi ve tanığın imzasının bulunduğu metin şöyledir: 'Adım Cemal Granda... İzmir'in Salihli kasabasındayım. 1910 doğumluyum. 1927 ile 1938 arası Atatürk'e sofracılık vazifesini gördüm. Ve en mahrem anılarına şahit oldum. Gazetenizde çıkan Vahidüddin tefrikasını görünce bizzat şahidi olduğum bir hadisenin vesika mahiyetinde size intikalini arzuladım ve Allahın bildiği bir hakikati iddianıza uygun olarak belirtmekten kendimi alamadım: 1928-29 senelerinde "idi. Kazım Karabekir Paşa bazı neşriyat yapıyor ve bunlarda istiklal mücadelesinin sadece kendisi ve Mustafa Kemal Paşa tarafından kazanılmış olduğunu iddia ederek, başka hiç kimseye hisse vermiyordu. Atatürk bu iddialara fevkalade öfkeleniyordu. Bir gün huzurunda Umumi Katip Tevfik Bey bulunurken kahve götürmek vesilesiyle oturdukları salona girdiğim zaman şu sahneye şahit oldum.

Atatürk Tevfik Bey'e diyordu ki:

- Bunlar ne gülünç iddialardır! Vatani Kazım Karabekir Paşa ile ben kurtarmışım!.. Hiç böyle şey olur mu?.. Böyle iddia sahiplerini akıl doktorlarına muayene ettirmek lazım... Koca bir vatan nasıl olur da sadece iki kişi tarafından kurtarılabilir? İşin hakikatini isterseniz beni bu işe memur ederek Anadolu'ya Vahidüddin gönderdi. Beni bulup gönderdiğine göre asıl kurtarıcının Vahidüddin olması gerekir.

Allahın bildiği bu hakikati tarihe ve Türk milli vicdanına arz etmeği mukaddes bir vazife bilirim: bu mevzudaki bütün iddialarınız aynen doğrudur". Metnin doğru olup olmadığı bir yana, bu bilgiyi Kısakürek'e gerçekten vermiş ise, o sırada 65 yaşlarında olduğu Kısakürek'ce de bildirilen [58 yaşındaydı] Cemal Granda'nın 1973 yılında "Atatürk'ün Uşağı İdim" başlığı altında yayımlanan anılarında, yukarıdaki metni destekleyen tek bir satıra rastlanmayışı dikkate değer bir olaydır.

¹¹⁹ Zürcher, s.209.

¹²⁰ Mısıroğlu, Kurtuluş Savaşında..., s.39-45; Kısakürek, s.202-205, 207-211 ve 213.

¹²¹ Atay, s. 111'de, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye İkinci Başkanı Kazım Paşa O'na "sen o taraflara ordu müfettişi unvanıyla gidebilirsin" deyince Mustafa Kemal "unvanın ehemmiyeti yok" yanıtını vermişti.

¹²² Atay, s. 111'de Mustafa Kemal, Fevzi Paşa'nın İstanbul'a gelecek İngiliz Amirali'ni karşılamak için hasta olduğunu ileri sürerek yirmi gündür daireye gelmediğini söyleyerek yanılmaktadır. Çünkü, Akşın, İstanbul..., s.250'de de belirtildiği üzere, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Trakya'ya giden Nasihat Heyetinde bulunduğu için İstanbul'da değildi. Yerine Kazım Paşa vekalet ediyordu.

¹²³ Unat, s.406-408.

¹²⁴ Unat, s. 405.

¹²⁵ Atay, s.112'de Mustafa Kemal Şakir Paşa için ".. rahmetlide vicdani bir seziş olmak lazımdı" demektedir.

¹²⁶ Atay, s.118'de Mustafa Kemal bu yemeğin "Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmazdan biraz önce galiba Mayıs'ın 14. günü" verildiğini söylerken tarih

konusunda tereddütlü olduğu anlaşıyor. Us, s.44-45'te, Mustafa Kemal sonraları Asım Us'un da sofrasında bulunduğu bir gün, bu yemekten söz ederken yine 14 Mayıs tarihini vermiştir. Orbay da, Yakın Tarihimiz, 3/27, s.17'de, yemeğin 14 Mayıs'ta verildiğini söylerken Mustafa Kemal'in bu kez 1932'de Enver Behnan Şapolya'ya, Kemal Atatürk ve Mili Mücadele Tarihi, Ankara (1944), s.213'te, 13 Mayıs tarihini verdiği görülmektedir. Okyar, s.281'den yemeğin 13 Mayıs'ta verildiği sonucu çıkmaktadır. Akşin, İstanbul..., s.282-283, Dipnot 238'de, yemek 14 Mayıs'ta olsa idi, Damat Ferit'in İzmir'in İtilaf Devletlerince işgal edileceğinden haberli olacağı ve bunu yemekte açacağı düşüncesinden hareketle, 13 Mayıs tarihini benimsemektedir. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı..., s.115-116'da, Akşin gibi 13 Mayıs tarihini benimsemektedir. Alay, s.120'de, Damat Ferit'in Mustafa Kemal'e yarin Padişahı ziyaret etmesini söylediği yazılıdır. Mustafa Kemal bu ziyareti söylenen günde yapmış olmalıdır. Son Vahdettin-Mustafa Kemal Paşa görüşmesinin 15 Mayıs'ta yapılmış olduğu gerçeği düşünüldüğünde Akşin ve Jaeschke'nin benimsediği 13 Mayıs tarihini kuşkuyla karşılamak gerekiyor.

¹²² Cebesoy, s.63.

¹²⁸ Unat, s.409.

¹²⁹ Orbay, Yakın Tarihimiz, 3/27, s. 17.

¹²² Cebesoy, s.63.

¹²⁸ Unat, s.409.

¹²⁹ Orbay, Yakın Tarihimiz, 3/27, s. 17.

¹³⁰ Atatürk, Söylev (Nutuk), Cilt 1 , Ankara (1981), s.7.

¹³⁵ Kısakürek, s.208-209.

¹³⁶ Selek, s.210; Akşin, İstanbul..., s.293.

¹³⁷ Kısakürek, s.210.

¹³⁸ Kısakürek, s.211.

¹³⁹ Selek, s.131; Mevlanzade Rifat, s.35'te, devlet veznesinden ve tahsisatı mesture tertibinden olmak üzere Mustafa Kemal'e 100.000 lira verildiği yazılmaktadır.

¹⁴⁰ Kısakürek, s.204, burada özellikle vurgulamak istediğimiz konu Vahdettin'in özel kasasından çıktığı öne sürülen paranın O'nun değil ulusun parası olduğu gerçeğidir.

¹⁴¹ Tercüman, 5 Temmuz 1967.

¹⁴² Fethi Tevetoglu, Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara (1971), s.14.

¹⁴³ Kısakürek, s. 205'te, kaynak belirtmeksizin Mustafa Kemal'e müfettişlik karargahının üç aylık maaş ve masrafları ödendikten sonra ayrıca 25.000 liranın verildiği belirtiliyorsa da, biz bu iddiayı doğrulayacak bilgiye hiçbir kaynaktan rastlayamadık.

¹⁴⁴ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları, [B.y.y.], (1981), s. 156.

¹⁴⁵ Bu gerçek kongre çalışmaları sırasında O'nun yanında bulunanların anılarında açıkça yer aldığı içindir ki, uzun uzadıya örneklemeler yapma yerine bu anılardan birkaçının ismini vermekle yetineceğiz: Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara (1946); Cevdet R. Yularkıran. Reşit Paşa'nın

Hatıraları, İstanbul (1939); Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt 2, Ankara (1. Cilt 1966-2. Cilt 1968).

¹⁴⁶ Kısakürek, s.205.

¹⁴⁷ Akşin, İstanbul...,s. 293-294.

¹⁴⁸ "Bu bölümü kaleme alırken temel amacımız, Vahdettin'in eski Dahiliye Nazırlarından Ahmet Reşit Bey'i kullanarak yaptığı bir girişimi ayrıntıları ile vermek ve bu bölüme başlık yaptığımız döneme ilişkin bazı iddiaları başlıklar altında yanıtlamaktır. Ancak bunu yaparken, gelişen olaylarda kronolojiye bağlı kalarak kısaca vermeyi uygun bulduk.

¹⁴⁹ Atatürk, Cilt 1, s.9-10.

¹⁵⁰ Atatürk, Cilt 1, s.22.

¹⁵¹ "Atay, s.122-123'te, Mustafa Kemal İstanbul'dan ayrılmadan önce, Cevat Paşa'dan özel bir şifre almıştı. Mustafa Kemal şöyle diyor "...aldatıcı vaatlerle Anadolu'dan İstanbul'a çağrıldığım vakit, hakiki sebebi bu şifre ile Cevat Paşa'dan sormuş ve işgal kuvvetleri kumandanlığı tarafından bunda ısrar edilmekte olduğunu öğrenmişim".

¹⁵² "Atatürk, Cilt 1, s.8-9'da, "...ulus ve ordu Padişah ve Halife'nin hayırlığından haberi olmadığı gibi, o katta ve o katta bulunana karşı yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla içten bağlı ve uysal. Ulus ve ordu, kurtuluş yolu düşünürken bu atadan gelen alışkanlık dolayısıyla kendinden önce yüce halifeliliğin ve padişahlığın kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halifesiz ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavrama yeteneğinden yoksun... Bu inançla bağdaşmaz görüş ve düşüncelerini açığa vuracakların vay haline! Hemen dinsiz, vatansız, hayın, istenmez olur" dedikten sonra kurtuluş yolu ararken "Padişah ve Halifeyle canla başla bağlı kalmanın temel koşul" olacağını belirtmektedir.

¹⁵³ Atatürk, Cilt 1, s.26-27; Göztepe, Osmanlılarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke..., s.197'de, bu genelgede "hükümet ne Yunanistan ne de kimse ile bu esnarlarda harbe giremez. Paris'teki konferansa giden murahhaslarımızın ecza-yı asliye-yi vatani kurtaracaklarına dair ümidimiz günden güne artmaktadır. Esbab-ı müdafaa hazırlayanları menediniz, haklarında insafsız davranınız" deniliyordu.

¹⁵⁴ Atatürk, Cilt 1, s.28-31; Yularkıran, s.46.

¹⁵⁵ Atatürk, Cilt 1, s.35.

¹⁵⁶ Karabekir, s.82.

¹⁵⁷ Akşin, İstanbul..., s.467.

¹⁵⁸ H.T.V.D, Sayı 2, Belge 34; Sayı3, Belge 48.

¹⁵⁹ Kansu, Cilt 1, s.101.

¹⁶⁰ Kansu, Cilt 1, s.134-136

¹⁶¹ Karabekir, s.115-116; Orbay, Yakın Tarihimiz, 3/29, s.81-82.

¹⁶² Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara (1970), s.58.

¹⁶³ "Karabekir,s.UO.

¹⁶⁴ Atatürk, Cilt 1, s.60-61.

¹⁶⁵ Sonyel, Cilt 1, s.120.

¹⁶⁶ Atatürk'ün Cilt 1, s.99'da, "Ali Galip'in giriştiği işin Padişah'ın ve Ferit Paşa Hükümeti'nin ve yabancıların ortak bir girişimi olduğunu" düşündüğü Ali Galip olayının ayrıntıları için bkz.Kansu, Cilt 1, s.253-271; Sonyel, Cilt 1, s.119-122; Akşin, İstanbul..., s.534-554; Yunus Nadi, Ali Galip Hadisesi, İstanbul (1955).

¹⁶⁷ Taner Baytok, İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara (1980), s.41; Sonyel, Cilt 1, s.141-142.

¹⁶⁸ Gökbilgin, Cilt 1, s.42-44; Kansu, Cilt 1, s.287-289; Türkgeldi, s.241'de, bu bildirinin yayımlanması fikrinin Damat Ferit'ten çıktığını, ancak Damat Ferit'çe Vahdettin'e onaylatılmıştı.

¹⁶⁹ Kansu, Cilt 1, s. 290-291 sunulan bildiri metni üzerinde Padişahın bazı değişiklikler yaptığı yazılıdır.

¹⁷⁰ Atatürk, Cilt 1, s.126.

¹⁷¹ Atatürk, Cilt 1, s.135-136; Türkgeldi, s.243'te, 29 Eylül 1919'da Vahdettin'le görüşen Dahiliye Nazırı Adil Bey, hükümetin değişmesi gerektiğini ulusal hareketle uzlaşmaktan başka çare olmadığını söylemiş, Padişah "Essulhu seyyidu'l-ahkam"? diyerek bu düşüncüyü kabul etmişti.

¹⁷² Türkgeldi, s.245'te Vahdettin bu hükümet için "bu hüllecî bir kabine olacak! Tevfik Paşa son fişegimizdir. Onu atıye saklamalıyız" diyordu.

¹⁷³ Atatürk, Cilt 1, s. 142; Refik Halid Karay, Minelbab İlelmihrab, İstanbul (1964), s.180'de, oysa aynı günlerde ulusal hareketin dışladığı Posta, Tolgraf ve Telefon Genel Müdürü Refik Halid Bey yeni Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya istifasını sunmaya gittiğinde Paşa sinirlenerek "öyle şey olmaz... istifana sebep yok, biz onların her istediğini yapamayız, eğerkim... yaparsak sonu gelmez, hükümeti ellerine bırakıp çekilmeliyiz!" diyordu.

¹⁷⁴ Atatürk, Cilt 1, s.146.

¹⁷⁵ Atatürk, Cilt 1, s. 149.

¹⁷⁶ Atatürk, Cilt 1, s.158.

¹⁷⁷ Doktora tezimizde kullanmak üzere Genelkurmay Başkanlığı ATAŞE arşivinde rastladığımız Klasör: 404, Dosya: 10, Fihrist: 191, 191/1 ve 192'de kayıtlı olan ve "Tarihe ışık veren hatıralar" başlığını taşıyan bu belgeyi, Genelkurmay Başkanlığının 21 Şubat 1989 tarih ve 3310-12-89/Arş. (6) nolu izniyle yayımlıyoruz. Belgenin bütünlüğünü bozmamak için gerekli açıklamaları dipnotlarda yapmayı uygun bulduk.

¹⁷⁸ Selahattin (Yurdoğlu) 1894 yılında Edirne'de doğdu. Önce Edirne Askeri İdadisini ardından İstanbul'da Harbiyeyi bitirdi. Türk-İtalyan savaşında ve Çanakkale'de görev yaptı. Balkan Savaşlarına katıldı. Birinci Dünya Savaşı içinde İran, Kafkasya ve Irak'taki savaşlarda çarpıştı. 1915'te üsteğmen, 1918'de Yüzbaşı oldu. 1919 Şubatı'nda İstanbul'a döndü. 21 Mayıs'la Bekir Sami Bey ile birlikte Anadolu'ya geçti, İstanbul Hükümeti'nce idama mahkum edildi. Bursa'nın Yunan işgaline düşmesinden sonra Bekir Sami Bey'in atandığı, Antalya ve Muğla Bölge Komutanlığı görevinde O'nunla beraber oldu. 5 ekim 1923'te Harbiye Mektebi İkinci Bölük Komutanlığına tayin edilen Yüzbaşı Selahattin, 11 Nisan 1926'da emekli olarak askerlikten ayrıldı. Bir müddet ziraatla uğraştıktan sonra çeşitli

devlet memuriyetlerinde görev aldı. 10 Mayıs 1956'da hayata gözlerini yuman Selahattin Yurtoğlu, Harp Madalyası, Kılıçlı Beşinci Rütbeden Mecidi ve İkinci Rütbeden Alman Demir Salip Nişanıyla, İstiklal Madalyası sahibiydi. Selahattin Yurtoğlu'nun 1936 yılında yazmaya başlayıp 1940 yılında tamamladığı, 1894-1921 arasındaki yaşamını konu alan ve "Aile Tarihi" başlığını taşıyan anıları, önce Cumhuriyet Gazetesi'nde ardından 1973 yılında, İlhan Selçuk tarafından Yüzbaşı Selahattin'in Romanı adı altında iki cilt olarak yayımlandı. Yüzbaşı Selahattin, Kemal Tahir'in 1968 yılında Yunus Nadi Armağanını kazanan Yorgun Savaşçı romanının da önemli tiplerinden biriydi.

¹⁷⁹Bu görüşmenin hangi tarihte yapıldığına ilişkin elimizde bir bilgi yoktur. Selahattin Yurdoğlu bu tanıklıkta görüşmenin, Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulduktan sonra olduğunu söylerken anılarında "ilginç bir girişim" başlığı altında görüşmenin (cilt 2, s.132-133) son Osmanlı Millet Meclisi hazırlıklarının yapıldığı günlerde olduğundan söz etmektedir. Görünüşte yurtsever Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Anadolu ile görüştüğü ve Mustafa Kemal'in ulusal örgütler ile hükümet arasında anlaşmaya vardığını açıklamasından sonra Vahdettin'in, ulusal hareketin gevşediğini düşünerek, Mustafa Kemal'i yakalatmak amacıyla, Reşit Bey'i Bursa'ya göndermiş olması çok mantıklıdır. Ahmet Reşit [Rey] Bey'in bu makale kapsamında sık sık kullandığımız anılarında. Reşit (Rey), Canlı Tarihler, Gördüklerim Yaptıklarım, 1890-1922, İstanbul (1945)] Bursa'ya yaptığı ziyaretten söz etmediği görülmektedir. Yaklaşık 400 sayfa tutan anılarında, ayrıntı denebilecek birçok bilgiyi anlatan Reşit Bey'in, Padişahça verilmiş böyle önemli bir görevi ve Bursa yolculuğunu unutmuş olması mümkün değildir. Selahattin Yurtoğlu'nun anılarında, bu görüşme sırasında "size kuvvet lazımsa elbette Padişahla Mustafa Kemal'i ölçemezsiniz. Padişahı kazanmak davanız için daha değerli bir iştir" diyen (cilt 2, s.133) Reşit Bey'in, görüşmeden özellikle söz etmediği düşüncesindeyiz. Öte yandan zamanlaması çok iyi düşünülmüş bu girişim, Vahdettin'in Mustafa Kemal'siz bir ulusal hareketin çözüleceğinin bilincinde olduğunu göstermektedir.

¹⁸⁰ Atatürk, Cilt 1,s.193.

¹⁸¹ Atatürk, Cilt 1, s. 204.

¹⁸²Bu konuda Mustafa Kemal ile Cemal Paşa arasında yapılan yazışmalar iç in bkz. Atatürk, Cilt 1, s.219-222.

¹⁸³Türkgeldi,s.252.

¹⁸⁴Türkgeldi, s.255'te "Sadrazam, Cemal Paşa'nın istifanamesini takdim ettiği sırada ben de yanında idim. Hünkar istifanameyi görünce aferin Türk olduğunu ispat etti dedi. Fakat bilahire İngilizler tarafından Malta'ya teb'id olunurken kendisini muhafaza edemedi" demektedir.

¹⁸⁵ Bıyıklıoğlu, s.129'da, İngiliz Komiseri Amiral de Robeck 6 Şubat 1920 tarihli raporunda "...yalnız İstanbul'da ve kıyılarda kuvvetli bulunmalıyız ve iç politikada padişahın, mutedillerin durumunu kuvvetlendirmeliyiz. Bunun için de Türk iç politikasına karışmamak usulünden vazgeçmek zorunda kalacağız. Aşırı milliyetçilere düşman gözüyle bakmağa mecbur olabiliriz" diyordu.

¹⁸⁶ Atatürk, Cilt 1, s.274'te, Ali Rıza Paşa 14 Şubat 1920'de illere ve bağımsız sancaklara "çok ivedi" kaydıyla çektiği bir telgrafta "bu kez millet meclisinde okunup büyük bir çoğunlukla onaylanan ve hükümete güven oyu verilmesine temel olan programın önemli noktalarından birinde belirtildiği üzere: artık millet meclisi toplanarak ulusun her türlü isteklerinin belireceği tek yer niteliğiyle tanrıya şükür çalışmağa başladığına göre meşrutiyet kurallarının bütün engel ve etkilerden uzak olarak eksiksiz işlemesi gereken yurdumuzda millet meclisinden başka yerde ulusal buyrum adına söz söylemeye ve istekler ileri sürmeye yer ve yol yoktur. Böyle davranışların hükümet işlerine karışma sayılıp cezalandırılması gerektiği genelge ile bildirilir" demektedir.

¹⁸⁷ Atatürk, Cilt 1, s.288-289.

¹⁸⁸ Türkgeldi, s.257'de, Salih Paşa, sadarete geçmesini teklif için saraya çağırıldığını öğrendiğinde, ağlayarak kesinlikle kabul edemeyeceğini söylemişse de Ali Fuat Bey kabul etmezse iktidara yeniden gelecek olan Damat Ferit Paşa'nın doğuracağı acı sonuçlardan söz ederek O'nu ikna etmiş ve Vahdettin'in huzuruna sokmuştur.

¹⁸⁹ Atatürk, Cilt 1, s.192; Türkgeldi, s.258'de, "Salih Paşa Kabinesi alelacele teşkil edilmiş ve zat-ı şahane mebuslardan kimsenin alınmasını islemediği ve hariçte bulunan sair zevat da mukerreren tecrübe edilmiş olduğu cihetle yeniden kabine teşkili için adam bulunamıyarak derme çatma bir kabine teşkiline ve ekser nezaretlerin vekalet sureliyle idaresine mecburiyyet görülmüştür. Münasebat-ı hariciyye ve dahiliyyenin gittikçe gerginleşmekte olduğu bir zamanda böyle bir kabinenin devamı kabil olamayacağı Salih Paşa'ca da malumdu. Nitekim öyle oldu" denmektedir.

¹⁹⁰ Sonyel, Cilt 1, s.206 ve 207'de, İstanbul'un işgali kendisine bildirildiğinde Vahdettin, itilaf temsilcileriyle her zaman işbirliği yapmayı dilediğini, işgalden üzüntü duymakla birlikte İstanbul'daki ulusçu önderlerin tutuklanmasının kendisini rahatlatıldığını, İtilaf Devletleri böyle bir karar almasalardı bu kararı bizzat kendisinin almak zorunda kalacağını söylemişti. (FO/5166/ E 3253, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, 25.3.1920'den naklen).

¹⁹¹ Sonyel, Cilt 1, s.209-210.

¹⁹² Türkgeldi, s.260-261; Kısakürek, s.233'te, Padişah'ın hiç kimseye sadareti kabul ettiremediği için (!) Ferit Paşa'yı iktidara getirmek zorunda kaldığı yazılmaktadır ki, bu iddia Vahdettin'in yukarıdaki sözleriyle taban tabana zıttır.

¹⁹³ Sonyel, Cilt 1, s.210-211.

¹⁹⁴ Bu fetva için bkz. Takvim-i Vakayi, 11 Nisan 1336 (1920).

¹⁹⁵ Anadolu fetvası için bkz. Sele, s.80-81.

¹⁹⁶ Ahmet Reşit Rey, s.284; Bıyıklıoğlu, s.130'da, fetvanın çıkarılmasında İngilizlerin etkisinin, şüphe götürmez bir gerçek olduğu yazılmakta iken; Jaeschke, Kurtuluş Savaşı..., s.153'te, Foreign Office dosyalarında Damat Ferit'i destekleyebilecek hiçbir şeyin olmadığını yazarak, Ahmet Reşit Bey'in yorumuna katılmaktadır.

¹⁹⁷ Mısıroğlu, Kurtuluş..., s.66-67 ve 221 -223.

¹⁹⁸ Kısakürek, s.234.

¹⁹⁹ Ancak burada Kansu, Cilt 2, s.539-540'ta yazılı, son Osmanlı Millet Meclisi'nin açıldığı günlerde İstanbul'da Mazhar Müfit ile Vahdettin arasında yapılan bir görüşmeden söz etmeden geçemeyeceğiz. Bu görüşme sırasında Vahdettin Mazhar Müfit'e "beyefendi, düşmandan memleketimizi kurtarmak için ne gibi çare düşünüyorsunuz?" diye sorunca, Mazhar Müfit "Efendimizin Anadolu'ya ve hatta Bursa'ya kadar teşrifleri ile mesele halolunur" deyince Padişah 'ne suretle?' karşılığını vermiş, Mazhar Müfit 'çünkü halk Padişahlarını başlarında görürse bir kıyam-ı umumi olur ki, düşman buna mukavemet edemez' demişti. Mazhar Müfit devamla şöyle demektedir: 'fakat bu sözüm Vahdettin'in hiddetini mucip oldu, sert bir tavırla ayağa kalktı: beyefendi ecdad-ı ızamının payitahtından bana firar mı teklif ediyorsunuz? demesi üzerine hayır, milletin ve vatanın bu sıkışık ve zor zamanında ecdad-ı ızamınız gibi milletin başına geçmenizi teklif ediyorum dedim'

²⁰⁰ Türkgeldi, s.261-262.

²⁰¹ Türkgeldi, s.263'te, Ali Rıza ve Salih Paşa Hükümetleri zamanında cinayetleri hergün gazetelerde okunan Anzavur çetesinin başkanı Ahmet Anzavur'a paşalık verildiği ve Balıkesir Valiliğine atandığı yazılmaktadır.

²⁰² Bıyıklıoğlu, s. 132, dipnot 88'de, "Kuva-yı İnzibatiye birliklerinin silahlandırılması için, bizzat Damat Ferit, İstanbul'da İngiliz kontrolündeki Maçka silahhanesinden alınmak üzere 600 tüfek. -30.000 piyade fişegi -ve 600 bin makineli tüfek cephanesi verilmesi için İngiliz Başkumandanlığından bir vesika almıştır. Bundan başka Kuva-yı İnzibatiye, Sapanca istikametinde 14 Haziran 1920 günü taarruza hazırlanırken ve bozulup geri atılınca İzmit bölgesindeki 242'inci İngiliz tugayının tel örgüler ve siperler ile tahkim edilmiş mevziinden faydalanmıştır" demektedir.

²⁰³ Bu kararnamenin tam metni için bkz. Göztepe, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin'in-Mütareke..., s.283

²⁰⁴ Kanunun metni için bkz. Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, Ankara (1975), s.47-48.

²⁰⁵ Divan-ı harbin verdiği mahkumiyet kararının tam metni için bkz. Kansu, Cilt 2, s.583-586.

²⁰⁶ Joeschke, Kurtuluş Savaşı..., s.154 ve Bıyıklıoğlu, s. 133 'te. Vahdettin aynı günlerde Düzce, Bolu, Gerede ayaklanmalarında ulusal kuvvetlere karşı savaşıyor ve ayaklanmalara yardım edenlerden on altı kişiye, Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı vermekten çekinmiyordu.

²⁰⁷ Mısıroğlu, Kurtuluş..., s.222.

²⁰⁸ Damat Ferit'in Versay'a giderken hükümetteki nazırlardan biri yerine Sadrazam Vekilliliğine, Şeyh-ül İslam Dürrizade Abdullah'ı bırakması dikkat çekicidir.

²⁰⁹ Yusuf Hikmet Bayur, "Atatürk'ün Geleceği Seziş; Gücüne ve İnsandan Anlayışına Üç Örnek", Belleten, 32/128, (1968), s.439.

²¹⁰ Mısıroğlu, Osmanoğullarının Dramı, İstanbul (194), s.100.

²¹¹ Sonyel, Cilt 2, s.82.

²¹² Sonyel, Cilt 2, s.100.

²¹³ Aybars, s.84.

²¹⁴ İlhami Soysal, 150'likler, İstanbul (1985), s.64.

²¹⁵ Atatürk, Cilt 2, s.502-503.

²¹⁶ Jean-Louis Bacque, s.228-229'da, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pelle, Ekim ayı ortalarında Vahdettin'le yaptığı bir görüşmenin içeriğini 25 Ekim 1922'de Paris'e teliyordu: "Ankara'daki gençlerin [bu ifade Vahdettin'e aittir] iddiaları kabul edilemez. Bunların nutuklarında ve temsilcilerinde Bolşevik etkisini bulmak kolaydır. Onların ulusal egemenlik kavramı Türk halkının ne sosyal durumuna ne de geleneklerine uygun düşmemektedir. Üstelik şeriata da aykırıdır. Sultan, ben hocaların elbiselerini taşıyorum dedi. Papa olmak için tahtımdan feragat etmeyeceğim... " Vahdettin'in ulusal savaş boyunca iktidarda kalma yolunda İngilizler katındaki girişimleri için bkz. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı..., s.241-252; Tarık Mümtaz Göztepe, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde, İstanbul (1968), s.14'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilcisi Refet Paşa, saltanatın kaldırılmasından sonra Yıldız Sarayı'nda Vahdettin'i ziyareti sırasında O'na 'halife hazretleri' diye hitap edince Vahdettin" saltanatsız bir hilafeti, hanedanımızın en aciz ferdinin bile kabul etmeyeceğine emin olabilirsiniz Paşa!" diyerek konuşmaya son vermişti.

²¹⁷ Selek, s.48

²¹⁸ Kısakürek,s.241-242.

²¹⁹ Mısıroğlu, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Gurbet..., s 74-77.

²²⁰ Tercüman, 11 Kasım 1969'da, 150'liklerden Refi'i Cevat bile "Sultan Vahidüddin ecdadından hiçbirinin yapmağa tenezzül etmediği ar-ı firan irtikab ederek" İstanbul'dan ayrıldı demektedir.

²²¹ Şefik Okday, Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, İstanbul (1986), s.67-68.

²²² Atatürk, Cilt 2, s.507-508.

²²³ Mısıroğlu, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet..., s.73.

²²⁴ Kısakürek, s.243.

²²⁵ Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul (1985), s.35-39.

²²⁶ Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul (1986), s.289-290; Vasfi Şensözen, Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki, Ankara (1982), s.22-23.

²²⁷ İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4, İstanbul (1961), s.443'te, Vahdettin'in kızı Sabiha Sultan'ın tanıklığına dayanılarak verilen bu miktarı şüphe ile karşılamak gerekmektedir. Tercüman, 18 Kasım 1969'da, ülkeden kaçarken yanında 20.000 altın olduğu belirtilmektedir.

²²⁸ Kısakürek, s.243.

²²⁹ Kısakürek, s.243.

²³⁰ Şensözen, s.96.

²³¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İstanbul (1965), s.2095'te. Padişah çocuğu olsa bile yetim büyümenin "asab ve ahlak üzerinde bir tesiri olduğunu" söylemektedir.

²³² Başmabeynci Lütfi Bey, s. 172-173.

²³³ Başmabeynci Lütfi Bey, s.270-274, öte yandan s.274, Dipnot 1'de Lütfi

Bey "Yusuf İzzettin Bey padişah olursa oğlu Nizamettin Efendi'yi veliaht yapacağına dair bir söylenti vardı. Vahdettin Efendi'nin (saray entrikaları) dediği çok kuvvetli bir ihtimalle bu söylenti olmalıdır" demektedir.

²³⁴ Türk geldi, s.275.

²³⁵ İnal, s.2095'te, şehzadeler için "...halleri acımağa layık olan bu zavallılar, şayet birşeyler öğrenebilmişler ise o da sırf kendi heves ve gayretleridir ki Vahidüddin de o cümledendir" demektedir.

²³⁶ İnal, s.2095-2096.

²³⁷ İnal, s.2096.

²³⁸ Başmabeynci Lütfi Bey, s.212-214.

²³⁹ Başmabeynci Lütfi Bey, s.217-218.

²⁴⁰ Başmabeynci Lütfi Bey, s.397.

²⁴¹ Türk geldi, s.274. Rey, s.255-256'da, "Tab'an oldukça zeki, fakat fazla müteenni ve müteredditti: diye bilirim ki zihni idrak ve intikalde eser-i karar ve harekette batı idi" denmektedir.

²⁴² Türk geldi, s.140-141, tahta çıkışını izleyen günlerde çalıştıktan sırada Vahdettin'in cebinden dolu bir rovelver düşürdüğünü söylüyor ki, bu O'nun devamlı olarak öldürüleceği duygusunu taşıdığını göstermektedir. Böyle bir insanın İnal'ın, s.2101'de de belirttiği üzere, sağlıklı bir şekilde devleti yönetmesine olanak yoktur. Nitekim Kısakürek, s.121'de, bu olaydan söz ederken "yeni sultan imparatorluğundan şahsına kadar herşeyi sahipsiz ve müdafaasız görmekte ve bunu, heran üzerinde gezdirdiği silahla belli etmektedir" diyerek adını koymadan taşıdığı öldürülme korkusunu dile getirmektedir.

²⁴³ Türk geldi, s.273-274.

²⁴⁴ Orbay, Yakın Tarihimiz, 2/21, s.241.

²⁴⁵ İnal, s.2097.

²⁴⁶ Başmabeynci Lütfi Bey, s.265'te, Vahdettin'in Hürriyet ve İtilaf Partisine sempatisi olduğu, s.353'te, bunun farkında olan İttihat ve Terakki'nin O'na sıcak bakmadığı yazılıdır.

²⁴⁷ Mithat Enç, Ruh Sağlığı Bilgisi, İstanbul (1961), s. 11.

²⁴⁸ Mısıroğlu, Osmanlılarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet..., s.28 ve 32 - 34.

²⁴⁹ Tercüman, 20 Kasım 1969.

²⁵⁰ Akşin, İstanbul..., s. 199.

²⁵¹ Tercüman, 20 Kasım 1969.

²⁵² Mısıroğlu, Osmanlılarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet..., s.32-34.

²⁵³ Mısıroğlu, Osmanlılarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet..., s.66'da, 'Sultan Vahidettin işgal kuvvetlerinin ağır baskısı altında eli kolu bağlı bir durumdadır diyerek bu gerçeği kabullenmektedir.

²⁵⁴ Selek, s.48.

²⁵⁵ Kısakürek, s.180, öte yandan Mısıroğlu, Osmanlılarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet..., s.78'de, "Sultan Vahidüddin İstanbul'da durmayarak Anadolu'daki milli hareketin başına geçseydi, hiç şüphesiz müstevliler İstanbul'a bir daha çıkmamak üzere tamamen yerleşirlerdi. Onların tahammül edilmez baskılarına rağmen cephelerden son zafer müjdeleri gelinceye kadar İstanbul'da acı ve elemli günleri göz yaşlarını içine akıtarak geçirmek suretiyle İstanbul'un

elimizde kalmasını temin etmiştir..." diyerek Kısakürek'i desteklemektedir.

²⁵⁶ Kısakürek, s.196-198

²⁵⁷ Türkgeldi, s.208.

²⁵⁸ Atatürk, Cilt 1 ,s.1.

²⁵⁹ Orbay, Yakın Tarihimiz, 2/21, s.2-41.

²⁶⁰ Mısıroğlu, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet..., s.77.

²⁶¹ Mısıroğlu, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet..., s.78.

²⁶² Mısıroğlu, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet..., s.26 ve; Kısakürek, s.226'da, bu iddia büyük harflerle dizilmiştir.

--{ kutupyıldızı kitaplığı }--

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi

K. 404, Ds. 10, Fhr, 191, 191-1, 192.

B. GAZETE ve DERGİLER

Atı (İstanbul)

İkdam (İstanbul)

Takvim-i Vakayi (İstanbul)

Tercüman (İstanbul)

Zaman (İstanbul)

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

C. KİTAP ve MAKALELER

Ahmet Rıza Bey'in Anıları, İstanbul (Temmuz 1988).

AKŞİN, Sina, "Türkiye'de Anılar ve Biyografiler", **Felsefe Kurumu Se-
minerleri**, Ankara (1977)

— — — , **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul (1976)

AKURGAL, Ekrem, "Tarih İlmi ve Atatürk", **Belleten**, 20/80.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Söylev (Nutuk)**, Cilt 1, Ankara (1981).

ATAY, Faliş Rıfki, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul (1955).

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara (1975).

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Cilt 1, İstanbul (1981).

BACQUE, Jean Louis-Grammont ve Hasseine Hammeri, "Sur le Pelerinage
et Quelques Proclamations de Mehmed VI en Exil", **Turcica**, XIV.

Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, İstanbul (Y.t.y.).

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım**, Cilt 8, İstanbul (1972).

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Atatürk ve Tarih", **Belleten**, 35/140.

BAYTOK, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara (1980).

BAYUR, Yusuf Hikmet, "1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey ile Padişaha Bir Başvurması". **Belleten**, 21/84.

, "1918 Bırakışması Sırasındaki Tinsel Durum ve Mustafa Kemal'in Demeci", **Belleten**, 32/128.

, "Atatürk'ün Geleceği Seziş Gücüne ve insandan Anlayışına Üç Örnek", **Belleten**, 32/128.

, Atatürk, Cilt 1, Ankara (1970).

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, (B.y.y.), (Ekim 1981).

CEBESÖY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul (1953).

CEZAR, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul (1986).

DANIŞMEND, ismail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt 4,

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik lügat**, 11 . baskı, Ankara (1993).

DURSUNOĞLU, Cevat, **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara (1946).

ENÇ, Mithat, **Ruh Sağlığı Bilgisi**, İstanbul (1961).

ERTÜRK, Hüsametdin, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul (1964).

GÖKBİLGİN, Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken**, Cilt 1, Ankara (1959).

GÖZTEPE, Tark Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul (1968).

, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdetdin Gurbet Cehenneminde**, İstanbul (1969).

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul (1965).

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, 1. Kitap, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Ankara (1985).

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara

- (1986).
- , "Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler", **Belleten**, 32/128.
- , **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara (1970).
- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt 1, Ankara (1966); Cilt 2, Ankara (1968).
- KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbinin Esasları**, İstanbul (1981).
- KARAY, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab**, İstanbul (1964).
- Kılıç Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, İstanbul (1955).
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Vatan Haini Değil, Büyük Vatan Dostu Sultan Vahidüddin**, İstanbul (1975).
- Mevlânâzade Rifat, **Türkiye İnkılabının İçyüzü**, Halep (1929).
- MİSİROĞLU, Kadir, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler**, İstanbul (1967).
- , **Osmanoğullarının Dramı**, İstanbul (1974).
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, (B.y.y.) (1981).
- NADİ, Yunus, **Ali Galip Hadisesi**, İstanbul (1955).
- OKDAY, Şefik, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul (1986).
- OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul (1980).
- ORBAY, Rauf, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, 2/21, 2/26, 2/27, 2/29.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, İstanbul (Kasım 1986).
- ÖZBARAN, Salih, **Tarih Araştırmalarında Yöntem**, Ders Teksiri Bornova (1980-81 Kış Yarıyılı).
- REY, Ahmet Reşit, **Canlı Tarihler, Gördüklerim-Yaptıklarım 1890-1922**, İstanbul, (1945).
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü** 1, Ankara (Temmuz 1986).
- SELÇUK, İlhan, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, 2 Cilt, İstanbul (1984).
- SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul (1981).
- SONYEL, Salahi Ramadan, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika** 1, Ankara (1973).

- SOYSAL, İlhami, 150'likler, İstanbul (1985).
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Ankara (1944).
- ŞENGÖZEN, Vasfi, **Osmanoğulları'nın Varlıkları vs II. Abdülhamid'in Emlaki**, Ankara (1982).
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul (1985).
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** Cilt 1, Ankara (1973)
- TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara (1971).
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Cilt 2, İstanbul (Şubat 1986)
- Türkçe Sözlük**, Yay. Haz. Mehmet Ali Ağakay, Ankara (1966).
- TURKGELDİ, Ali Fuat, Görüp İşittiklerim**, Ankara (1984).
- UNAT, Faik Reşit, "Mustafa Kemal Paşa'ya 3. Ordu Kıtaaı Müfettişı Sıfatıyla Verilen Vazife ve Selahiyetlere Dair Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, 2/12.
- US, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul (1964).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Yeni Türk Tarihinde Vesikacılık", **Belleten**, 2/7.
- ÜNAL, Tahsin, "Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", Türk Kùltürü, (Atatürk sayısı), 73
- YAŞARBAŞ, Vecihi Enver, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul (1984).
- YULARKIRAN, Cevdet R., **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul (1939).
- ZURCHER, Eric Jan, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, Çev. Nuzhet Salihoğlu, İstanbul (1987).

SÖZLÜK

-A-

Aciz: Eli ermez; beceriksiz; zayıf.

Acz: Beceriksizlik.

Ahval: Durumlar.

Ahval-i Sıhhiyye: Sağlık Durumu.

Amade: Hazır.

Askeri İdadi: Askeri lise.

Ati: Gelecek zaman; istikbal.

Ayan=Ayan Meclisi: Millet Meclisinin kararlarını incelemekle görevli başka bir meclis olup, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1876 ve 1908 Meşrutiyeti'nde üyeleri hükümetçe seçilmişti.

Aynı: Para olarak değil; madde (eşya).

Azl: işten çıkartma.

-B-

Bab-ı ali: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'da Sadaret, Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri ve Şura-yı Devlet Dairelerinin içinde bulunduğu bina.

Bagi: Asi.

Bati: Yavaş; ağır hareketli.

Bende: Kul; köle, bağlı.

Beyhude: Boş; anlamsız.

Beynlerinde: Aralarında.

Bezl-i Cehd: Elinden geldiği kadar çalışma.

Bilahare: Sonra; sonradan.

Bil-cümle: Hep; bütün, toptan.

Bi-l-farz: Diyelim ki.

Bilfiil: Hakiki olarak; gerçekten.

—C—

Cihat: Din uğrunda düşmanla savaşma.

Cihet: Yön.

Cuma Selamlığı: Padişahların Cuma namazına gitme töreni.

Cülus: Tahta çıkma.

—D—

Dahiliye Nazırı: İçişleri Bakanı.

Def'i Sail: Saldırganı bertaraf etme.

Deruhte: Üstüne alma; yüklenme.

Devlet-i Fehim: Anlayışlı Devlet.

Dirayetli: Zeki; bilgili; kavrayışlı.

—E—

Ecdad-ı ızam: Büyükler, atalar.

Ecza-yı Asliye-yi Vatan: Yurdun asıl parçaları.

Ef'al: İşler; emeller.

Ekser: En çok; daha ziyade.

Elhasıl: Netice itibarıyla; sözün kıyası.

Elviye-yi Müstakile: Bir vilayete bağlı olmayıp, doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı bulunan livalar.

Erkan-ı Harbiye Reis-i Sanisi: Genelkurmay ikinci başkanı.

Erkan-ı Harp Reisleri: Kurmay başkanları.

Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye: Genelkurmay başkanlığı.

Esbab: Sebepler.

Esbab-ı hudus: Ortaya çıkma nedenleri.

Esliha: Silahlar.

Eşraf: Şeref ve itibar sahibi kimseler, ileri gelenler.

Evkaf Nazırı: Cami, medrese, imaret gibi hayratın idaresine ayrılan arazi,

bina ve saireden sorumlu bakan.

Eyadi-yi Mütearrız: Taarruz eden eller.

-F-

Feragat: Vazgeçecek kadar zengin olma.

Ferda: Yarın; yarınki gün; gelecek zaman.

Ferik: Tümgeneral.

Fetva: Şer'i hüküm veya karar.

Fırka: Tümen; parti.

-G-

Garaz: Kin.

Gayya: Cehennemde bir kuyu veya bir dere.

-H-

Hal-i Hazin: Şu andaki durumu.

Hamakat: Ahmaklık; beyinsizlik; bölülük.

Harim-i ismet: Mukaddes ocak; namus ocağı.

Hatt-ı Hümayun: Padişahların herhangi bir iş için bizzat yazdıkları yazı.

Hazineyi Humayun: Devlet Hazinesi.

Hazine-yi Hassa: Hükümdarlık makamına mahsus tahsisat ile emval ve emlak.

Hemşire: Kız kardeş.

Hiyanet-i Vatanıye Kanunu: Yurt Hainliği Yasası.

Himmet: Gayret, emek; çalışma, çabalama.

Hudus: Sonradan peyda olma; ortaya çıkma.

Hulus: Halislik ve gönül temizliği.

Huruc-u alessultan: Sultana karşı ayaklanma.

Hususat: Meseleler, işler; konular.

Hüccet: Senet; vesika; delil.

Hükümet-i Seniyye: Yüce hükümet.

Iddihar Toplayıp saklama.

İfrat: Aşın gitme; pek ileri varma.

İhsan: Bağış; bağışlama; verilen, bağışlanan şey.

İlga: Kaldırma; bozma.

İlham: içe, gönüle doğma.

İnayet Lütuf; ihsan; iyilik; gayret; dikkat.

İntikal: Geçme.

İntizar Bekleme; beklenilme.

İrade = İrade-yi Seniyye: Padişah emri, buyruğu.

İrsaliye: Alındı.

İrtikab: Kötü bir iş işleme.

İstihlas: Kurtarma; kurtarıma.

İstinad: Dayanma.

İtham: Suçlandırma; birine bir kabahat yükleme.

İtilaf: Uyuşma.

İtimata Mazhar: Güvenini Kazanmış.

- K -

Kabine: Hükümet.

Kamilen: Noksansız; tam olarak, bütün.

Kanun-ı Esasi: Anayasa.

Kat'i: Tereddüte yer bırakmayan; kesin.

Kema-fis-sabık: Eskisi gibi.

Kemal: Olgunluk; yetkinlik.

Kesret: Çokluk; bolluk.

Kıyam: Ayaklanma.

Kuşad: Açılma; açma.

-L-

Lal-et-ayin: Sıradan.

-M-

Maa-haza: Bununla beraber.

Mahall-i ahra: Uygun yer.

Mahfuz: Saklanmış.

Mamuret-ül-aziz: Elazığ'ın eski adı.

Mazbata: Tutanak.

Mazbut: Kaydedilmiş.

Mazur Özürlü; özürü olan.

Medis-i Mebusan-Meclis: Osmanlı İmparatorluğu'nda üyeleri halk tarafından seçilmiş meclis.

Medis-i Vükela: Bakanlar Kurulu.

Meftuniyyet: Tutkunluk; gönül verme; aşırı derecede beğenme.

Mel'un: Lanetlenmiş; herkesin lanet ve nefret ettiği kimse.

Men: Yasak etme; bırakmama; durdurma, önleme.

Merzi-yi Şahane: Padişahın rızası.

Mesned: Dayanılan şey.

Miralay: Albay.

Mirliva: Tuğgeneral.

Muamelat-ı Cariyye: Günlük işler.

Muamelat-ı Zatiyye Riyaseti: Özlük İşleri Başkanlığı.

Muarız: Dokunaklı söz söyleyen, taş atan.

Mucib: Sebep; vesile.

Mugayir: Aykırı.

Muhkem: Tahkim edilmiş; kuvetli; sağlamlaştırılmış.

Muhtelif: Çeşitli.

Mukarrerar: Kararlar.

Muktedir: İktidarlı; gücü yeten; becerebilen.

Murahhas: Delege.

Murassa: Kıymetli taşlarla bezenmiş.

Musanna: Sanat eseri olarak meydana getirilmiş, çok süslü.

Musirr: Israr eden; direnen; ayak direyen.

Mutad: Alışılmış; adet olunmuş.

Mutasarrıf: Osmanlı İmparatorluğu'nda Tazminat'tan sonra bir sancağın (livanın) en büyük idare amiri.

Mutedil: Mülayim; sert olmayan; ılımlı.

Muvafakat: Razi olma; peki deme.

Muvafık: Uygun.

Mübalağa: Bir şeyi çok büyütme, pek ileri vardırma.

Mücavir: Komşu; çevre.

Mücrim: Suçlu; sanık.

Mükarrer: Bir kere.

Münasebat: İlişkiler.

Müphem: Örtülü; kapalı; anlaşılmaz.

Müsademe: Çarpışma.

Müsadere: Yasak bir şeyin kanuna uygun olarak zabtı.

Müsavi: Eşit; denk.

Müstakil Liva: Bağımsız sancak.

Müstevli: İstila eden; ele geçiren; idaresi altına alan.

Müşir: Mareşal.

Mütalaa: Düşünce.

Mütecaviz: Aşkın; saldırgan.

Müteenni: Temkinli; ağır davranan.

Müteessir: Hüzünlü; kederli; üzüntülü.

Müteferrik: Dağınık; ayrı ayrı.

Müteheyyic: Heyecana gelen; coşan.

Mütemayiz: Sivrilien; kendini gösteren.

Müteşekkik: Kurulmuş; oluşmuş.

– N –

Nadim: Pişman olan.

Nahoş: Hoşa gitmeyen; beğenilmeyen.

Nasbetmek: Tayin etmek; atamak.

Nazır. Bakan.

Nazırlık–Nezanet: Bakanlık.

– P –

Payitaht: Başkent.

– R – .

Re'sen: Kendi kendine; kendi başına.

Ricat: Gerileme; çekilme; geri kaçma.

Riyaziye: Hesap, matematik.

Rüesa: Başkanlar.

– S –

Sabık: Önceki.

Sadaret: Başbakanlık görevi.

Sadaret Kaymakamı: Başbakan Vekili.

Sadaret Konağı: Başbakanlık; Başbakanın iş gördüğü mekan.

Sadrazam: Başbakan.

Safahat: Safhalar.

Saffet: Sıfık; temizlik; paklık; arılık.

Sakim: Hasta; hastalıklı; yanlış.

Salahiyet: Yetki; bir işe karışmaya veya görev gereği bir iş yapmaya.

Saltanat Şurası: Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişah'ın isteği üzerine toplanan danışma meclisi.

Seng-i İbret: Topkapı Sarayı'nda orta kapının önünde bulunan dikili taş [ıdam edilenlerin başları bunun üzerine konulup, halk ibret alsın diye teşhir edildiği için bu adı almıştır. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır].

Seri-ül-intikal: Çabuk anlayan; pek zeki.

Setr: Örtme; kapama; gizleme.

Sinn: Yaş.

Süfli: Alçak; bayağı.

Sümme-i tedarik: iş olduktan sonra düşünülmüş; sonradan uydurma; son anda yapılan veya düşünülen.

-Ş-

Şahadet: Tanıklık.

Şeref-sudur: Şerefle çıkan.

Şura: Konuşmak için toplanma.

Şura-yı Devlet: Danıştay.

-T-

Taahhüd: Yapılması için söz vermek.

Tab'an: Yaradılıştan.

Tacil: Acele ettirme; çabuklaştırma.

Tadad: Birer birer söyleme; sayıp dökme.

Tafsilat: Açıklamalar.

Tahassul: Hasıl olma; netice olarak çıkma.

Tahsil: Kurtarma; kurtarılma.

Tahsilattı mesture: Örtülü ödenek.

Takarrür: Kararlaştırma.

Tashih: Düzeltme.

Tebdil: Değiştirme; değiştirilme.

Teb'id: Uzaklaştırma; uzaklaştırılma; sürme.

Tedib: Terbiye etme; haddini bildirme.

Tedricen: Derece derece; azar azar.
Tedvir: Döndürme; çevirme; şekle sokma.
Tehcir: Göç ettirme.
Tekaüd: Emekliye ayrılma.
Temin: Elde etme; sağlama.
Tenkid: Eleştiri.
Tenvir: Aydınlatma.
Teskin: Yatıştırma.
Teşkilat-ı Esasiye: Anayasa.
Teşmil: Yayma; kapsamına alma.
Tevazu: Alçakgönüllülük gösterme.
Teveccüh: Çevrilme; yönelme; doğrulama.
Tevehhüm: Kuruntuya düşme.
Tevzi: Dağıtma; dağıtılma.
Teyid: Kuvvetlendirme; doğrulama; haklı çıkarma.
Tezkere: Pusula.
Töhmet: İşlendiği sanılan fakat gerçekliği henüz meydana çıkmamış suç, kabahat.

- U -

Ulû: Yüksek; yüce.

- V -

Vakayi: Hadiseler, olaylar.
Vehm: Kuruntu; yersiz korku; şüphe; tereddüt.
Vesika: Belge, inanılacak sağlam delil.
Vezaif: Vazifeler, görevler.

—Z—

Zat-ı Şahane: Padişah.

Zevat: Kişiler, kimseler.

Zevç: Bir çiftten her biri (karı ya da koca).

Zıya: Kayıp.

Ziyade: Artma; çoğalma; artan.

Sultan Vahdettin
bir " vatan haini " mı,
yoksa " Kurtuluş Savaşı'nın
perde arkasındaki
kahramanı " mıydı ?
Bu, üzerinde pek çok
spekülasyon yapılan,
birbirine zıt sonuçlara varılan
bir tartışma konusu.
Mustafa Kemal ve Vahdettin'in
Kurtuluş Savaşı öncesi,
sırası ve sonrasındaki
konumları ve ilişkilerine
yönelik belgelerin
geniş bir taramasını yapan,
farklı yaklaşımları
karşı karşıya getiren
Engin Berber,
bu kitabıyla, tartışmaya
bir tarihçi gözüyle ışık tutuyor.

ISBN 975-8087-13-4

Levent Sahirde Arşivi